

ЕКОНОМИСТЪ

СПИСАНИЕ ЗА ОБЩОСТОПАНСКИ, ЧАСТНО
СТОПАНСКИ И СЧЕТОВОДНИ ВЪПРОСИ

ГЛАВЕНЪ РЕДАКТОРЪ: ПРОФ. СТАНЧО ЧОЛАКОВЪ
РЕДАКТОРИ: БОЙЧО БОЙЧЕВЪ и ИВАНЪ ПАНДОВЪ

ПОКАНА ЗА НОВАТА ГОДИШНИНА НА „ЕКОНОМИСТЪ“ (3-та — 1941) ТЪРСЕТЕ НА СТРАНИЦА 622.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ЧЕТВЪРТА КНИГА

I. СТАТИИ	Стр.
Д-ръ Ив. Ранковъ — Реалистична или политическа стопанска теория?	481
Проф. Н. В. Долински — Домашната индустрия у насъ . . .	515
Любомиръ Господиновъ — Трудътъ като обектъ на социалната политика въ освѣтлението на економическитѣ идеи . . .	531
Дим. Николовъ — Законодателната закрила на труда у насъ . . .	542
Христо Петковъ — Аграрната криза, съдбата на селското население и кооперацията . . .	556
Христо Петровъ — Застрахователното стопанство въ България презъ последнитѣ години . . .	568
II. ВЪТРЕШЕНЪ СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ	
Законътъ за защита на нацията и лицата отъ еврейски произходъ . . .	590
Пенсионирането на земеделскитѣ стопани . . .	592
Външната ни търговия и нашето девизно стопанство . . .	595
III. ВЪНШЕНЪ СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ	
Стопанското положение въ воюващитѣ страни презъ 1940 год. . .	596
Възможности за стокообмѣнъ между Швейцария и България презъ настоящата война . . .	601
Стопанското преустройство на Европа следъ войната . . .	608
Проблемитѣ за финансирането на дребнитѣ стопански предприятия въ Съединенитѣ Щати . . .	611
Войната и международнитѣ конференции на труда . . .	613
IV. КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ	
Heinz Brauweiler — Wirtschaftslehre als politische Wissenschaft . . .	616
Manuel Hugo Vogel — Politik und Wirtschaftswissenschaft . . .	618
V. СТОПАНСКИ КНИГОПИСЪ . . .	619

*

УСЛОВИЯ ЗА СЪТРУДНИЧЕСТВО. „Економистъ“ зачита свободата на сътрудниците си при изказванитѣ отъ тѣхъ мнения, смѣтайки, че само така се дава възможностъ за всестранно обсъждане на застъпванитѣ теми.

Въ списанието се помѣстватъ работи не по-дълги отъ 16 страници (въ двуколоннитѣ отдѣли до 4 страници). Помѣстенитѣ статии се хоноруватъ. Хонораритѣ се опредѣлятъ отъ редакционния комитетъ и се изпращатъ на авторитѣ единъ месецъ следъ излизането на всѣка книга.

АБОНАМЕНТИ. Списанието излиза тримесечно въ 10 печатни коли (40 коли годишно). Годишниятъ му абонаментъ е 200 лева, платими наведнѣжъ. Почетенъ абонаментъ 1000 лева.

ОБЯВЛЕНИЯ. Обявления се приематъ само за цѣли и половинки страници. Цената на обявленията за еднократна публикация е: 1000 лв. за цѣла страница и 600 лв. за половина.

На първата и на последната страница отъ рекламния отдѣлъ, както и на корицитѣ, рекламнитѣ сж само годишни и струватъ: за цѣла страница 10.000 лв. и за половина 6.000 лв. Текстътъ на годишнитѣ реклами — съ изключение на тоя отъ стр. 4 на корицата — може по желание на рекламодателитѣ да се промѣня въ всѣка книга, безъ за това да се доплаща.

Рекламации за неполучени книги се приематъ до излизане на следващата книга.

Адресъ на редакцията и администрацията:

Сп. „Економистъ“, Варна, телефони: 22-65, 25-37, 29-45.

Пощенска чекова смѣтка № 4444, Варна.

СПИСАНИЕ НА Д-ВОТО НА ЗАВЪРШИЛИТѢ ВИСШЕТО ТЪРГ. У-ЩЕ—ВАРНА.

Печатница Стопанско развитие, „Веслецъ“ 5 — София 1940/1951.

ЕКОНОМИСТЪ

СПИСАНИЕ ЗА ОБЩОСТОПАНСКИ, ЧАСТНО
СТОПАНСКИ И СЧЕТОВОДНИ ВЪПРОСИ

РЕАЛИСТИЧНА ИЛИ ПОЛИТИЧЕСКА СТОПАНСКА ТЕОРИЯ?

отъ

Д-РЪ ИВ. РАНКОВЪ

1. ПОСТАНОВКА НА ВЪПРОСА

Една отъ причинитѣ за различнитѣ становища, които теоретичитѣ на политическата економия взиматъ при разглеждането на единъ и сѣщъ въпросъ, трѣбва да се търси въ неустановенитѣ схващания относно методитѣ, съ които тази наука си служи.

Настоящата статия нѣма за целъ да даде едно подробно изложение на методологията на стопанската наука, а си поставя две специални задачи: отъ една страна, да проследи накратко развитието на формално-логичния и историческия методи въ стопанската наука, а отъ друга — да изложи синтезата, въ която тѣзи два метода се намиратъ у нѣкои съвременни направления на теоретическата економика.

Настоящото изложение ще иска да подчертае, сѣщо така, предимствата, които този синтетиченъ методъ има въ сравнение съ методитѣ на изследване на така нареченитѣ „политически“ направления въ стопанската наука. Тѣзи направления отричатъ помощта, която стопанската теория ни указва при изясняване на стопанската действителностъ, като подчертаватъ, че затова е необходимо, щото въ основата на стопанската наука да лежи единъ опредѣленъ политически мирогледъ. Въ свѣтлината на последния се изясняватъ всички стопански явления и поради това, създаването на оформенъ политически идеалъ трѣбва да предхожда всѣкаква научна дейностъ на стопановеда. Разликата която до сега се правѣше между стопанска теория и стопанска политика, се отрича изцѣло отъ привърженицитѣ на това направление, защото тѣ твърдятъ, че стопанската наука е политическа наука и, че политически елементи трѣбва да бждатъ вмъкнати въ теоритѣ за изследване на стопанската действителностъ. Това твърдение, обаче, доколкото засяга методологията на стопанската наука, представлява, споредъ нашето мнение, сериозна опасностъ за главната задача на теоретическата политическа економия, а именно, изработването на обобщаващи принципи и изясняването основнитѣ понятия за всѣка стопанска действителностъ.

Това изложение си поставя за задача, чрезъ единъ бѣгълъ погледъ върху развитието на методологията, да установи, че всѣко изследване въ стопанската наука има за крайна целъ да ни достави познания върху стопанската действителностъ и че прибѣгването до аб-

страктни и формално-логични сждения е помощно средство за достигането на тази цел. Това ще се види лесно от реакцията, която историята на политическата економия отбелязва срещу изследванията на онѣзи економисти, които изхождатъ отъ крайно абстрактни предпоставки и поради което тѣхнитѣ хипотетични сждения оставатъ само теоретични настрояния.

Съвременни економисти, сѣщо така, приспособяватъ своитѣ изследвания къмъ стопанската действителностъ, като изхождатъ отъ раздѣлението на стопанскитѣ явления на такива, присѣщи само на известенъ стопански строй, и на основни явления въ стопанската дейностъ, които се срѣщатъ въ всѣки стопански строй. Въ зависимостъ отъ това разграничение, се изработва единъ синтетиченъ методъ въ политическата економия, при който абстрактно дедуктивнитѣ изследвания се прилагатъ за изясняване на явления, които се срѣщатъ въ какъвто и да е стопански строй, а чрезъ историческитѣ-реалистични изследвания, при които степенѣта на изолирането и абстрахирането е по-малка, се разглежда историческата стопанска действителностъ.

Въпросътъ за методологията въ стопанската наука не се свежда само до различията въ употребяванитѣ отъ економиститѣ методи, а трѣбва да се свърже съ разнороднитѣ схващания върху естеството на основнитѣ проблеми и специално за предмета на тази наука въ стопанската наука. Едно подробно разглеждане на тѣзи въпроси, обаче, подхвърля рамкитѣ на това изложение.

Съ огледъ на така поставенитѣ задачи, ще се занимаемъ, въ настоящето изложение, съ следнитѣ въпроси:

Най-напредъ ще разгледаме методитѣ на стопанската наука споредъ ученията на меркантилизма, на физиократитѣ и класицитѣ. Следъ това, ще разгледаме кулминационната точка на спороветѣ и различията въ схващанията на економиститѣ относно методитѣ въ политическата економия, а именно, контроверзата Менгеръ-Шмолеръ. Къмъ този въпросъ ще прибавимъ едно кратко изложение на универсалистичното и социологично схващане въ стопанската наука, което докарва единъ обратъ въ схващанията за методитѣ на тази наука. Както вече забелязахме, ние виждаме едно много правилно разрешение на въпроса за методологията на стопанската наука въ реалистичнитѣ направления на тази наука, които подържатъ една разумна синтеза между формално логичния и историческия методи, поради което ще изложимъ схващанията на тѣхния най-значителенъ представителъ Шпитофъ. Най-послѣ, ще разгледаме основанията за създаване на една „нова“ политическа економия.

2. МЕТОДИТЪ НА СТОПАНСКАТА НАУКА СПОРЕДЪ УЧЕНИЯТА НА МЕРКАНТИЛИСТИТЪ, ФИЗИОКРАТИТЪ И КЛАСИЦИТЪ.

а) Меркантилизъмъ

Първитѣ стопански изследвания и познания, които могатъ да претендиратъ за известна научностъ, изхождатъ отъ срѣдитѣ на меркантилиститѣ. Наистина, тукъ не може да се говори още за стопанска наука, въ пълния смисълъ на думата, и поради това липсватъ схващания за методитѣ на тази наука. Такива могатъ да се откриятъ, само отъ

части, въ новия начинъ, който се прилага при наблюдаването на стопанскитѣ явления, тъй като последниятъ се отличава много отъ онзи на предшественицитѣ на меркантилиститѣ. Ето защо, Шумпетеръ¹⁾ избѣгва да употребява думата меркантилизъмъ въ смисълъ на особено схващане за същността на стопанската наука.

Все пакъ, въ тази епоха забелязваме, за пръвъ пътъ, съвокупностъ отъ норми, които князетѣ издаватъ за урегулиране на стопанския животъ въ тѣхнитѣ държави, като изхождатъ отъ опредѣлени схващания за механизма въ стопанския обмѣнъ. Последниятъ, споредъ тѣзи схващания, се подава на въздействие отъ страна на държавата и тя е, която трѣбва да опредѣли насоката и нормировката на стопанския животъ. Естествено, че господството на подобни схващания насочватъ вниманието на научната мисль, доколкото може да се говори за такава, къмъ опредѣляне влиянието, което държавата упражнява върху стопанския животъ. Въ зависимостъ отъ това се забелязва въ тази епоха, едно смѣшение между наука и политика. Салинъ²⁾ нарича учението на меркантилизма политическа наука. Вниманието е съсредоточено не върху конкретни стопански явления, а върху основнитѣ линии на една регулирана държавно-стопанска политика.

Въ сравнение съ теологическия характеръ на стопанскитѣ явления въ епохата на срѣдновѣковието, трудоветѣ на меркантилиститѣ представляватъ значителенъ прогресъ. Тѣ се отърсватъ отъ влиянието на схоластиката и метафизиката и сочатъ идеята за държавното могѣщество, като крайна целъ на всѣка стопанска дейтелностъ.

Това схващане, разбира се, ограничава много задачитѣ на научното мислене, което, въ тази епоха, се отличава съ своята субективностъ и не се издига до степенъта на едно обобщаващо разглеждане на стопанската действителностъ. Тукъ не може да се говори за една основна идея въ стопанския животъ, както при физиократитѣ това е идеята за стопанското кръгообръщение, а при комуниститѣ — тази за ролята на капитала.³⁾

Все пакъ, у меркантилиститѣ се срѣщатъ разсѣждания, насочени къмъ извеждане на правила за изграждане стопанската мощъ на националната държава. Основнитѣ линии на всички тѣзи правила се свеждатъ до убеждението, че отдѣлнитѣ стопанства въ една държава представляватъ една цѣлостъ и че интереситѣ на тази цѣлостъ могатъ да бждатъ застъпвани най-добре отъ държавната властъ. Между авторитѣ въ тази епоха не могатъ да се посочатъ трудове, въ които да се изтъкватъ нѣкакви специални методи за научна работа върху задачитѣ на стопанската политика. Между економиститѣ отъ тази епоха, също така, не виждаме никакви заченки за една систематическа стопанска наука, но, както изтъква Салинъ, тукъ трѣбва да търсимъ коренитѣ на нагледната теория (*anschauliche Theorie*), която днесъ се застъпва отъ Зомбартъ и Шпитофъ.

Характерно за схващането на меркантилизма, относно методи-

1) Schumpeter — *Epochen der Dogmen- und Methodengeschichte in Grundriss der Sozialökonomik*.

2) Sahlén — *Geschichte der Volkswirtschaftslehre*. 1929.

3) Laise Sommer — *Zur Methode der exacten und historischen Nationalökonomie*. Schmollers Jahrbuch. 50. Jahrgang.

тѣ на зараждащото се учение на физиократитѣ, е становището на представителя на късния меркантилизъмъ абѣ Галияни¹⁾.

Въ Франция, съ единъ едиктъ отъ 1764 год., се въвежда свободна житна търговия, което означава същевременно възприемане нѣкои принципи на физиократитѣ. По този поводъ, абѣ Галияни напада остро методитѣ на физиократитѣ. Споредъ него, при подобни реформи трѣбва да се справяме съ конкретни особености, каквито сѣ: климатътъ, географското положение, психологията и характерътъ на населението и пр., вмѣсто да формулираме абстрактни антитези, като свободна търговия или протекционизъмъ и пр. Споредъ абѣ Галияни, физиократитѣ прибиѣватъ до погрѣшни обобщения. Тѣ предпоставятъ една идеална държава съ единъ идеаленъ социаленъ редъ и не взематъ предвидъ фактическото положение на нѣщата.

Меркантилиститѣ не успѣватъ, обаче, да създадатъ една стопанска система и наука, поради обстоятелството, че всички научни изследвания се вършатъ само въ кръга на една държава и се обуславятъ отъ специалната структура на последната. Така се обясняватъ и съществуващитѣ различия между трудоветѣ на представителитѣ на меркантилизма въ Франция и Англия, отъ една страна, и специалнитѣ задачи, които си поставятъ привърженицитѣ на меркантилизма въ Германия, така нареченитѣ камералисти, отъ друга страна. Последнитѣ се занимаватъ предимно съ необходимостта отъ създаване на подходяща кадръ отъ държавни чиновници, както и се опитватъ да обосноватъ основанията за намѣсата на държавата въ стопанския животъ.

Изобщо, меркантилизъмътъ не успѣва да изгради една завършена стопанска наука, поради което въпросътъ за методитѣ въ научнитѣ изследвания не се поставя. Все пакъ, меркантилизъмътъ слага началото на едно обобщаваще разглеждане на стопанския животъ на една държава и неговото влияние се чувствува по-късно върху представителитѣ на историческата школа въ стопанската наука.

б) Физиократи.

Една завършена система на стопанската наука, макаръ и непочиваща на правилна основа, виждаме едва въ трудоветѣ на физиократитѣ. Абсолютизмътъ и нецелесъобразната намѣса на държавата въ частната стопанска деятелностъ предизвика една реакция, както въ социалъ-философскитѣ схващания презъ XVIII вѣкъ, така и въ учението за стопанската действителностъ. Характерно за учението на физиократитѣ е тѣсната връзка, въ която то се намира съ господстващитѣ социалъ-философски идеи презъ тази епоха. Това предава една особеностъ на научнитѣ изследвания въ областта на народното стопанство. Подъ влияние на принципитѣ на естественото право се отварятъ вратитѣ въ стопанската наука на рационалното мислене и дедуктивния методъ. Отъ абстрактно установенитѣ предпоставки за естествениѣ права на човѣка се правятъ сжждения относно стопанската действителностъ. Социалъ-философскиятъ характеръ на учението на физиократитѣ се обуславя, въ голѣма степенъ, и отъ личността на неговия създателъ Франсоа Кене. Снабденъ съ енциклопедически позна-

¹⁾ Gallanis Dialoge über den Getreidehandel, Hrg. von Fr. Blet Berlin 1895.

ния и съ особена склонност къмъ философски обобщения, Кене превръща стопанската наука въ една систематически разработена дисциплина.

Економиститѣ отъ школата на физиократитѣ следватъ абстрактно-дедуктивния методъ, който възприематъ отъ философския рационализъмъ.

Подъ влиянието на налагащия се либерализъмъ и индивидуализъмъ, физиократитѣ подчертаватъ необходимостта отъ свободното развитие на стопанския животъ, въ противовесъ на регулирания отъ държавата такъвъ, като установяватъ за пръвъ пътъ съществуването на чисто стопански отношения въ човѣшкото общество.

Методътъ на физиократитѣ е извънредно интересенъ. Най-напредъ, тѣ постулиратъ единъ естественъ редъ, „ordre naturel“, въ стопанскитѣ отношения, който се осъществява независимо отъ дейността на хората, тъй като неговата същностъ се извлича чрезъ разума отъ общитѣ принципи на естественото право. Този стопански естественъ редъ на нѣщата придава особенъ, метафизиченъ характеръ на учението на физиократитѣ, но извлѣчениитѣ по спекулативенъ пътъ представи за стопанския животъ не изчерпватъ тѣхното учение.

Кене и неговитѣ последователи иматъ ясенъ погледъ върху действителността, кждето съзиратъ единъ позитивенъ порядъкъ, „ordre positif“, въ стопанския животъ. Тѣзи строеве, споредъ представителитѣ на физиократитѣ, не си противоречатъ единъ на другъ. Въ позитивния, исторически порядъкъ на стопанския животъ физиократитѣ виждатъ едно несвършено приложение на идеалния стопански порядъкъ, който естественото право на човѣка му осигурява.

Ето защо, метафизичниятъ характеръ на учението на физиократитѣ изчезва тогава, когато последнитѣ насочватъ своитѣ усилия къмъ изучаване на конкретната стопанска действителностъ. Идеята на Кене за стопанското кръгообръщение, изложена въ неговото „Tableau économique“, представлява първата системна анализа на стопанската действителностъ.

Може да се твърди, че физиократитѣ първи въвеждатъ обобщителния начинъ на мислене въ стопанската наука и се стараятъ да установятъ общо важещи истини.

Чрезъ прокламирането на принципа за личната полза се отварятъ вратитѣ на дедуктивния методъ въ стопанската наука. Прилагането на този методъ се улеснява отъ господстващитѣ индивидуалистични схващания. Поради възприемането на принципа за свободата на индивида, стопанската наука се поставя въ непосредствено отношение съ стопанската политика, като научното овладяване на стопанската действителностъ се поставя въ връзка съ осъществяването на единъ идеалъ. Вследствие това смѣсане на стопанската наука съ политически елементи, учението на физиократитѣ не достига онази общезаважностъ на теоретичнитѣ построения, която по-късно срѣщаме у класицитѣ. Затова пъкъ обстоятелството, че Кене и неговитѣ последователи не изпускатъ изъ предвидъ стопанската действителностъ и, че индуктивниятъ методъ е у тѣхъ помощно сръдство за изследване на стопанскитѣ явления, допринася много за задълбоченото изслед-

ване на последнитѣ. Кене¹⁾ самъ прибѣгва до наблюдения на конкретната стопанска действителностъ, и нѣма за целъ да се отдалечава отъ нея.

Все пакъ, физиократитѣ не правятъ разлика между естеството на законитѣ въ стопанската наука и тѣзи въ социалнитѣ науки. Тѣ искатъ да установятъ точни закони въ политическата наука, закони, подобни на тѣзи въ математиката и въ тази насока Кене, съ своя трудъ, смѣта, че е допринесълъ най-много.

в) К л а с и ц и.

Въпросътъ за методитѣ на политическата економия се поставя на чисто научна основа, за пръвъ пѣтъ, въ учението на класицитѣ. Последнитѣ успѣватъ да отърсатъ стопанската наука отъ социалъ-философскитѣ влияния, които се очертаватъ въ трудоветѣ на физиократитѣ. Дедуктивниятъ методъ намира все по-голѣмо приложение, но предпоставкитѣ на класицитѣ сѣ само отъ стопанско естество. Адамъ Смитъ, създателътъ на политическата економия, е сѣщевременно професоръ по философия, но въпрѣки това, той успѣва да отграничи предмета на стопанската наука отъ конгломерата отъ стопански, теологически, юридически и пр. познания, които съставятъ предмета на така наречената въ тази епоха „Морална философия“ и да ѝ постави напълно конкретни задачи. Той има ясно съзнание за обсега на познанията, които може да ни даде економическата наука. Смитъ²⁾ поддържа, че стопанскитѣ изследвания нѣматъ за предметъ установяването на първопричинитѣ въ стопанския животъ, а трѣбва да се задоволятъ съ установяването само на нѣкои причини и да проследятъ тѣхното влияние въ народното стопанство. Той открива принципа за раздѣлението на труда и, изхождайки отъ него, по дедуктивенъ пѣтъ, изследва отражението, което усвояването на този принципъ намира въ народното стопанство. Смитъ си служи и съ индуктивния методъ, като разглежда голѣмо число конкретни стопански явления за потвърждение на установенитѣ, по дедуктивенъ пѣтъ, принципи. Поради това, една у Рикардо се срѣща едно преобладаване на абстрактни предпоставки, които характеризиратъ цѣлата класическа школа въ стопанската наука.

Рикардо поставя по-специални задачи на своитѣ изследвания и, въ зависимостъ отъ това, неговиятъ методъ е различенъ отъ този на Смитъ. Докато трудътъ на Смитъ представлява, въ голѣма степенъ, описание на една частъ отъ стопанската действителностъ, макаръ постигнато чрезъ известна систематика, Рикардо³⁾ се опитва да установи само централнитѣ понятия въ стопанския животъ. Застаналъ върху основата на трудовата теория на ценността, Рикардо търси чрезъ нея обяснението на стопанскитѣ явления, които могатъ да бждатъ освѣглени чрезъ тази теория. Рикардо не се занимава съ други явления, като ценността на блага, намиращи се въ ограничено количество и пр., тъй като последнитѣ не се подаватъ на обяснение чрезъ тази теория.

¹⁾ Quesnay. Tableau économique. S. 202. Ausgabe Oncken.

²⁾ Adam Smith. Über die Quellen des Volkswohlstandes — Stuttgart 1861. S. 16.

³⁾ David Ricardo. Grundsätze der Volkswirtschaft und Besteuerung — Ausgabe Dr. Waentib. Jena 1923

Той се опитва да намъри едно однородно каузално обяснение на стопанската действителност чрез трудовата теория на ценността.

Методата на Рикардо бива критикувана, още при появата на първите му трудове, като абстрактна и непригодна за изследване на стопанската действителност. Малтус¹⁾ се обявява решителен неинъ противникъ. Той възразява, въ писмата си до Рикардо, че една абстрактна теория не може да ни достави познание върху стопанската действителност, което е крайна целъ на научната работа. Споредъ Малтусъ, стопанската наука е по-близу до социалнитъ и политически науки, отколкото до математиката. Много малко отъ хуманитарнитъ науки могат да иматъ, споредъ него, толкова голъмо влияние върху живота на човѣчеството, както политическата економия. Последната, обаче, се поставя на грѣшна основа поради прибързани обобщавания и опростявания на стопанскитъ явления. Малтусъ твърди, че опитътъ е единствената гаранция за истинността на теоретическитъ построения и че никоя теория не може да бѣде приета за правилна, щомъ е въ противоречие съ стопанската действителност.

Възможното несъответствие между стопанска действителност и стопанска теория, изглежда, не е спирало вниманието на Рикардо²⁾

Едно научно и систематично изложение на методата на политическата економия у класицитъ срѣщаме у Джонъ Стюартъ Милъ. Този авторъ се отличава съ задълбочеността на своитъ изследвания върху метода въобще. Милъ³⁾ различава ясно индуктивната отъ дедуктивната метода. Чисто индуктивната метода се задоволява съ фактическата констатация на действителността. Познанията, които стопанската наука ни дава, споредъ него, се добиватъ, както по индуктивния, така и чрезъ дедуктивния методи.

Схващането на Милъ не е много ясно, поради различнитъ становища, които последниятъ застъпва въ своитъ трудове⁴⁾. Въ свситъ „Принципи“ Милъ твърди, че теоретическата политическа економия не трѣбва да поставя въпроса, дали предпоставкитъ ѝ съответствуватъ на действителността или не. Последното той смѣта за задача на практиката. Въ логиката си⁵⁾ той подчертава значението на индуктивния методъ за изграждане на общоважещи закони въ естественитъ науки. Крайната целъ на научнитъ познания, споредъ него, е намаляване зависимостта на общоважещитъ принципи отъ познанията, добити по индуктивенъ пѣтъ. Това, обаче, споредъ Милъ, може да се постигне като постепенно преминаваме отъ по-малки обобщения къмъ по-голъми, т. е. като вървимъ къмъ разширяване общоважимостта на научнитъ истини. Ето защо, Милъ се числи къмъ първитъ пионери за изяснение сѣщинската роля на научното мислене. Все пакъ, подъ влиянието на Рикардо, Милъ счита, че политическата економия трѣбва да търси само закономерноститъ въ стопанския животъ и забравя много отъ основнитъ положения на своята „логика“.

¹⁾ Malthus. Quarterly Review Vol. LX 1824 (цит. по Hasbach).

²⁾ Bagehot: Economic Studies 1888.

³⁾ Mill. Principles of Political Economy, 1848 S. L.

⁴⁾ Hasbach. Zur Geschichte des Methodenstreits in der politischen ökonomie — Schmollersjahrbuch, XIX. Jahrgang 2. Heft 1895.

⁵⁾ Mill. Logik — Bd. II S. s. Leipzig 1872.

⁶⁾ Edingburgh Review Vol. LXXXVIII S. 301 (цит. по Hasbach).

Това предизвиква основателната критика на Сеньоръ. Този економистъ поддържа, че изхождането отъ абстрактни предпоставки и всѣко несъобразяване съ стопанската действителностъ намаляватъ много интересътъ, който представляватъ познанията, добити съ помощта на стопанската наука.

Сеньоръ, също така, смѣта, че употребяването на абстрактни предпоставки представлява голѣма опасностъ за обективността и обшеваемостта на научнитѣ сѣждения, тъй като не може да се контролира тѣхната истинностъ.

Трѣбва да забележимъ, въ заключение, че класицитѣ не притежаватъ една однородна метода за стопански изследвания и че единъ споръ за методитѣ въ политическата економия води началото си още отъ Рикардо. Това се дължи на обстоятелството, че класицитѣ сѣ пионери въ тази областъ и едно учение за методитѣ въ хуманитарнитѣ науки не съществува въ тази епоха. Поради това, последнитѣ сѣ принудени сами да опредѣлятъ начина на научнитѣ си изследвания въ стопанския животъ. Економиститѣ, намиращи се подъ влиянието на Рикардо, не се занимаватъ съ отношението, въ което предпоставкитѣ на тѣхнитѣ теории се намиратъ къмъ стопанската действителностъ, поради което изпадатъ въ голѣми противоречия съ последната.

Най-малко е влиянието на класическата школа върху германската економическа мисълъ, която въ началото на XVIII вѣкъ се ориентира къмъ господстващитѣ, по това време, въ Германия философски схващания.

Явленията въ социалния и стопанския животъ не се обясняватъ отъ германскитѣ автори чрезъ принципи за личната полза. Адамъ Мюлеръ, Тюненъ и др. се обявяватъ противъ методологията и изводитѣ на класицитѣ, като подчертаватъ, че стопанскитѣ моменти характеризиратъ само една страна на живота въ едно общество. Въ изследванията на Тюненъ и Листъ, стопанскиятъ субектъ не се намира въ центъра на изследванията, а вниманието е насочено къмъ народното стопанство, което се схваща като една цѣлостъ.

Историческото изследване на стопанскитѣ явления се счита, за пръвъ пѣтъ, като специална метода на стопанската наука отъ така наречената „стара историческа школа“, представлявана отъ Вилхелмъ Рошеръ, Карлъ Книсъ и Бруно Хилдебрантъ. Рошеръ¹⁾ схваща учението за народното стопанство като предназначено за изследване историческото развитие на законитѣ на стопанския животъ.

Въпросътъ за метода на стопанската наука достига своята кулминационна точка, когато представителитѣ на така наречената „млада историческа школа“ противопоставятъ методитѣ си за стопански изследвания на онѣзи, прилагани отъ привърженицитѣ на „австрийската школа“.

3. СПОРЪТЪ МЕНГЕРЪ-ШМОЛЕРЪ

Менгеръ²⁾ и Шмолеръ³⁾ презъ 1883 г. взематъ решително становище по въпроса за метода на стопанската наука. Менгеръ се на-

¹⁾ W. Roscher. Grundlagen der Nationalökonomie 1886. S. 45.

²⁾ C. Menger. — Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften und der politischen ökonomie insbesondere — Dunker S. Humblot — Leipzig 1883.

³⁾ Schmoller — Zur Methodologie der Staats — und Socialwissenschaft — Schomallers Jahrbuch 7. Jahrg. Bd. III.

мира под влияние на абстрактно-дедуктивната анализа на класиците, докато Шмолеръ защитава историческия начинъ за разглеждане на проблемите на стопанската наука.

Между двамата автори се завързва остър споръ, който е известенъ въ Германия подъ името „Der Methodenstreit“. Подъ знака на тази контроверза се развива дълго време стопанската наука въ Германия, което погръчва за обединението на германската економическа мисъл около едно окончателно формулиране на методите на политическата економия.

Въ сжщностъ, единъ по-вдълбоченъ анализъ на становищата, който авторите въ противните два лагера взематъ, открива много общи за противните лагери мисли, относно начините, по които стопанската наука изследва стопанската действителностъ.

Теоретическата политическа економия, споредъ Менгеръ, има за задача да издири закономерностите на стопанските явления. Това тя постига не чрезъ едно изследване на стопанската действителностъ по емпирически пътъ, а открива чрезъ логическо-дедуктивния методъ причините и функциите на стопанските явления. Изхождайки отъ принципа за предълната полза на благата, насочвайки своето внимание върху основните мотиви за стопанска дейтелностъ, Менгеръ поддържа, че стопанската наука е една екзактна наука. Наистина, той не отрича и ролята на индуктивния методъ, но му определя ограничена сфера на приложение. Историческите познания допринасятъ, споредъ него, за изясняване само на конкретни стопански явления. Главна задача, обаче, на стопанската наука Менгеръ вижда въ установяване основните и типични елементи на стопанските явления, като последните се взематъ напълно изолирани отъ обкръжаващата ги стопанска и социална срѣда.

Това схващане на Менгеръ, изложено най-напредъ въ 1883 год., се критикува остро отъ Шмолеръ въ споменатата му статия. Спорътъ се разразява съ особена горещина, което погръчва много за подкрепяване на застъпваните тези само съ научни аргументи. Въ него взиматъ участие и привърженици на двете противни школи. Особено ясно становище взима Хасбахъ¹⁾. Някои отъ съвременните економисти²⁾ поддържатъ, че Шмолеръ си служилъ само съ исторически изследвания и прилагалъ единствено индуктивния методъ. Въ сжщностъ, както Шумпетеръ³⁾ забелязва, Шмолеръ не е оспорвалъ значението на дедуктивния методъ за стопанската наука. Презъ време на спора съ Менгеръ, Шмолеръ не взима едно определено становище относно метода въ политическата економия, а се занимава предимно съ критиката на Менгеровите изследвания. Едва по-късно, презъ 1911 год.⁴⁾, той излага своите разбирания за методологията на стопанската наука.

Въ този си трудъ, озаглавенъ „Стопанската наука“, Шмолеръ подчертава необходимостта отъ дедуктивния методъ за стопанска-

¹⁾ Hasbach. Zur Geschichte des Methodenstreits in der politischen Ökonomie — Schmollers Jahrbuch XIX. Jahrg. 1895.

²⁾ Sahlén. Geschichte der Volkswirtschaftslehre 1929.

³⁾ Schmoller und die Probleme von heute — Schmollers Jahrbuch 1926. Bd. 50.

⁴⁾ Schmoller. Art. Volkswirtschaftslehre in Handwörterbuch der Staatswissenschaften 3 Aufl.

та наука. Споредъ него, всѣка изчерпателно и систематически разработена наука си служи предимно съ дедуктивния методъ. За такава завършена наука не може да се счита политическата економия. Нашиятъ познания, споредъ Шмолеръ, не сѣ достатъчни за изработване на закони съ абсолютна общезаважностъ. Историческитъ познания той нарича „градивни камъни“ за изграждане на стопанската теория. Въ този си трудъ Шмолеръ не се занимава повече съ критикуването на Менгеръ, а съ голѣма задълбоченостъ търси пътъ за опознаване на стопанската действителностъ. Той има ясното съзнание за задачата на стопанската наука, а именно, да изработи основнитъ понятия на стопанската действителностъ и чрезъ дедуктивния методъ да ни даде една синтеза отъ обобщителни познания. Дефинициитъ, които изразяватъ тѣзи синтезирани познания, трѣбва да съответствуватъ на стопанската действителностъ. Споредъ Шмолеръ, обобщенията, относително стопанскитъ явления, отъ економисти, които не познаватъ тѣхния действителенъ видъ, вредятъ най-много на стопанската теория. Поради това обстоятелство, той препоръчва съобразяване на акстрактнитъ мисловни конструкции съ стопанската действителностъ.

Съ една дума, Шмолеръ поставя изследванията въ стопанската наука на по-широка плоскостъ, като посочва за нейнъ предметъ единъ по-голѣмъ комплексъ отъ явления, отколкото онзи, който образува схемата на стопанската теория у класицитъ. Тази тенденция къмъ разширяване предмета на стопанската наука се засилва, сѣщо така, отъ социално-политическитъ идеи, които вълнуватъ Шмолеръ и неговитъ привърженици. Отъ друга страна, постепенно интереситъ се насочватъ къмъ стопанската политика и въпросътъ за методологията на стопанската наука остава на заденъ планъ.

4. СТОПАНСКА НАУКА И СОЦИОЛОГИЯ.

Емпирическиятъ характеръ на изследванията въ стопанската наука, който характеризира цѣлата историческа школа, и изтъкването на непосредствената връзка между тази наука и социологията, поставиха въпроса за ограничаването на предмета на тази наука отъ този на социологията. Явяватъ се социолози, които поддържатъ, че предметътъ на стопанската наука се поглъща отъ този на социологията.

Презъ 1919 год. Отмаръ Шпанъ¹⁾ открито заявява, че схващането, споредъ което сѣществувва една еднородна стопанска наука, е една заблуда. Споредъ този економистъ е необходимо, преди всичко, да се установи отношението между стопанската деятелностъ и структурата на общественитъ групировки.

Голѣмиятъ германски социологъ Максъ Веберъ слага началото на съвмѣстното разглеждане на економическитъ и социологични проблеми. Той изтъква, че много отъ стопанскитъ действия сѣ социални действия и следва да бѣдатъ изяснени съ помощта на социологията.

Шпанъ търси зависимостта на стопанската наука отъ социологията на друга плоскостъ. Споредъ него, методата на класицитъ е погрѣшна и индивидуалистична²⁾. Класическата стопанска теория е атомистична въ този смисълъ, че тя не държи смѣтка за промѣнли-

¹⁾ O. Spann. Vom Geist der Volkswirtschaftslehre.

²⁾ Max Weber. Wirtschaft und Gesellschaft in Grundriss der Socialökonomik 1923.

нитъ величини, които сж предметъ на стопанската наука. Такива сж преди всичко целитъ и срѣдствата на стопанскитъ действия. Шпанъ¹⁾ намира, че за характера на стопанската наука е мѣродавенъ социално-философскиятъ миросгледъ, съ който е свързана стопанската действителностъ. Индивидуалистичнитъ и универсалистични схващания за стопанския субектъ опредѣлятъ методологията на стопанската наука. Шпанъ подчертава, че, на мѣстото на индивидуалистичнитъ разбирания за устройство на обществото, трѣбва да се поставятъ универсалистични такива, които да легнатъ въ основата на стопанската теория. По този начинъ, той не само застъпва единъ новъ методъ за изследване явленията въ стопанската наука, но сжщевременно изтъква ролята на социологичнитъ елементи въ стопанската теория. Въ неговитъ изследвания стопанскитъ явления изгубватъ, така да се каже, чисто стопанския си характеръ и се преплитатъ съ социологични елементи.

Методътъ на Шпанъ се приближава много до този на историческата школа. На мѣстото на дедуктивнитъ изследвания и каузално-механистични схващания за стопанството, той поставя единъ исторически познавателенъ методъ за установяване на разумни обществени закономерности²⁾ Това реформиране на методологията на политическата економия се намира въ връзка съ твърдението на Шпанъ, че стопанството има за задача да достави единъ комплексъ отъ срѣдства за достигането на поставенитъ отъ обществото цели. При това, последнитъ не се преценяватъ отъ стопанската теория, а последната ги констатира като дадени реалности.

Въпреки, че Шпанъ схваща стопанското учение като учение за срѣдствата, той търси въ стопанскитъ действия отражения на духа на времето. Ето защо, той поставя науката за народното стопанство въ връзка съ едно универсалистично духовно начало, на което не сж чужди метафизични елементи. Той изхожда отъ основната мисль, че сжщността на стопанското учение се свежда къмъ органичното включване на стопанската дейностъ въ съсловна социалната общностъ.

Нѣма да се впускаме въ подробна критика на учението на Шпанъ, поради малкото мѣсто, съ което разполагаме, и ще се ограничимъ съ нѣколко общи бележки върху централната проблема, която той поставя, а именно, отношението между стопанска наука и стопанско устройство.

Въ сжщностъ, проблемата се свежда до влиянието на политиката върху стопанската наука, тъй като стопанското устройство е свързано съ опредѣлена политическа система.

За една идентичностъ, обаче, между предметътъ на стопанската наука и стопанското устройство на една държава, не може да се говори. Предметъ на стопанската наука сж основнитъ проблеми на стопанската дейтелностъ, които сж еднакви въ всѣки строй. Наистина, сжщо така задача е на стопанската наука да се занимае съ стопанската структура на дадено общество, но това се извършва върху предварително установенитъ неизмѣнни правила за стопанската дейтелностъ изобщо. Стопанската наука не оперира само съ непромѣнливи величини, тъй като стопанската действителностъ, чието опознаване е прѣ-

¹⁾ Spann. Fundament der Volkswirtschaftslehre — 1929 4. Aufl.

²⁾ O. Spann — Haupttheorien der Volkswirtschaftslehre. 1936. S. 188.

ва целъ на всѣки економистъ, се мѣни постоянно, но стремежътъ къмъ общезаважещи и обективни истини е крайна целъ на всѣко научно мислене¹⁾

По въпроса за отношението между стопанската наука и социологията взема становище, сжщо така, Зомбартъ въ капиталното си съчинение „Die drei Nationalökonomien“. Ние нѣма да се спираме подробно върху проблемитъ отъ методологията на стопанската наука, които той разглежда въ този си трудъ. Въпросътъ, който ни интересува, е билъ предметъ на единъ Зомбаровъ рефератъ²⁾. Зомбартъ опредѣля социологията като учение за човѣшкото общество. Споредъ него, историята може да ни даде представа за живота на това общество. Една частъ отъ познанията, които историята ни дава, се състоятъ отъ констатиранни емпирически дадености. Отъ друго естество сж познанията, които ни дава така наречената „историческа наука“. Последната има за предметъ мисловната разработка на констатиранитъ исторически дадености. Тази разработка се извършва въ три направления: установяване на мисловноститъ, необходимоститъ и вѣроятноститъ въ границитъ на историческата действителностъ. Зомбартъ намира, че предметътъ на историческата наука и социологията е единъ и сжщъ. Всѣка мисловна разработка на исторически дадености, въ които има социални елементи, е сжщевременно социология. Стопанската страна на тази социална действителностъ е предметъ на стопанската наука, която ни изяснява явленията въ стопанския животъ. Социалнитъ моменти въ стопанската действителностъ не се установяватъ само по емпириченъ пѣтъ, но сж включени, а priori, въ всѣко познание на стопанскитъ явления. Зомбартъ заключава, че раздѣлението, което стопанската наука прави между естествени и социални категории и съответно на това, разграничението между економическо и социално изследване на стопанскитъ явления, е лишено отъ всѣкакво основание. Споредъ него, всѣка стопанска теория е сжщевременно социология. Той вижда причинитъ, поради които економиститъ противоположаватъ стопанската теория на стопанската социология въ следното:

На първо мѣсто стопановедитъ, споредъ Зомбартъ, се увеличатъ прекалено много въ догматични и абстрактни изследвания на стопанскитъ явления, като забравятъ социологичната основа на всѣка стопанска деятелностъ. Стопанската система, обаче, представлява отношения между живи хора и не може да бѣде разглеждана абстрактно и изолирано отъ структурата на обществото. На второ мѣсто, Зомбартъ констатира едно неправилно схващане по въпроса за предмета на стопанската наука. Нѣкои автори виждатъ предмета на стопанската наука по единъ формаленъ начинъ, като вмѣсто стопанската действителностъ разглеждатъ поведението на индивида въ връзка съ задоволяването на неговитъ нужди. На трето мѣсто, Зомбартъ изтъква обстоятелството, че стопановедитъ схващатъ стопанската наука като клонъ отъ естественитъ такива. Споредъ него, това е напълно погрѣшно. Стопанската наука е една хуманитарна наука и отношението между теория и емпирика, което е характерно за естестве-

1) Cohn A. Wirtschaftslehre oder Socialwissenschaft. Archiv für Socialwissenschaft und Socialpolitik 49. Bd 1922.

2) Sombart — Nationalökonomie und Sociologie—Kieler Vorträge № 33. 1930.

нитѣ науки, тукъ нѣма приложение. Въ хуманитарнитѣ науки всѣка теория се създава за обяснение на действителността. Следователно, щомъ стопанската теория трѣбва да ни обясни стопанската действителностъ, тя по необходимостъ ще обхване и социологичнитѣ елементи на тази действителностъ и ще се превърне въ стопанска социология.

Това схващане за стопанската теория упражни голѣмо влияние върху теоретичитѣ на стопанската наука. Привърженицитѣ на историческата школа видѣха въ него единъ новъ методъ на стопанската наука, който имъ дава възможностъ да изтъкнатъ наново значението на историческитѣ изследвания за тази наука. Реакцията противъ изграждането на стопанска теория върху абстрактни предпоставки е изразена по най-блестящъ начинъ отъ Зомбартъ въ капиталния му трудъ „Der moderne Kapitalismus“. Това съчинение представлява най-систематичното изложение на стопанския животъ на европейскитѣ народи, постигнато чрезъ едно идеално съчетание на емпирически изследвания и теоретически обобщения. Съ естеството на стопанската теория, която Зомбартъ прилага, ще се занимаемъ по-късно. Що се отнася, обаче, до твърдението на Зомбартъ, че стопанската наука е само частъ отъ социологията — смѣтаме го за напълно неоснователно.

Преди всичко, стопанската наука разглежда много стопански явления, напълно изолирано отъ заобикалящата ги социална сръда. Въ противенъ случай, би трѣбвало да отречемъ напълно онази частъ отъ политическата економия, която ни дава прецизни дефиниции и обобщения за явленията въ стопанския животъ. Както видѣхме, даже създателътъ на „новата историческа школа“ Шмолеръ не изпада въ такава крайностъ, за да отрече необходимостта отъ абстрактни изследвания за стопанската наука. Въ сжщностъ, не е изхождането отъ абстрактни предпоставки, което затруднява опознаването на стопанската действителностъ чрезъ стопанската теория, а неосведомеността отново естеството на последнитѣ и липсата на ясна представа за зависимостта на дадена стопанска теория отъ опредѣлени предпоставки.¹⁾

5. РЕАЛИСТИЧНА СТОПАНСКА ТЕОРИЯ.

Този видъ стопанска теория е свързанъ, най-вече, съ името на Шпитофъ. Като дългогодишенъ асистентъ на Шмолеръ, той възприема методата на историческата школа, но въ неговитѣ трудове тя бива прилагана по единъ своеобразенъ начинъ. Това се дължи на обстоятелството, че той сжщевременно се намира подъ влиянието на Визеръ. Шпитофъ си поставя за задача да опредѣли мѣстото на чисто теоретическото изследване въ стопанската наука, познанията, които то може да ни даде и да изкове единъ другъ теоретически инструментъ, който да бѣде помощно сръдство за опознаване на стопанската действителностъ,

Въ своитѣ трудове — „Krise“ in Handwörterbuch der Staatwissenschaften. 4 Aufl. Bd. VI и „Die Allgemeine Volkswirtschaftslehre als geschichtliche Theorie“²⁾.

¹⁾ Бобчевъ К. Стопанска наука и стопанска действителностъ. Списание на Българ. економическо д-во. Год. XXXVII, кн. 10.

²⁾ Die Allgemeine Volkswirtschaftslehre als geschichtliche Theorie — Festgabe für W. Sombart — 1933.

Той осъществява по единъ много целесъобразенъ начинъ тѣзи задачи.

Въ първата си книга Шпитофъ прилага, съ голѣма вещина и плодотворностъ, една синтеза отъ теоретически и емпирически методъ за изследване на стопанскитѣ кризи. Изхождащъ отъ една основна мисълъ, — значението на капиталовитѣ инвестиции за конюнктурнитѣ промѣни въ стопанството, — Шпитофъ, съ помощта на индуктивния методъ, чрезъ статистически материалъ, изследва състоянието на капиталовитѣ инвестиции въ периоди на стопански подеми и депресии. При това, тѣзи изследвания не ставатъ безразборно, а се състоятъ въ верифициране на предварително установени, по логически пътъ, признаци, за характера и количеството на капиталовитѣ инвестиции въ периоди на стопански подеми и депресия.

Съ това, Шпитофъ поставя основата на така наречената нагледна историческа теория (*anschauliche Theorie*). Основнитѣ черти на тази теория трѣбва да търсимъ, най-напредъ, въ естеството на познанията, които тя ни доставя. За разлика отъ чистата теория, чиито построения сѣ общоважещи и общовалидни, въ всѣки стопански строй познанията, добити чрезъ реалистичната теория, се отнасятъ само къмъ единъ опредѣленъ стопански строй. Предпоставкитѣ на нагледната теория нѣматъ абстрактенъ характеръ и сѣ отразени въ стопанската действителностъ. Поради това, изследванията сѣ насочени къмъ установяване характернитѣ особености на даденъ економически строй. Така, реалистичната теория за стопанскитѣ цикли е свързана съ капиталистическия строй. Тя може да бѣде съставена само като се опознае действителността, т. е. тя се предхожда отъ опита. Това не значи, обаче, че тя представлява една фотография на действителността. Реалистичната теория си служи сѣщо съ обобщения, но въ много по-малка степенъ, отколкото чистата теория.

Интересно е отношението, въ което се намиратъ чистата и реалистична теории въ изследванията на Шпитофъ. Споредъ него, характерътъ на чистата теория опредѣля нейната сфера на приложение. Тя ни обяснява и освѣтлява онѣзи стопански явления, които сѣ присѣщи на всѣки стопански строй. Това е комплексътъ отъ явления, който образува скелета на всѣка стопанска действителностъ, независимо отъ нейната историческа и социална обстановка. Шпитофъ я нарича „независимо отъ времето стопанство“ („*Zeitlose Wirtschaft*“). Това стопанство се ръководи отъ една единна воля и размѣната му е напълно чужда. Елементитѣ, които го характеризиратъ, се изразяватъ съ следнитѣ понятия въ стопанския животъ: нужда, потрѣбностъ, блага, ценностъ, задоволяване на потрѣбноститѣ, (консумация, производство и производствени елементи) приходъ, разноски и подѣление на приходитѣ.

Само теорията, която се занимава съ изследването на тѣзи основни елементи на всѣка стопанска деятелностъ, може да носи името „чиста теория“ и единствено тукъ, въ областта на приложение, очертана отъ посоченитѣ явления, се поставя въпроса за общоважимостта на стопанската теория.

Мнозинството, обаче, отъ стопанскитѣ явления сѣ неразривно свързани съ особеноститѣ на единъ стопански строй и не се поддаватъ на изследване съ помощта на чистата теория. По отношение на

тѣхъ не могатъ да се установятъ закони и принципи съ неограничена важимость. Ето защо, необходимо е, споредъ Шпитофъ, да се приеме едно систематизиране на стопанската действителность въ нѣколко типични стопански строеве. Последнитѣ той нарича *Wirtschaftsstile*. За всѣки такъвъ стилъ сѣществува едно общо стопанско учение. Теоретичнитѣ построения, лежащи въ основата на всѣко отъ така схванатитѣ стопански учения, иматъ значение и валидность само въ границитѣ на така очертаната предварително стопански стилъ. Ето защо, Шпитофъ нарича този видъ теоретически изследвания „историческа“, или „нагледна“ теория.

Първиятъ предварителенъ въпросъ, който се поставя въ връзка съ прилагането на реалистичната стопанска теория гласи: Какъ се постигва, за да се конструира единъ стопански стилъ?

Преди всичко, задачата, която се преследва чрезъ оформяването на стопанския стилъ, е отъ теоретически характеръ. Последниятъ е една мисловна постройка. Той не е историческо описание, а систематическо изложение на установени, по умозрителенъ пѣтъ, и верифицирани специфични признаци за дадена стопанска действителность. Характерно за стопанския стилъ е това, че той, въпрѣки неговата теоретична сѣщность, представлява единъ отпечатѣкъ на действителността.

Поради това, реалистичната теория, която се прилага въ границитѣ на очертанитѣ по този начинъ стилове, е много различна отъ чистата и абстрактна такава. Докато чистата теория изхожда отъ установени по дедуктивенъ пѣтъ предпоставки, реалистичната теория търси признацитѣ на стопанския строй въ действителността.

Шпитофъ подчертава разликата, която сѣществува между стопанския строй и стопанскитѣ епохи, очертани отъ Бюхеръ, Хилдебрантъ, Зомбартъ и др. Последнитѣ иматъ за целъ да посочатъ развитието въ стопанския животъ, докато стопанскиятъ стилъ представлява едно обобщително разглеждане на стопанската действителность. Въ зависимостъ отъ това, при стопанския стилъ вниманието бива насочено върху онѣзи признаци на стопанството, които въ своята съвокупность характеризиратъ единъ своеобразенъ стопански строй. Шпитофъ различава следнитѣ стопански стилове: домакинско стопанство, градско стопанство и народно стопанство. Поради липсата на мѣсто, нѣма да се спираме върху признацитѣ, които той установява като характерни. Тѣзи признаци се изброяватъ съ едно пояснение на следнитѣ, свързани съ стопанската деятельность, обстоятелства: духътъ на стопанството, естествени и технически условия, социална структура, стопанско устройство и стопанско развитие.

За изясняване на стопанскитѣ стилове, Шпитофъ, както вече забелязахме, си служи съ така наречената реалистична теория, но, споредъ него, чрезъ чистата теория се достигатъ сѣщо така известни резултати, както съ помощта на последната, чрезъ абстрахиране и изолиране, се изследватъ основнитѣ явления на стопанската действителность.

Между економиститѣ, които сѣ допринесли най-много за изследване на стопанската действителность, Шпитофъ изброява имената на Шумпетеръ, Визеръ и Зомбартъ. Заслугата на Шумпетеръ Шпитофъ вижда въ съвмѣстното разглеждане на статичната и динамична стопанска

теория. Теоретичитѣ поддържаха дотогава, че статичната теория единствено може да се счита за теоретическа политическа економия. За разлика отъ Шпитофъ той¹⁾ подчертава, че нѣкои основни явления на стопанския животъ могатъ да бждатъ узяснени само чрезъ една динамична теория, като напримѣръ предприемаческата печалба, лихвата и пр. Въ сжщностъ проблемитѣ, които Шумпетеръ разглежда, сж специфични за капиталистическия строй. Предприемачътъ, който, чрезъ прокарване на нови комбинации, си доставя предприемаческа печалба, има мѣсто само въ капиталистическия строй. Така че, споредъ насъ, не може да се намѣри сжщественно противоречие между схващанията на Шпитофъ и тѣзи на Шумпетеръ. Теорията на последния е сжщо така едно сръдство за изясняване на опредѣленъ стопански стилъ — капиталистическия, въпрѣки че последниятъ счита своитѣ изводи за общеважими въ всѣка стопанска епоха.

На Зомбартъ се пада най-голѣмата заслуга за прилагане на реалистическата стопанска теория при изследванията на стопанската действителностъ. Неговиятъ трудъ върху системата на капиталистическото стопанство представлява едно теоретическо разглеждане на основнитѣ елементи на капиталистическия строй. Колкото и да сж обилни статистическия материалъ и историческитѣ данни въ *Der moderne Kapitalismus*, този трудъ представлява една теория, единъ опитъ за прозрение въ сжщността, духа и развитието на капиталистическия строй. За разлика отъ рационалнитѣ и чисто абстрактни стопански изследвания, които ни даватъ познания само за едно или нѣколко стопански явления, Зомбартъ ни дава цѣлостна представа за размѣнното стопанство и епохата на капитализма²⁾.

Както Шпитофъ отбелязва, приноситѣ за изграждане на реалистичната стопанска теория водятъ началото си отъ Шмолеръ.

Стремежътъ на Шмолеръ е научната и мисловна преработка на събранъ статистически и исторически материалъ върху стопанската действителностъ до степенъта на една теория, съставена отъ обобщителни принципи.

Къмъ този идеалъ се стремятъ и неговитѣ последователи Зомбартъ и Шпитофъ, чиито тудове показватъ пжтя и методата за работа на много економисти.

Въ дѣлото на тѣзи последователи на историческата школа ние виждаме едно превъзможване на спороветѣ относно методата на стопанската наука.

Трудоветѣ на Зомбартъ и Шпитофъ показватъ, че въ стопанската наука трѣбва да намѣрятъ мѣсто, както реалистичната, така и чистата стопанска теория. Наистина, у Зомбартъ се забелязва известно пренебрегване на стопанската теория за смѣтка на историческитѣ изследвания, но, въпрѣки това, последниятъ може да се причисли къмъ създателитѣ на реалистичната стопанска теория.

Споредъ насъ, привърженицитѣ на това ново течение на историческата школа схващатъ най-добре задачата на стопанската наука, а именно, да служи за изясняване на стопанската действителностъ. Идеалътъ е последната да бжде обхваната схематично, т. е. съ възможното

¹⁾ Schumpeter — *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*, 1934.

²⁾ E. Sahlén — *Hochkapitalismus*. *Weltwirtschaftliches Archiv* 25. Bd., 1927.

най-ограничено число основни правила. Тъзи основни положения могат да бъдат установени тогава, когато се освѣтляват онѣзи стопански явления, които сѣ присъщи на която и да е стопанска действителност. Но стопанският живот е постоянно въ движение. Изникват нови проблеми, които чакатъ съответното теоретическо изясняване. Тѣ не се поддаватъ на разрешение чрезъ теории, създадени за друга стопанска и социална обстановка. Така се поставя въпросътъ за една „нова“, съвременна политическа економия, която да ни изясни теоретическата сѣщност на съвременната стопанска действителност. Съ нѣколко общи бележки върху този въпросъ ще приключимъ настоящата статия.

6. НЕОБХОДИМА ЛИ Е „НОВА“ ПОЛИТИЧЕСКА ЕКОНОМИЯ?

Отъ момента, когато държавното ръководство изоставя напълно принципитѣ на либерализма въ стопанския животъ и на предоставеното на собственото си развитие народно стопанство, се забелязватъ нови стопански явления, които ни даватъ основание да заключимъ за навлизането на стопанското устройство на държавитѣ въ една нова ера. Особено ярка е настъпилата промѣна въ процеса на ценообразуването. На мѣстото на свободната конкуренция и образуването на ценитѣ чрезъ неограничаваното по начало, отъ държавата състезание на търсенето и предлагането, се явява една подчертана тенденция къмъ повсемѣстно опредѣляне на ценитѣ отъ страна на държавата. Изобщо, увеличената държавна намѣса въ стопанския животъ предизвика очертаването на много, непознати до сега, особености въ стопанскитѣ отношения, които привличатъ вниманието на економиститѣ.

Отъ друга страна, съзнателното преобразуване на стопанскитѣ отношения бива насърчавано и схващано като една необходимостъ за съвременната политическа и социална обстановка въ много държави. Въ връзка съ това, препоръчва се на стопанската наука да приспособи изводитѣ си къмъ тази нова стопанска структура. Къмъ последната се прибавя една политическа идейна сѣщностъ и направляването и изследването на тази органическа цѣлостъ се поставя за задача на стопанската наука.

Трѣбва веднага да заявимъ, че осъществяването на тази задача не е по възможноститѣ на съществуващитѣ школи и теории въ стопанската наука. Поради това, споредъ насъ, напълно основателно се поставя въпроса за създаване на една нова стопанска теория, която да спомогне за теоретическото изясняване на съвременното стопанско устройство на държавитѣ. Но проблемата се поставя на съвсемъ неправилна плоскостъ, когато се говори за необходимостта отъ една „нова“ политическа економия. Това становище се поддържа напоследък отъ много германски економисти¹⁾.

Изхождайки отъ специалнитѣ задачи, които държавата постави на нѣмското стопанство, тѣ се опитватъ да създадатъ нови понятия за економическата наука²⁾. Предвидъ решителната роля, която германското стопанство играе въ борбата за достигане на политическия идеал

1) Лещовъ П. — Ръководеното стопанство — въ теорията и въ живота. — Сп. Економистъ, год. I, кн. 4.

2) J. Jessen — Volkswirtschaftliche Politik — 1937.

на германския народъ, поддържа се, че германската стопанска наука не може да се ръководи отъ други мотиви, освенъ отъ германскитѣ национални интереси. Ето защо, препоръчва се едно отождествяване на стопанската наука съ стопанската политика. На стопанската наука се поставятъ конкретно опредѣлени стопанско-политически задачи, като за нейнъ предметъ се счита установяването на начинитѣ за разрешаване на тѣзи задачи и научната стопанска мисль се поставя въ строго опредѣлени рамки.

Това революционизиране на стопанската наука не може да се обясни освенъ съ специфичнитѣ, съвременни проблеми на германското стопанство.

Както е известно, голѣмитѣ трансформации и реформи въ германското стопанство бѣха извършени отъ хората на практиката, докато науката не можа да посочи начинитѣ за облекчаване настѣпилото, следъ войната, въ Германия тежко стопанско и политическо положение¹⁾. Това обстоятелство бѣше достатъчно, за да се отрече чистата стопанска теория и нейното значение за стопанския животъ на Германия. Въ връзка съ тази причина, много отъ нѣмскитѣ стопановеди постепенно изоставиха чисто научнитѣ методи на своитѣ изследвания и насочиха вниманието си върху предоставенитѣ имъ за разрешение конкретни стопански проблеми. Последнитѣ, обаче, не се подаватъ на разглеждане чрезъ съществуващия теоретически апаратъ на стопанската наука, която може да ни даде само едно обективно изследване на стопанскитѣ явления. Така сѣщо, общеприетото разграничение между политически и стопански съображения, при провеждането на стопанската политика, попрѣчи на нѣмскитѣ стопановеди при целесъобразното, за момента, разрешаване на стопанскитѣ въпроси. За да избегне едно евентуално противоречие между политически и стопански аргументи, германската научна мисль се видя принудена да посочи политическия елементъ за единственъ ценностенъ критерий, както за стопанската политика, така и за стопанската теория.

Съ този компромисъ не бѣха задоволени нѣкои германски економисти. Единъ отъ тѣхнитѣ характерни представители е Ратъ²⁾. Въ своята статия върху „Народното стопанство като задача на стопанската теория“, той критикува остро онѣзи нѣмски стопановеди, които поддържатъ още значението на формалната теория и абстрактнитѣ изследвания за стопанската наука. Споредъ схващанията на този авторъ, не може да се говори за обективност на стопанската наука. Ратъ противопоставя специфичната нѣмска наука на „интернационалната“ стопанска теория. Германската стопанска наука се характеризира, споредъ него, предимно отъ особената расова и политическа структура на нѣмския народъ.

Естествено, че ако се постави стопанската наука на такава основа, става напълно излишно да се говори за методъ на стопанскитѣ изследвания, общезаважностъ на последнитѣ, стопански строеве и т. н. и т. н. Така сѣщо, подобна стопанска наука не би представлявала нѣкакъв интересъ за чуждестранни економисти, тъй като тя се обуславя отъ опредѣлени расови и политически предпоставки.

¹⁾ Вж. Речта на Хитлеръ, на Хитлеръ отъ 30 януарий 1937 год.

²⁾ Die Wendung zur Volkswirtschaft als Aufgabe volkswirtschaftliche Theorie, — Weltwirtschaftliches Archiv. 30 Bd, September 1939.

По-примирителен и научно обоснован въ схващанията си е нѣмскиятъ економистъ Флойгелсъ. Той отхвърля либералнитѣ стопански теории, защото намира, че последнитѣ сѣ свързани съ единъ политически мирогледъ, който не съответствува на съвременната стопанска действителностъ. Флойгелсъ¹⁾ счита, че социологичниятъ елементъ на стопанската дейтелностъ не е достатъчно добре изясненъ. Стопанската дейностъ на човѣка трѣбва винаги да се разглежда въ връзка съ известна социална обстановка. Последната е фокусътъ, който обединява и направлява стопанската дейностъ. Стопанската наука трѣбва да бѣде една политическа наука, за да може да получи реално съдържание и за да съгласува индивидуалната стопанска дейностъ съ идеала на цѣлостта. Флойгелсъ смѣта, че единствено по този начинъ стопанската наука може да обясни проблемитѣ на народното стопанство. Чистата теория, споредъ Флойгелсъ, е необходима за стопанската наука, но само като се свърже съ опредѣлени ценности, политически елементи. Той поддържа, че политическиятъ моментъ е мѣродавенъ за естеството на всѣко научно стопанско познание. Теоретицитѣ на Политическата економия, споредъ него, сѣщо така, трѣбва да иматъ установенъ политически мирогледъ, който да направлява тѣхнитѣ научни интереси.

Поради малкото мѣсто, съ което разполагаме, нѣма да се спираме върху голѣмия споръ относно отношението между стопанската наука и ценностнитѣ, политическитѣ елементи въ научнитѣ и теоретически стопански сѣждения. Трѣбва да разгледаме, обаче, макаръ и само съ нѣколко думи, схващанията на най-видния и най-аргументирания представител на политическата стопанска теория — Георгъ Вайпертъ. Споредъ този авторъ, стопанската теория е, по своето естество, политическа теория. Тя е свързана винаги съ една преценка на емпирическата действителностъ. Тя установява необходимитѣ основни положения за човѣшкото сѣществуване и правилнитѣ обществени взаимоотношения. Съ огледъ на това, стопанскиятъ животъ на дадено общество трѣбва да бѣде подчиненъ и съобразенъ на основнитѣ начала за сѣществуване на общността. Политическата теория е, която освѣтлява и изяснява сѣщността и правилния смисълъ на общността. (*Das einsrichtigkeit*). Тази теория, споредъ Вайпертъ, представлява една научна дисциплина, защото добититѣ чрезъ нея познания иматъ напълно обективенъ характеръ²⁾. Тя не изпада въ никакви догматични твърдения и не преувеличава значението на расови, народностни и др. ценности за правилната структура на общността. Висша цель на политиката е, да направлява общността къмъ приспособяване на правилнитѣ жизнени закони. Ето защо, теорията, която ни изяснява правилната жизнено-необходима структура на обществото е, по необходимостъ, политическа теория³⁾.

Схващането на Вайпертъ твърде много се приближава до това на Готлъ, който сѣщо така различава основни жизнени форми и онтоло-

¹⁾ Vleugels — *Die Volkswirtschaftslehre als politische Ökonomik und die formale Wirtschaftstheorie* 1933.

²⁾ Georg Welpert — *Vom Werturteilstreit zur politischen Theorie* — *Weltwirtschaftliches Archiv* 49. Bd. 1939, стр. 95

³⁾ G. Welpert. — *Die idealtypische sinn- und Wesenserfassung und die Denkgebilde der formalen Theorie* — *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* 100 Bd. 1940, стр. 307.

гически преценки въ стопанската теория. Вайпертъ, обаче, изоставя историческия характеръ на стопанскитѣ категории, които срѣщаме у Готлъ, и търси само сѣщността на стопанската дейность.

Безъ да подценяваме логическата издържаность на теоретическитѣ конструкции на Флойгелсъ и Вайпертъ, трѣбва, преди всичко, да подчертаемъ, че тѣзи автори искатъ да наложатъ една нова терминология на стопанската теория, която не може да бѣде оправдана отъ теоретико-познавателна гледна точка. Даже и онѣзи направления въ политическата економия, въ които преобладаваха исторически и социологически изследвания на стопанскитѣ явления, се въздържаха да нарекатъ стопанската теория политическа теория. Въ названието „политическа“ се влага най-различенъ смисълъ, който измѣства сѣщинската функция на стопанската теория, именно, да обясни стопанската сѣщность на явленията. При употребата на този терминъ се замѣглява, извънредно много, разликата между чистата и реалистична стопанска теория, която се подчертава твърде много, както видѣхме, отъ нѣкои нови направления въ политическата економия. Ако реалистичната теория, която ни обяснява стопанскитѣ явления въ даденъ строй или стопанска епоха, трѣбва да изложи, между друго, влиянието на известни политически фактори върху стопанската действителность, то това съвсемъ не се отнася за чистата стопанска теория, която има за предметъ основнитѣ и вѣчни категории на стопанската дейность.

Стопанската теория, споредъ насъ, може да включва известни ценностни сѣждения, но тѣ лежатъ на съвършено различна плоскость отъ тази, при която сѣ поставени въ изследванията на Флойгелъ. Не е политическото убеждение на теоретикитѣ на стопанската наука, което придава на последната политически характеръ, а това сѣ, преди всичко, политическитѣ елементи, които се преплитатъ въ всѣка теория на стопанската действителность въ опредѣленъ економически строй.

Свързането на стопанската теория, въ нейната цѣлость, съ единъ опредѣленъ политически мирогледъ, споредъ нашитѣ схващания, би се отразило крайно неблагоприятно върху всѣка научна работа. Политическиятъ мирогледъ може да насочи научнитѣ интереси къмъ нѣкои конкретни проблеми, но никога не може да бѣде необходима основа за научни сѣждения. Политическиятъ мирогледъ или известна субективна преценка се явяватъ у учения едва тогава, когато последниятъ познава основно едно множество отъ възможни начини за устройството на стопанския животъ.

За да се отнесе стопановѣдътъ-теоретикъ критично къмъ обективно установенитѣ стопански доктрини и теории, не е необходимо, щото той да притежава нѣкакво политическо убеждение. Достатъчно е, теоретикътъ да схване сѣщността на социалнитѣ и политически идеи, които лежатъ въ основата на всѣко стопанско учение, и да установи връзката между тѣхъ и характернитѣ прояви за посочваното отъ това учение стопанско устройство. Ето защо, ролята на стопановеда-теоретикъ е пасивна при откриване на социалнитѣ и политически елементи, както въ стопанската теория, така и въ стопанската действителность.

Ако застанемъ на тази основа, бихме могли да вземемъ лесно становище относно необходимостта отъ създаването на една „нова“ стопанска теория и „нова“ политическа економия. Последната, спо-

редъ нѣкои економисти, би отговорила по-добре на съвременното социално и политическо устройство. Въ сжщностъ, поставятъ се на стопанската теория задачи, които излизатъ извънъ рамкитѣ на нейнитѣ възможности. По начало, отношенията между стопанското устройство и господстващитѣ политически идеи бива регулирано отъ компетентнитѣ държавни органи. Задачата на теоретическата политическа економия е да изследва само тѣзи явления, които сж присжщи на всѣка стопанска дейность, така и онѣзи, които характеризиратъ единъ типиченъ стопански строй.

Когато се говори за нова стопанска теория не трѣбва да се разбира едно окончателно скжсване съ съществуващитѣ основни стопански истини, нито необходимостта отъ „нова“ политическа економия, а да се изтъкне настжпилото видоизмѣняване на дадени стопански явления и отношението имъ къмъ нѣкои нови политически и социални условия. Новата стопанска теория ще ни изясни, следователно, само специфичнитѣ особености, типичното въ съвременния стопански строй.

7. ЗАКЛЮЧЕНИЕ.

Настоящата статия, както въ началото забелязахме, представлява единъ кратъкъ прегледъ върху развитието на методологията на стопанската наука отъ меркантилната система до днешни дни. Предвидъ голѣмото различие между економиститѣ по този въпросъ, бѣхме принудени да спремъ нашето внимание само върху нѣкои типични представители.

Главната проблема, която бѣ поставена на разглеждане, се състоеше въ посочване мѣстото на формално логичния и историческия методи въ стопанската наука, а сжщевременно и противопоставянето на реалистичната стопанска теория на политическата такава.

Отъ изложеното до тукъ е ясно, че едностранчивото приложение на единъ отъ тѣзи методи, за смѣтка на другия, е довеждало до голѣми разногласия въ стопанската наука. Въ реалистичнитѣ направления на стопанската наука, представлявани най-системно отъ Шпитофъ, ние открихме една разумна синтеза на горнитѣ методи, която противопоставихме на така наречената „политическа“ стопанска наука.

Стремежътъ на економиститѣ-теоретици да създадатъ една реалистична стопанска теория, обаче, не е новъ. Много економисти сж изтъквали необходимостта отъ едно правилно съчетание на теоретически и исторически методи за опознаване на промѣнящата се стопанска действителность. Това се отнася дори и за Менгеръ, единъ отъ най-виднитѣ представители на чистата стопанска теория.

Никой не може да отрече неразривната връзка между културната, стопанска дейность на човѣка и духътъ на времето. Необходимо е само да се намѣри теоретическата схема, която ще обобщи и изясни стопанската историческа действителность. Тази схема, обаче, не трѣбва да наречеме „политическа теория“, защото политическитѣ елементи, отъ теоретична гледна точка, иматъ равнозначно значение, въ схемата, съ историческитѣ, стопански и т. н. елементи.

Въ всѣки случай, теорията, чрезъ която си изясняваме промѣнящата се исторически стопанска действителность, ще бжде реалистична. Тя ще бжде близка до живота, защото държи смѣтка за постояннитѣ промѣни, които настжпватъ въ него.

СТОПАНСТВО И НАУКА

отъ

Д-РЪ К. ВОЙНОВЪ

Смъртта грабна въ селенията си д-ръ Константинъ Войновъ само нѣколко дни следъ като той написа и ни предаде настоящата статия.

Неуморимъ работникъ въ полето на естествения науки и на географията, отличенъ педагогъ и прекрасенъ човѣкъ, той умира младъ, едва 40 годишенъ.

Д-ръ Войновъ бѣше и редовенъ сътрудникъ на нашето и на много други български и чужди списания.

Нека настоящата му статия, която е предсмъртна, му служи като некрологъ.

Миръ на праха му!

„Економистъ“

Въ едно време, като нашето, когато стопанскитѣ проблеми сѣ на преденъ планъ, когато тѣ упражняватъ такова доминираще влияние върху политиката на голѣми и малки държави въ свѣта и когато дори и войнитѣ се водятъ не толкова въ името на национални идеали, а за създаване на жизнени пространства — въ това време на доминираща роля на стопанството въ свѣта, много малко, да не кажа никакъ, се говори за решителната роля, която е изиграла и продължава да играе науката, въ частностъ химията, за изграждането на голѣмитѣ свѣтови стопански единици. На преденъ планъ обикновено излизатъ политики, на дейността на които се отдава и голѣмиятъ разцвѣтъ на едно стопанство. Безъ да отричамъ значението на голѣмитѣ държавни мѣже за разцвѣта на едно стопанство, азъ трѣбва да кажа, че задъ тѣзи велики държавни мѣже стоятъ и работятъ въ сѣнка, съвсемъ скрити отъ погледитѣ на маситѣ, цѣла плеяда велики, въ истинския смисълъ на тази дума, мѣже, които съ своитѣ открития даватъ печатъ на дадена епоха, създаватъ условия за удвояване и утрояване на населенията, живѣещи върху една сравнително бедна почва, създаватъ нови клонове на стопанствата и откриватъ неподозирани дотогава природни сили, чието използване докарва нови блага на голѣмъ крѣгъ човѣци. Една голѣма частъ отъ тѣзи велики мѣже е отдавна забравена, друга частъ е известна само на тѣсенъ крѣгъ специалисти. Откритията на нѣкои отъ тѣзи мѣже сѣ допринесли, вѣроятно, много повече за великитѣ преобразувания на свѣта, отколкото цѣли революции, съ описанието на които се пълнятъ страницитѣ на сръдношколскитѣ учебници по история.

Мощното влияние на науката, въобще, и на химията и техниката, въ частностъ, за революционизирането на народнитѣ стопанства, се вижда най-добре въ Англия и Германия. Какво представлява Англия въ началото на XVIII вѣкъ? Една купчина острови на края на Европа, съ два пѣти по-малко жители отколкото Франция. Когато, при царуването на Елисавета, подвижнитѣ пиратски кораби на англичанитѣ, съ помощта на неочаквана буря, разпрѣснаха великата испанска Армада, съединитѣ кралства на Англия, Ирландия и Шотландия имаха по-малко при-

ходи и по-малко национално богатство отколкото италианския градъ Флоренция! — Отъ 1760 година Англия почна да изтласква постепенно французитѣ отъ Индия и Северна Америка. Не само това: тя почна съзнателно да се стреми къмъ неограничено свѣтвно господство, като не търпѣше по-силенъ съперникъ отъ себе си, нито по моретата, нито по останалитѣ континенти. Това нейно стремление стоеше въ грубо противоречие съ ограниченитѣ ѝ стопански възможности: Англия зависѣше тогава напълно отъ Европа; тя имаше едва дървенъ материалъ за кораби и мачти; тя нѣмаше никакво желѣзо, защото горитѣ ѝ бѣха изсѣчени за дървени вжглища, а желѣзо можеше да се получи само съ помощта на дървени вжглища. Всички английски желѣзни стоки се изковаваха отъ руско желѣзо. Тя купуваше много жито и ленъ отъ Германия. Вълна имаше достатъчно, но за да я изпере, избѣли и боядиса, внасяше сода отъ Испания и поташъ отъ Чехия. Ето това е картината на Англия въ началото на XVIII вѣкъ; една съвсемъ бедна на сурови материали страна. Англия на желѣзото и на каменнитѣ вжглища, на парната машина и локомотива, на сѣрната киселина и катуна, тогава още никой пророкъ не бѣ предсказалъ.

Къмъ срѣдата на XVIII вѣкъ Шотландия бѣше станала една голѣма производителка на вълна. Влажниятъ английски климатъ благоприятствува особено много преработването на вълната. Но и тя, отъ време на време, не стигаше. По онова време, Източно-индийската компания и морското корабоплаване докарваха голѣми печалби на Англия. Това пъкъ накара хората да търсятъ, между другото, и едно по-голѣмо разнообразие въ своето облѣкло. Поради това, че вълната не можеше да задоволява вече нарастналитѣ нужди, шотландцитѣ почнаха да прибѣгватъ до лена и памука; особено последниятъ се внасяше въ голѣми количества отъ колониитѣ. Ленени, а особено памучни и копринени тъкани, много разнообразно оцветени, бѣха въ Англия признакъ на богатство. Отлично оцветени, по индийски образецъ, памучни тъкани се произвеждаха тогава само въ Холандия и Франция и се внасяха въ Англия много скъпо; шотландцитѣ искаха да ги произвеждатъ и конкуриратъ на вноса. За да се получатъ хубави тъкани отъ ленъ и конопъ, тѣ трѣбва да се избѣлятъ, а английскиятъ климатъ твърде малко благоприятствува този процесъ, понеже слънцето, поради мъглата, се явява рѣдко. Едно избѣлване на ленени тъкани е траяло въ Англия 6 месеци; избѣлването на памучнитѣ тъкани е било по-лесно, но все пакъ е траяло 3 месеци. Избѣлването е ставало само на моравата и се е повтаряло нѣколко пѣти; преди и следъ избѣлването платната е трѣбвало да се накисватъ въ луга отъ дървесна пепель. Накрая платната се накисвали за нѣколко седмици въ вкисната млѣко! — Разбира се, сѣщиятъ процесъ е билъ практикуванъ и въ Европа, но тамъ изобилното слънце е скъсявало значително неговото времетраене. Двама души чрезъ своитѣ, на пръвъ погледъ, незначителни открития, сѣ създали цѣлъ превратъ въ избѣлването на памучнитѣ платове: англичанинътъ John Roebuck и французинътъ Bertholet. Roebuck си задалъ въпроса, дали не би могло киселото млѣко, при избѣлването, да бѣде замѣнено съ нѣкоя друга киселина, напр. сѣрната киселина. Тази киселина е била получавана въ Англия въ малки количества въ стѣклени реторти за аптекарски цели. Напраздно се опитвали, чрезъ увеличение на

обема на стъкленитѣ реторти, да получатъ повече киселина: голѣмитѣ стъклени реторти сж скъпи и се чупятъ лесно. Roebuck решава да замѣсти стъкленитѣ реторти съ оловени камери. Следъ три годишни опити Roebuck основава първата въ свѣта фабрика за сѣрна киселина въ 1741 година въ Prestonpaus. Така, въ желанието си да облекчи процеса на избѣлването на памучни платове, Roebuck открива начинъ за индустриално производство на сѣрна киселина въ грамадни количества. Дълго време Англия е голѣмъ износител на сѣрна киселина. Трѣбва да кажемъ, че индустриалното получаване на евтина сѣрна киселина даде колосаленъ тласъкъ за развитието на химическата индустрия въобще. Чрезъ откритието на Roebuck, избѣлваниятъ процесъ е скъсенъ съ нѣколко седмици, но, все пакъ, трае още доста дълго. Тъканитъ сж все ще зависими отъ слънцето и моравата. Съ индустриализирането на градоветѣ, обаче, въздухътъ става нечистъ: въ него постоянно хвърчатъ сажди, които се отлагатъ по платната и създаватъ нови грижи на тъкачитѣ. — Презъ сѣщото време, когато Roebuck прави своето откритие, Scheele открива хлора и много други нѣща, които предизвикватъ сензация. Лаваозие, който разполагаше съ милиони сръдства, се заеа да провѣри откритията на Scheele; хлорътъ той предоставя за изследване на своя ученикъ Bertholet. Този последниятъ вкарва хлора въ разни течности, между другото, въ натриева и калиева основа. Понеже тѣзи две течности били употребявани отъ тъкачитѣ и по-рано за избѣлване, Bertholet се заинтересувалъ, дали тѣ сега, следъ като сж поели хлоръ, ще запазятъ своето избѣлвателно свойство. За негово най-голѣмо очудване се оказало, че тѣзи течности, по своята избѣлителна сила, надминавали всичко известно дотогава и правели въобще избѣлването на моравата излишно! Това велико откритие скъсявало времето за избѣлване на памучни платна отъ нѣколко месеца на нѣколко часа и го правѣло съвсемъ независимо отъ годишнитѣ времена. Шотландцитѣ се приспособили веднага къмъ новото откритие. Но, понеже тѣ сж твърде пестеливи по природа, бѣлиннитѣ течности на Bertholet имъ се стрували твърде скъпи: тѣ почнали да насищатъ съ хлоръ гасена варъ и тѣй станали откриватели на най-разпространеното и досега сръдство за избѣлване — хлорната или бѣлилна варъ! — Като се прибави къмъ това велико откритие и откриването на машината за печатане (стамбиране), която позволява оцвѣтяването въ нѣколко цвѣтове на хиляди метра платно, ще видимъ какъвъ голѣмъ превратъ е станалъ въ текстилната индустрия на Англия къмъ сръдата на XVIII вѣкъ. Преди 1770 год. е имало само копирени тъкани, пѣстро нашарени, които, поради високата си цена, сж били недостъпни за широкитѣ народни маси. Сега, обаче, на пазара се явяватъ пѣстро оцвѣтени памучни тъкани (катунъ), които сж по-евтини и отъ лененитѣ такива. Катунътъ, поради евтинията си, става масова стока; той разрушава всички различия въ обличането, приравнява бедни съ богати, наводнява селата и влияе върху народнитѣ носии. Понеже памукътъ се докарва въ Англия въ неограничени количества, той задоволява евтино всички нужди, особено следъ откриването на мангана и механическия станъ — което става пакъ въ Англия. За да дадемъ една представа, какво колосално поевтиняване сж предизвикали тѣзи научни и технически открития въ текстилнитѣ

стоки, ще приведемъ нѣколко цифри: до 1740 год. на пазара въ Англия се продавали само ленени, вълнени и смѣсени ленено-вълнени преди. Цената на най-евтиниятъ фабрикати отъ тѣзи преди е била около 100 марки за килограмъ! Презъ 1825 год. единъ фунтъ английски катунъ е струвалъ 5—9 гроша. Ценитѣ отъ 1786 год. насамъ сѣ се понижавали постоянно. Така, преди № 100 е струвала въ Англия:

1786 година	38 шилинга	0 пенса за метъръ
1791 година	29 шилинга	9 пенса за метъръ
1799 година	10 шилинга	11 пенса за метъръ
1807 година	6 шилинга	9 пенса за метъръ
1829 година	4 шилинга	5 пенса за метъръ

Англия стана главенъ износителъ на катунъ въ цѣлия свѣтъ безъ конкурентъ. Това ѝ донесе несмѣтни богатства. Името Roebuck сега е напълно забравено; името на Bertholet продължава да живѣе въ бертолетовата солъ; иначе той е известенъ, но само на специалиститѣ.

Развитието на памучната индустрия предизвика развитието и на други важни химически индустрии. Нуждата отъ сода и поташъ се силно увеличи. Сода не се намираще лесно въ природата, а получаването на поташа заплашваше съ пълно унищожение горитѣ на Англия и въ Европа бѣха почнали да обръщатъ погледи вече и къмъ американскитѣ гори, за да превърнатъ и тѣхъ въ пепелъ. Така, нуждата отъ единъ начинъ за изкуствено получаване на сода стана повелителна. За да насърчи намирането на такъвъ, Френската академия на наукитѣ опредѣли една награда отъ 1200 фунта на този, който открие една рентабилна метода за добиване на сода. Лѣкарьтъ Le Blanc открива такъвъ начинъ и, съ сръдствата на Орлеанския херцогъ, създава първата фабрика за сода въ свѣта въ Сентъ-Дени до Парижъ. Френската революция, обаче, е въ пълнъ ходъ. Следъ гилотинирането на Орлеанския херцогъ, фабриката бива спрѣна и следъ това на части разпродадена; едно безсмислено деяние, защото Франция внася по това време годишно сода за 30 милиона франка, което презъ нѣкои години достига 1/10 отъ френския вносъ въобще. Фабриката на Le Blanc е продавала 100 кгр. сода за 40 франка; следъ нейното спиране, цената на содата се покачва 3 пѣти. Голѣмото откритие на Le Blanc — индустриално получаване на сода отъ такъвъ евтинъ продуктъ, какъвто е готварската солъ — не можа да се използва въ Франция поради революцията. Самиятъ Le Blanc, сетенъ сиромасъ, се самоубива въ 1806 год. въ едно старопиталище въ Сентъ-Дени — сѣдба, която е постигала не единъ великъ благодетелъ на човѣчеството. За Англия, обаче, начинътъ на Le Blanc е отъ най-висша полза. Тамъ се основаватъ една следъ друга нѣколко фабрики за сода отъ ирландеца Musprat, които работятъ великолепно. Първата фабрика за сода на Musprat дава още презъ 1824 год. 5000 тона годишно; двадесетъ години по-късно, тя произвежда вече 100,000 тона! Цената на содата спада на 50 марки, а следъ това на 30 и 20 марки за 100 кгр.!! Сега много почиста сода се продава за 10 марки 100 кгр.

Откритието на Le Blanc има голѣми послѣдствия не само за индустрията на текстилнитѣ материали, но то се указа едно извънредно плодовито откритие, което не само оплоди, но и създаде нови клонове

на индустрията. Особено благотворно се отрази масовото производство на сода върху стъкларската и сапунена индустрия. Докато стъклото се правеше съ поташъ, трѣбваше да се превръщатъ цѣли гори въ пепелъ. Съ пълно право голѣмитѣ прозорци се считаха, по онова време, за луксъ и се облагаха, напр. въ Франция, съ голѣмъ данѣкъ. Сега, обаче, благодарение голѣмата евтиния на стъклото, се счита като нѣщо напълно естествено, щото една стая съ обемъ 30—40 куб. м. да има поне единъ квадратенъ метъръ прозорецъ. Голѣмото изобилие на чиста и евтина сода позволи производството на извънредно евтини стъкла, чаши и др. стъклени стоки. Но за тѣхъ содата се указва все така скѣпа, затова прибегнаха до единъ междиненъ продуктъ при получаването на содата — глауберовата соль. Това масово производство на стъкла и чаши се указва извънредно благотворно за народното здраве. Храната се пази въ прозрачните стъкла по-чисто, самитѣ стъклени съдове се почистватъ по-лесно; тѣ не поглѣщатъ толкова много микроби, колкото употребяванитѣ по-напредъ дървени съдове и др. Съ това, по единъ изненадващъ начинъ, содата допринесе много повече за намалението на болеститѣ, отколкото много речичи и проповѣди.

Споменахъ по-горе, че сапунътъ е въ голѣма зависимостъ отъ содата. Сапунътъ въ старо време не е билъ познатъ, като общо сръдство за чистота. Даже презъ сръднитѣ вѣкове сапунътъ е билъ голѣма рѣдкостъ. Тогава бѣльото е било изпирано съ дървена пепелъ и др. сръдства. Едва въ XVII вѣкъ почнали да се образуватъ занаятчийски сапунарници, които работѣли съ отпадъчни мазнини и дървесна пепелъ. Въ много страни дотогава сапунътъ е билъ луксозна стока. Презъ 1791 год. въ Англия сапунътъ е билъ облаганъ съ 420 марки на тонъ. Този данѣкъ е билъ намаляванъ постепенно, докато презъ 1851 год. билъ съвсемъ премахнатъ. Презъ 1791 год. единъ килограмъ сапунъ е струвалъ въ Англия 1.50 марки, сто години по-късно — само 0.40 марки. Презъ 1840 до 1850 год. цената на сапуна почва да спада бързо, поради това, че содовата индустрия почва да снабдява сапунаритѣ съ евтина фабрична сода каустикъ, която дотогава тѣ приготвяли сами и то доста скѣпо. За да се издигне сапунарството отъ занаятчийско до голѣмо фабрично производство, не е достатъчна само евтина сода каустикъ. За това е нужна много и евтина мазнина. Европейскитѣ скотобойни не сѣ могли да доставятъ достатъчно мазнина, понеже тя е нужна повече за храна; добиваната отъ животински трупове сѣщо не е достатъчна. Тогава положението се спасява пакъ отъ английския катунъ. Масовата продажба на катунъ въ Африка и Азия се заплаща отначало съ злато и слонова костъ; тѣ, обаче, скоро се изчерпватъ. Туземцитѣ почватъ да заплащатъ купувания отъ тѣхъ катунъ съ кокосови орѣхи, палмови ядки, кожа, фастѣци и др. При егренирането на памука оставатъ огромни количества памучно семе, като отпадѣкъ. Това семе може да се използва рационално, като отъ него се пресува масло, което да се използва въ сапунарството. По този начинъ, английската търговия съ катунъ въ Африка и Южна Азия най-напредъ докара въ Англия огромни количества масло на много ниска цена; нѣма нищо чудно въ факта, че тамъ най-напредъ занаятчийското сапунарство стана голѣма индустрия. Мощното раз-

витие на сапунената индустрия въ Англия е една отъ най-големитѣ придобивки на човѣчеството. Съ това хигиената спечели много повече, отколкото всичкитѣ проповѣди за чистота биха могли да постигнатъ. Човѣкътъ започна да употребява сапунъ ежедневно по нѣколко пѣти. Съ това се съкратиха, до възможния минимумъ, онѣзи болести, които се пренасятъ най-често чрезъ нечисти рѣце, напр. тифусътъ. Човѣкътъ привикна редовно да смѣня бѣльото си и да се къпе. Намали се чувствително смъртността между новородени и родилки. Застрахователнитѣ дружества можаха да изчислятъ, че животътъ на европейца се е удължилъ сѣдно отъ 30 на 60 год. Всичко това се дължи до голѣма степенъ на чистотата, която се поддържа съ сапунъ. За да бждемъ справедливи, трѣбва да кажемъ, че научнитѣ основи на сапунената индустрия се създадоха отъ французина Chevreul въ 1823 год. Този ученъ, който достигналъ до една библейска старостъ — той се поминалъ на 103 год. — за пръвъ пѣтъ установилъ състава на мазнинитѣ и хвърлилъ свѣтлина върху процеситѣ, които се извършватъ при осапуняването на мазнинитѣ. До него сапунаритѣ сѣ работили по емпирични рецепти, наследени отъ бацитѣ имъ, и не сѣ имали абсолютно никакво понятие за онова, което става при варенето на мазнина съ сода каустикъ. Както споменахъ по-горе, сапунарството за пръвъ пѣтъ става голѣма индустрия въ Англия. Това се дължи, колкото на химията, толкова и на свѣтовното владичество на тази страна. Типиченъ примѣръ за бързо развитие въ тази индустрия ни дава свѣтовно известната фирма „Sunlight“. Lever, основателътъ на тази фирма, е притежавалъ единъ малкъ колониаленъ магазинъ въ Ланкаширъ. Въ 1879 год. Lever решава да не купува яйца и масло въ Ливърпулъ, а направо въ Ирландия, т. е. безъ посрѣдникъ. Благодарение на тази идея, само следъ една година Lever става най-големиятъ търговецъ на колониалъ между Ливърпулъ и Манчестеръ. Между другитѣ артикули Lever още отъ 1874 год. търгува и съ сапунъ, който той купува отъ фабрицитѣ, нарѣзва го самъ на прилични кѣсове, опакова го и го пуска подъ названието „чистъ меденъ сапунъ на Lever“. Но това име не прави впечатление. Затова Lever търси друго име за своя сапунъ. Презъ 1884 год. той посещава агента на търговски марки Томпсонъ, който му показва цѣла листа съ имена. Lever забелязва името „Sunlight“, което отначало не му харесва, следъ това, обаче, той се отправя за Ливърпулъ и патентира това име за себе си. И следъ това Lever продължава да купува сапуна отъ фабрикантитѣ като имъ слага известни условия; тѣзи последнитѣ, обаче, му правятъ прѣчки и не искатъ да приготвятъ сапунъ по негово желание. Тогава Lever въ 1885 год. наема една малка сапунена фабрика въ Warrington, съ задължение да я купи въ продължение на 6 години. Цената на фабриката е 4000 фунта стерлинги. Веднага Lever почва собствено производство: въ 1886 год. седмично производство е 20 тона сапунъ. Една година следъ това — 1887 год. — то достига 250 тона. Презъ 1890 год. фабриката въ Warrington е вече малка да задоволи консумацията. Печалбата на фирмата презъ тази година достига 50,000 ф. ст. Lever купува въ околноститѣ на Ливърпулъ, на морския брѣгъ, 200 хектара и изгражда тамъ нова модерна фабрика, наречена „Post Sunlight“. Оттукъ нататѣкъ се зареждатъ главоломни

успѣхи. За да бѣде независимъ отъ кѣмъ мазнинитѣ, Lever организира добива имъ почти въ всички части на свѣта: Африка, Азия, Америка. Около 60,000 черни работници работятъ въ неговитѣ плантации. Не само това: той организира добиването на глицерина отъ лютата вода, въвежда хидрирането на течнитѣ мазнини, прехвърля се въ индустрията на маргарина и я завладява даже въ Германия, кждето презъ 1930 год. той контролира 75% отъ нея! За да дадемъ още по-ясна представа за концерна Sunlight днесъ, ще наведемъ още нѣколко цифри. Презъ 1929 год. е преработилъ 73 отъ свѣтовния добивъ на китова масъ, 40% отъ палмовото масло на свѣта и 33% отъ свѣтовния добивъ на копра! Сега концернътъ Lever разполага съ единъ внесенъ капиталъ отъ 1600 милиона марки, 280 милиона марки резерви и 154 милиона заеми. Годишната печалба на концерна достигна презъ 1937 год. 150 милиона марки. За концерна работятъ 200,000 души, отъ които половината вънъ отъ Англия — въ плантации. Концернътъ Lever произвежда годишно 850,000 тона сапунъ на стойностъ 530 милиона марки, надъ 1 милионъ тона маргаринъ на стойностъ 555 милиона марки, 547,000 тона масла, близо 2 милиона тона кюспе, 88000 тона глицеринъ и мн. др.!! Lever можа да бие своитѣ конкуренти съ помощта на химията: чрезъ подобро производство и чрезъ хидриране на мазнинитѣ.

Азъ се спрѣхъ само на най-важнитѣ етапи отъ развитието на английската химическа индустрия. Това, обаче, не дава още пълна представа за мощното развитие на английската индустрия въобще, което се продължава непрекъснато почти до 1870 год. време, презъ което Англия е почти безъ съперникъ въ индустриалното производство въ цѣлия свѣтъ. Трѣбва да спомена, макаръ и бѣгло, и за нѣкои други индустрии, които слагатъ особенъ печатъ върху Англия тогава. Сжщо както въ химическата индустрия, така и въ останалитѣ клонове на индустрията, Англия изнамира и произвежда. Почти всички методи на днешната желѣзодобивна индустрия се създаватъ въ Англия: добиването на стомана по методата на Bessemer, подобряването на този способъ и прилагането му за руди, които съдържатъ фосфоръ, отъ Thomas Gilchrist, откриването на тигловата стомана, въвеждането на каменнитѣ въглища въ индустриалното производство, откриването на парната машина отъ Watt и на локомотива и желѣзницата въобще отъ Stephanson, създаването на механическия станъ отъ Cartright и още много други машини — всичко това направи отъ Англия единъ центъръ на висока материална култура. Англия продава катунъ, машини и химически произведения на цѣлъ свѣтъ; съ това тя натрупа грамадни капитали, една голѣма частъ отъ които тя заемаше на други страни, които плькъ строятъ съ тѣхъ газови и водни инсталации, желѣзници, фабрики, линии и др. И въ Германия при повечето нови дружества и предприятия, изникнали между 1850 и 1870 год., преобладаваха английски капитали. Въпрѣки това Англия не може да запази за дълго време водачеството въ индустрията. Голѣмата империя погълна най-способнитѣ умове въ администрацията и др. служби. Освенъ това, Англия бѣше станала вече много богата страна, материали и стоки отъ всички части на свѣта се събираха тукъ и всичко бѣше въ излишѣкъ. Този излишѣкъ убиваше всѣки

подтикъ къмъ индустриални открития и усъвършенствувания; англичанинътъ се хвърляше само върху голѣми обекти, които безъ продължително изследване и похабяване на време, му обещаваха голѣма и сигурна печалба. Даже много ценни, въ научно и индустриално отношение, открития, като това на анилиновитѣ бои, останаха все поради сѣщитѣ причини неизползувани: Индия и други колонии доставяха въ Англия бои въ голѣмо количество. Това бѣха обективнитѣ причини, че Англия не можа да създаде она типъ на ученъ изследователъ, който всички очакваха отъ нея. „Изобилието е създало изящнитѣ изкуства, а нуждата — полезнитѣ изкуства“, — казва Шопенхауеръ. А нуждата бѣше постоянно въ Германия. Тази страна, която заема срѣдата на Европа, е лишена както отъ сурови материали, така и отъ капитали; земята ѝ е бедна и далече не може да изхрани нейното население. Тя нѣма такава индустрия като Англия; тя не може да изнася стоки навънъ, понеже ѝ липсватъ сурови материали. Макаръ Германия още по това време да е пълна съ изобретатели, обаче, тѣхниятъ трудъ не може да се сползотвори, тъй като тѣ не намиратъ подкрепа у никого отъ своитѣ сънародници, които предпочитатъ чужденцитѣ. Много отъ германскитѣ учени и изобретатели, отъ онова време, отиватъ въ чужбина, кждето намиратъ признание и си създаватъ име. Никой и не подозираше тогава, че и Германия може да намѣри въ своитѣ гори и каменни вжглища неизчерпаеми източници за една мощна индустрия, която едва ли ще има равна на себе си. И въ Германия индустрията си води началото отъ съвсемъ малки заведения, въ повечето случаи аптеки, които постепенно се развиха до огромни размѣри. Най-важниятъ фактъ, обаче, върху който трѣбва да наблѣгнемъ, е, че едва ли нѣкъде другаде се работи тъй упорито и продължително върху най-малкитѣ дреболии, най-малкитѣ незначителности, както въ Германия и едва ли на друго мѣсто въ свѣта е постигната такава идеална връзка и взаимодействие между науката и техниката, както въ Германия. Тукъ почти никъде не се работи емпирически, въ всѣка малка и голѣма фабрика има химическа лаборатория, въ която, както суровитѣ материали, така и фабрикатитѣ се подлагатъ на най-прецизно изследване отъ голѣми специалисти. Едва ли има друга страна, кждето отвлѣчената теория да е толкова близко до практиката и да влияе така мощно върху нея, както въ Германия. Германската индустрия настанява въ фабрицитѣ на ръководни мѣста само почти доценти, които сѣ прекарвали години наредъ въ университетскитѣ лаборатории и сѣ получили тамъ солидна теоретическа подготовка. При тѣзи условия нѣма нищо чудно, че английската индустрия, следъ единъ голѣмъ разцвѣтъ, почна да тѣпче на мѣсто, а германската индустрия трѣгна мощно напредъ; тя разреши проблеми, които до тогава изглеждаха неразрешими, тя пожъна най-хубавитѣ цвѣта въ полето на химията; тя насили природата и изтрѣгна отъ нея тайни, които изглеждаха неразгадаеми. Нека се спремъ накратко върху нѣкои особено характерни явления въ нѣмската химическа индустрия.

При получаването на свѣтиленъ газъ чрезъ суха дестилация на каменни вжглища се отдѣля една тъмнокафява течность съ ха-

рактерна миризма — каменовъгленъ катранъ. Тази маса е представлявала въ миналото тежко бреме за газовитѣ фабрики, тѣ не знаятъ какво да правятъ съ нея; тя имъ запълва сѣдветѣ, разливана изъ околността, тя унищожавя цѣлата растителностъ. Въ 1832 год. въ фабриката за сѣрна киселина и химически продукти въ Ораниенбаумъ се ангажира като технически ръководителъ Runge. Той има за целъ да съживи фабриката и главно да намѣри мѣстенъ материалъ за свещи; една твърде скромна задача. А парафинови свещи се търсятъ, по онова време, въ Германия много; цѣла Германия тъне въ тъмнина, само нѣкои по-голъми градове иматъ освѣтление съ свѣтиленъ газъ. Runge има за целъ да намѣри мѣстни, германски материали за свѣщи и затова той решава да изследва каменовъгления катранъ, който той получава отъ близката газова инсталация на гр. Берлинъ. При изследването той не намира никакъвъ материалъ за свещи, но прави едно много важно откритие: той намира, че каменовъглениятъ катранъ съдържа една кисела частъ, наречена отъ него карболова киселина, и една основна частъ, която съ гасена варъ дава червено-синьо освѣтление: това е много важното вещество анилинъ. Така Runge слага началото на разнищването на извънредно сложното вещество на каменовъгления катранъ. Анилинътъ е родоначалникъ на цѣла редица великолеппи бои, познати подъ името анилинови бои. Интересното е, че първата анилинова боя е открита въ Англия, а втората въ Франция: но тѣзи бои, както въ Англия, така и въ Франция си оставатъ само интересни научни епизоди, които не подтикватъ ученитѣ и техницитѣ къмъ по-нататъшни изследвания. Въ Германия, обаче, за каменовъгления катранъ следъ Runge се залавятъ стотици химици и почватъ да пуцатъ на пазара една следъ друга анилинови бои; бои съ най-различни цвѣтове и отенѣци, за разни цели и индустрии, които напълно изтласкватъ употребяванитѣ дотогава естествени растителни бои. Какъвъ трудъ и какво дълбоко проникновение въ строежа на веществото изискватъ тѣзи анилинови бои, знаятъ само специалиститѣ, Въ наше време числото на известнитѣ анилинови бои е около 6000! Но каменовъглениятъ катранъ не дава само бои, а отъ него се извличатъ отрови, химикали, лѣкарства и др. Цѣла редица отъ фабрики се занимаватъ съ каменовъгления катранъ, и достигатъ до неочакванъ успѣхъ: преди европейската война 80% отъ свѣтовното производство на катранени бои се пада на Германия. За да се избѣгне вътрешната, а следъ европейската война, и особено външната конкуренция между тѣзи фабрики, тѣ прибѣгватъ до сливане; така тѣ образуваха единъ отъ най-мощнитѣ трѣстове въ свѣта за производство на бои и химически продукти: Interessengemeinschaft der Farbenindustrie въ Frankfurt на Майнъ, капиталътъ на което възлиза на 11 милиарда марки! Само единъ другъ трѣстъ, именно английскиятъ Imperial Chemical Industries — Lmt, превъзхожда I. G. по капиталъ, но не и по производство. I. G. разполага съ голѣми собствени изследователски институти, желѣзни пѣтища, мини, рѣчни параходи и пристанища, цѣлъ щабъ отъ стотици инженери и химици, учени съ свѣтовна известностъ и 96,000 работници. Има клонове въ Англия, Америка, Япония и упражнява мощно влияние върху по-

литиката на Германия. Смѣло можемъ да кажемъ, че I. G. произвежда всичко: катранени бои, фармацевтически продукти, органически и неорганически препарати, разтворители, лепила и лакове, синтетически ароматични вещества, вещества за борба съ насекоми и други вредители, синтетични джбилни вещества, вулканфибъръ, сгъстени газове, консервиращи вещества, леки метали, I. G. восъци, синтетични благородни камъни, азотни торове, синтетиченъ бензинъ и масла, филми и фотоартикули, изкуствени коприни, целофанъ, взривни вещества и ерзаци, целулоидъ и мн. др. Износътъ на тѣзи артикули отъ Германия възлиза на милиарди марки. Каменовъглениятъ катранъ създаде и укрепил колосалната стопанска мощъ на Германия.

Ние описахме по-горе за голѣмия възходъ на нѣмската химическа индустрия въ лицето на I. G., понеже този трѣстъ олицетворява върха на съвършенството въ научно и организационно отношение. Сега да се спремъ върху развитието на нѣмското земедѣлие, защото и тукъ науката е постигнала успѣхи, граничещи съ чудо. Земята и земедѣлието сж основата, върху които се крепи държавата и всѣка индустрия. А земята въ Германия е слаба, много слаба, за да може да осигури прехраната на увеличаващото се нѣмско население. Въ 1800 год. Германия е имала около 25 милиона жители; до 1830 год. тѣ нарастватъ на 28.5 милиона, 1850 год. — на кръгло 32 милиона. Вториятъ Райхъ брсеше, по време на френско-пруската война (1871 г.), 41 милиона, а въ 1910 год. — кръгло 65 милиона жители! Населението на Германия нараства, за единъ вѣкъ, почти 2.5 пѣти, а територията остава почти сѣщата. При това, въ Германия, както и въ други страни тогава, се прилага триполната система на обработване на земята; оставаше се винаги една трета отъ земята на угаръ, другитѣ две трети се засѣваха наполовина съ зимница, наполовина съ лѣтница, така че винаги на единъ и сѣщи кѣсѣ земя презъ първата година се засѣваше зимница, втората — ленъ, овесъ или ечмикъ, а презъ третата нищо. Тази практика намѣри своя край съ една заповѣдъ на Фридрихъ Велики; 10 години преди седемгодишната война, той заповѣда, на тази земя, която трѣбва да се остави на угаръ, да се сѣятъ картофи и детелина. Съ това засѣваната площъ на Германия се увеличи изведнажъ съ една трета. Картофитѣ и детелината бѣха първитѣ земедѣлски продукти, съ които се увеличи доходътъ отъ нѣмската земя. Третиятъ продуктъ бѣше цвеклото. Въ царуването на Фридриха Велики въ Пруссия почва да се разпространява модата да се пие кафе. Фридрихъ Велики, нежелаейки народътъ му да употребява тропически стоки, създава монополъ на кафето въ Пруссия и повишава цената му шестъ пѣти. Съ помощта на химика Marggraf, той се опитва да създаде единъ сурогатъ на кафето, обаче не успѣва. Сѣщото става и съ шоколада. Сурогатътъ на шоколада, който Marggraf създалъ по рецептата на единъ френски аптекаръ, претърпялъ сѣщо неуспѣхъ. Marggraf, обаче, забелязалъ, че шоколадовиятъ сурогатъ не се консумира само когато е приготвенъ безъ захаръ, по индиански обичай. Прибави ли се къмъ него достатъчно захаръ, то той се консумира съ удоволствие. Съ право Marggraf заключилъ, че захарътъ е единъ твърде търсенъ продуктъ отъ народа. Но захарътъ се получавала тогава само отъ захарната трѣстика и се докарвала отъ колониятъ. И Marggraf почва да

търси германско растение, което да съдържа захарь. Въ 1747 г. той съобщава на Берлинската академия на наукитѣ, че изследвалъ часть отъ растения съ сладъкъ вкусъ и намѣрилъ, че нѣкои отъ тѣхъ съдържатъ сжщата захарь, каквато се получавала отъ захарната трѣстика. Касаело се най-вече за дивото цвекло. Ученикътъ и наследникътъ на Marggraf въ химическата лаборатория на Академията на наукитѣ, Achard, продължилъ изследванията му и скоро открилъ, съ материалната подкрепа на Фридрихъ Велики първата захарна фабрика въ Европа въ Силезия въ 1799 год. Когато се появила първата захарь отъ цвекло на пазара, английскитѣ фирми-вносителки на трѣстена захарь предложили на Achard една голѣма сума, ако той престане да се занимава съ цвеклото и спрѣ всѣкакви по-нататѣшни експерименти. Германия става, по този начинъ, първата страна въ Европа и свѣта, която култивира цвекло и добива отъ него захарь. Цвеклото дава три пѣти повече хранителни вещества на единица площ отколкото пшеницата, и два пѣти повече отъ картофитѣ. Разбира се, че цвеклото извлича отъ почвата много повече вещества, или, съ други думи, земя, върху която се сѣе цвекло, трѣбва да се тори много по-силно, отколкото обикновено. Но съ какво да се тори и откъде да се вземе толкова много торъ — ето въпросътъ. Таег мисли, че трѣбва да се тори съ повече хулусъ въ форма на оборень торъ; но оборниятъ торъ е много малко въ Германия. Трѣбва ли да загинатъ заради това културитѣ на цвеклото, картофитѣ и др.? Трѣбва ли нарастналото население на Германия и цѣла срѣдна Европа да бжде обречено на израждане и бавна смъртъ? — Това сж въпроси, отъ разрешението на които зависи сждбата на милиони човѣци. — Разрешението на въпроса дойде оттамъ, откъдето най-малко го очакваха. Justus von Liebig, който, едва 21 годишенъ, е вече професоръ по химия въ Giessen, работи тихо върху най-палѣщата проблема на земедѣлнето: какъ да се запази плодородието на почвата при липса на оборень торъ? Той прави стотици опити въ саксии, взема подъ наемъ отъ общината въ Giessen една доста безплодна височина, която и досега се нарича „Liebigshöhe“, и продължава върху нея своитѣ земедѣлски опити. Неговитѣ опити говорятъ, въ края на краищата, едно и сжщо: растенията взиматъ отъ почвата само вода и минерални вещества. Вжглородъ растенията не взиматъ отъ почвата, както агрономитѣ мислятъ; тѣ си го доставятъ чрезъ асимилация на вжгледвуокисъ отъ въздуха. Значи, споредъ Либигъ, не е нужно да се тори почвата съ оборень торъ, който почти липсва. Достатъчно е да се тори съ една смѣсъ отъ минерални вещества, които да съдържатъ всичко необходимо за растенията — Либигъ не се задоволява само да установи фактитѣ; той встъпва въ решителна борба съ агрономитѣ, които упорито държатъ за хулузната теория. Като практическо разрешение на фосфорния въпросъ, Либигъ сочи на коститѣ. Но, понеже тѣ съдържатъ фосфоръ въ недостѣпна за растенията форма, Либигъ препорѣчва, тѣ да се третиратъ предварително съ гжста сѣрна киселина. Това е основата на индустрията на суперфосфата, която ще възникне следъ нѣколко години. По това време Либигъ е само на 37 години, но той е направилъ за Германия и за свѣта много повече, отколкото кой и да е другъ ученъ.—Идеитѣ на Либига, обаче, отъ практическо при-

Благодатни резултати отъ химическитѣ изследвания не се получаватъ така лесно, както широката публика си представя; тѣ сѣ резултати на дългогодишенъ упоритѣ трудъ, който много често струва милионни суми. Презъ този дълъгъ периодъ на изследователска работа трѣбва да се покаже издръжливостъ, да се изживѣятъ мжчителни неуспѣхи. Много често трѣбва да се захвърлятъ, като непотрѣбни, скъпи апарати; много често разходитѣ по една синтеза сѣ толкова голѣми, че застрашаватъ съществуването на фирмата. При всички тѣзи случаи обикновено се съвсемъ забравя трагедията, която изживяватъ десетки химици. Тѣ, затворени въ своитѣ лаборатории, трѣбва често да извършватъ десетки и стотици опити, по порѣчка на ръководството; години наредъ тѣ провѣрватъ, установяватъ, записватъ съвѣстно резултатитѣ, безъ даже да знаятъ за какво е нужно това. Фабричното ръководство ревниво пази целта въ най-голѣма тайна. И когато следъ месеци или години този упоритѣ трудъ се увѣнчае съ единъ хубавъ резултатъ, по-голѣмата частъ отъ тѣзи химици оставатъ съвсемъ неизвестни. Като особено нагледенъ примѣръ за такава тежка изследователска работа азъ ще приведа синтеза на индигото.

Индигото се получаваше, въ миналото, отъ индиговото растение. Между 1880 и 1897 години отъ това растение се получаваше годишно боя за около 100 милиона марки. Само Германия внасяше индиго за 20 милиона марки годишно. Главни доставчици на индиго бѣха Британска Индия и срѣдна Америка. — Много химици сѣ опитвали своитѣ знания въ синтеза на индигото, но напраздно. Знаеше се само, че индигото съдържа 16 атома въглеродъ, 10 атома водородъ и по 2 атома кислородъ и азотъ. Въ 1865 г. Adolf Beyer можа да опредѣли точно структурата на индигото, а въ 1879 г. той получи за пръвъ пѣтъ въ своята лаборатория индиго чрезъ синтеза. Голѣмитѣ нѣмски химически заводи — Badische Anilin- und Sodafabrik и Höchstler Farbw- werke — откупили патента на Beyer и почнаха усилено да работятъ за индустриалното получаване на индигото. Почна се една двадесетгодишна драматична борба. Още въ първитѣ месеци, химицитѣ на Badische Anilin- und Sodafabrik установиха, че чрезъ въздействие на алкални основи върху канелена киселина, не може да се получи индиго, което да е по-евтино отъ естественото. Опитватъ други пѣтица. Индиго може да се получи и отъ нитробензалдехидъ и ацетонъ. Но изходнитѣ материали сѣ пакъ много скъпи. Въ 1886 г. опитватъ съ метилдеривати на бензола. Пакъ напраздно. Въ 1890 г. единъ професоръ отъ Цюрихъ доказва, че може да се изхожда отъ фенилгликоколъ. При работата по този начинъ, фабричнитѣ химици намиратъ другъ пѣтъ: отъ нафталинъ, презъ фталова киселина и антранилова киселина. За това е нужна, обаче, и хлороцетна киселина. Трѣбва да се намѣри една метода за евтино получаване на фталова киселина; нуждни сѣ и голѣми количества евтинъ хлоръ и оцетна киселина. Трѣбва да се изпитватъ много нови методи, да се конструиратъ нови апарати, много отъ които само увеличаваха следъ нѣкое време купчината на негоднитѣ апарати; изпитаха се сѣщо стотици катализатори, безъ да се достигне до единъ решающъ успѣхъ. Въ продължение на 15 год. упоритѣ трудъ бѣха похарчени 18 милиона зл. марки: цѣлиятъ акционенъ капиталъ на Badische Anilin- und Sodafabrik възлизаше то-

гава на 16.5 милиона зл. марки! Макарь и фабриката да раздаваше презъ нѣкои години 22% дивиденди, все пакъ единъ допълнителенъ разходъ отъ повече отъ 1 милионъ марки годишно за една само боя, тежеше като непоносимо бреме. Следъ толкова време и такива голѣми разноси, никой отъ управата на фабриката не вѣрваше въ единъ успѣхъ. Единствениятъ човѣкъ, който все още хранѣше една, макаръ и малка надежда, бѣше техническиятъ ръководителъ, химикътъ Heinrich Brunck. Годинитѣ 1894 и 1895 сж най-лошитѣ за Brunck. За да оправдае голѣмитѣ разходи, той постоянно повтаря: „Касае се само за още нѣколко седмици!“ Най-после, въ 1897 г. Brunck може да съобщи: синтезата на индигото е готова. Отъ началото на работата (1879 г.) до успѣшния ѝ завършекъ (1897 г.) сж се изминали 18 години.

Макаръ и да сж похарчени огромни суми, стопанскитѣ последици отъ синтезата на индигото сж за Германия неизчислими. Докато преди Германия внасяла за 20 милиона зл. марки индиго, въ 1900 г. тя вече не се нуждае отъ този вносъ. Напротивъ, нейното изкуствено индиго почва да завладѣва свѣтовния пазаръ. Презъ 1913 год. износътъ на синтетично индиго отъ Германия възлиза на 53 милиона зл. марки! Изкуственото индиго е много по-чисто и по-красиво; бояджитѣ почватъ да го предпочитатъ. Въ 1900 г. Heinrich Brunck можа да съобщи въ тържественото заседание на нѣмското химическо дружество: „Ние сме достигнали днесъ до едно производство на индиго, което отговаря на онова количество, което би се получило въ Индия отъ 100,000 хектара площъ“. Скоро и цената на индигото спада силно: презъ 1877 год. 22% индиго струва 22 марки, презъ 1902 год. — само 7.50 марки, а презъ 1913 — 1.25 марки!

ДОМАШНАТА ИНДУСТРИЯ У НАСЪ

отъ

Проф. Н. В. ДОЛИНСКИ

Домашната индустрия буди многостранни интереси. Отъ една страна, тя представлява интересъ, отъ гледище на индустриалната економика, като такава областъ на индустриалната дейность, въ която участвуватъ субектитѣ на тази дейность, които — по едни или други причини — не могатъ, или не искатъ, да организиратъ самостоятелно индустриално заведение. Отъ друга страна, домашната индустрия представлява интересъ и отъ гледище на земеделската економика, като такава областъ на стопанската дейность, която, подъ формата на индустриална дейность, дава работа на населението, чийто основенъ поминѣкъ е и си остава земеделското стопанство: това население е заето въ тази форма на индустрията само въ периоди, когато основния поминѣкъ — земеделството — не изисква всички или по-голѣма частъ отъ неговитѣ трудови сили.

Ако отъ казаното следва, че домашната индустрия е изобщо единъ интересенъ проблемъ за економическата наука, въ частность, при тѣй наричаната приложна економия или економическа политика, този интересъ още повече се увеличава относно условията на българското народно стопанство. Характернитѣ особености на българското стопанско устрой-

ство: господстващото значение на земеделското стопанство и слабото развитие на индустрията; грамадното значение на дребното земеделие, бедно от земи и капитали и съ изобилен труд, който често не може да намери ползотворно и целесъобразно приложение; огромният процент на занаятчийски заведения и много малко фабрични заведения във земеделските отрасли на народното стопанство у нас — всичко това създава известни благоприятни условия за развитие на домашната индустрия. Нейното развитие би могло да упражни благоприятни въздействия върху дребното земеделско население у нас, като открие нови възможности за използване на труда на това население, което не може да приложи цялата си трудова енергия само във земеделското стопанство. По такъв начин, не само би се оползотворила отчасти трудовата енергия на земеделското население, но, успоредно с това, последното получава една индустриална подготовка, която ще послужи за тази част на земеделското население, която, рано или късно, ще бъде принудена да напусне земеделието и да се настани във индустрията. От това следва, че въпросът за развитие на домашната индустрия у нас е във известна връзка с централните проблеми на аграрната ни политика. За този интерес към домашната индустрия у нас може да се сужи от резултатите на проучванията, които са били направени през двете последни преброявания. Неотдавна публикуваните резултати от преброяването през 1934 г. представляват особен интерес, първо, защото представляват най-новите данни по този въпрос, и второ, защото позволяват да се направи едно сравнение с данните от предишното преброяване, т. е. състоянието на домашната индустрия през 1926 г.

Следната таблица дава най-обща представа за нашата домашна индустрия през 1926 г. и 1934 г. От нея се вижда количеството на заведенията, броят на заетите лица, във това число, на наемните работници и техническото обзавеждане на нашата домашна индустрия.

Т а б л и ц а № 1

Заведения, заети лица и техническо обзавеждане на домашната индустрия у нас през 1926 г. и 1934 г.

	Г о д и н и		Увеличение или намаление
	1926	1934	
Брой на заведенията	16.311	10.499	— 5.812
Всичко заети лица	15.037	13.287	— 1.750
Наемни работници	—	3.049	—
Всичко заети лица, средно на едно заведение	0.92	1.27	+ 0.35
Брой на вътрешните и водни кола и улеи .	—	97	—
Механически двигатели, конски сили	—	517	—
На хиляда заведения се падат вътрешни и водни кола и улеи	—	9.24	—
На хиляда заведения се падат конски сили на механични двигатели	—	49.24	—
На хиляда заети лица се падат вътрешни водни кола и улеи	—	7.30	—
На хиляда заети лица се падат конски сили на механични двигатели	—	38.91	—

Поради обстоятелството, че презъ двѣтъ сравнителни преброявания сж били подложени на наблюдение различни признаци на една и сѣща наблюдавана единица, сравнението може да се направи само въ много ограничени размѣри, както това се вижда отъ горната таблица. А именно: презъ 1926 г. не сж били регистрирани наемнитѣ работници въ състава на общото число заети лица, както и техническото обзавеждане на заведенията отъ домашната индустрия. Затова, може да се сравнява само броятъ на заведенията и на заетитѣ лица. Отъ това сравнение се вижда, че презъ 1926 г. въ домашната индустрия броятъ на заведенията и на заетитѣ въ тѣхъ лица е билъ по-голямъ, отколкото презъ 1934 г. Би било прибрзано, обаче, да се твърди, че това дава едно неопровержимо доказателство, че домашната индустрия у насъ упада. Въроятнo, тази разлика се дължи на самитѣ технически начини на статистическото наблюдение. При извънредно слабо развитие на домашната индустрия у насъ, при нейния, може да се каже, миниатюренъ характеръ, винаги сж възможни случайни грѣшки, тъй като при такъвъ малкъ брой наблюдавани обекти мжно е да се опираме съ сигурност на закона за голѣмитѣ числа.

Сравнението показва, че броятъ на заведенията се е намалилъ презъ 1934 г. много повече, отколкото броятъ на лицата, заети въ домашната индустрия. Това изглежда малко странно, защото въ тѣзи заведения е заетъ, по общо правило, срѣдно единъ човѣкъ въ всѣко заведение, поради което, намалението броя на заведенията би трѣбвало да се съпровожда съ съответно намаление броя на заетитѣ въ тѣхъ лица. Поради това мжно може да се разбере, защо броятъ на заведенията се е намалилъ три и половина пѣти повече, отколкото броятъ на заетитѣ въ тѣхъ лица. Въ резултатъ на тѣзи промѣни, увеличилъ се е броятъ на лицата, засти срѣдно въ едно заведение. Ако презъ 1926 г. срѣдно на едно заведение се е падало по-малко отъ едно заето лице, то презъ 1934 г. на едно заведение се падатъ 1.27 заети лица.

Както се вижда отъ горнитѣ данни, техническото обзавеждане на домашната индустрия е извънредно слабо: повече отъ 10,000 заведения и отъ 13,800 заети въ тѣхъ лица се обслужватъ само отъ 97 вѣтрени и водни кола и улеи и отъ механични двигатели съ 517 конски сили. Пресмѣтани върху хиляда заведения и хиляда заети лица, ясно изпква колко нищожни сж техническитѣ срѣдства на нашата домашна индустрия.

Даннитѣ отъ 1934 г. за съжаление не ни даватъ възможностъ да установимъ какъ се разпредѣлятъ съответнитѣ заведения и заети лица между градоветѣ и селата въ Царството. Въ това отношение, трѣбва да се спремъ върху даннитѣ отъ предишното преброяване. Отъ всички заведения презъ 1926 г. 11,846 заведения или 72.6% се намиратъ въ селата, а 4,465 заведения или 27.4% се намиратъ въ градоветѣ; отъ всички заети лица 10,086 лица или 67.1% сж заети въ градоветѣ, а 4,951 лица или 32.9% сж заети въ градоветѣ. Като сравнимъ тѣзи числа съ съответнитѣ данни за цѣлата ни индустрия и за занаятчийството, изпква много ясно, че домашната индустрия е занятие на селското население въ по-голъма степенъ, отколкото другитѣ видове промишлена дейностъ. И наистина: презъ 1926 г. 32.7% отъ всички индустриални заведения и 56.7% отъ всички заети въ индустрията лица се намиратъ въ градоветѣ; съответнитѣ числа за 1934 г. сж: 36.5% и 62.7%. Споредъ даннитѣ на

занаятчийската анкета през 1934 г. 47.6% от самостоятелните занаятчии сж настанени въ градовете¹⁾. Ясно се вижда, че процентът на селските заведения за домашна индустрия и на заетите въ тях лица е по-голям, отколкото този на индустрията и въ занаятите, т. е. домашната индустрия у нас е повече занятие на селското население. Макаръ че нѣмаме данните за 1934 г., може да се предполага съ голѣма вѣроятност, че този селски характеръ на домашната индустрия се е запазилъ и сега.

Съставът на лицата, по полъ, заети въ домашната ни индустрия, се вижда отъ следните числа, които се отнасятъ за 1926 г., тъй като съответните числа за 1934 г. не сж още публикувани. Отъ общия брой заети лица 7,807 сж мъже и 7,230 сж жени, или, съ други думи казано: 51.9% сж мъже и 48.1% сж жени. Характерно е, обаче, че процентът на мъжкото население, заето въ домашната индустрия, значително се увеличава въ селата. Отъ всички 10,086 заети тукъ лица 6,306 сж мъже и 3,780 сж жени, т. е. мъжете съставляватъ 62.5%, а жените — само 37.5%. Както виждаме, мъжете, заети въ домашната индустрия въ селата, сж почти двойно повече, отколкото сж жените. Въ градовете, наопаки, — мъжкото население е значително по-малко, отколкото женското, както се вижда отъ следните числа. Отъ всички 4,951 лица, заети въ градската домашна индустрия, 1,501 лице или 30.3% сж мъже, а 3,450 лица или 69.7% сж жени. Това свидетелствува, че домашната индустрия въ селата служи за даване допълнителна работа на незаето изцѣло мъжко земеделско население, когато въ градовете тя създава допълнителен поминък на незаето изцѣло женско население.

Колкото и незначителенъ отрасълъ на стопанската дейностъ да е домашната индустрия, тя не представлява нѣщо напълно хомогенно, а напротивъ се образува отъ нѣколко разновидности. Анализъ на домашната индустрия може да се направи отъ нѣколко гледни точки. А именно: отъ гледището дали домашната индустрия е единствено, главно или странично занятие на хората, които упражняватъ това занятие; отъ гледище, за чия смѣтка работятъ съответните лица: само за своя смѣтка, само за чужда смѣтка или за своя и чужда смѣтка; отъ гледище на пласмента на произведените стоки, т. е. за пазара или по поръчка; отъ гледище на състава на работящите лица, т. е. дали работятъ само стопани, стопани и членове на семействата на стопаните, стопани и членове на семействата на стопаните и наети лица, стопани и наети лица. За съжаление, и въ това отношение двете преброявания не сж сравняеми, защото при преброяването презъ 1926 г. данните сж разработени споредъ първите три горе посочени критерии, а при преброяването презъ 1934 г. данните сж разработени споредъ последния критерий. Затова не ни остава нищо друго, освенъ да проучимъ данните за домашната индустрия споредъ това, както тѣ сж били разработени презъ съответното преброяване. Ние започваме това разглеждане съ установяване на това, какво занятие представлява домашната индустрия за лицата, които го упражняватъ. Съответните данни за 1926 г. намираме въ следната таблица:

¹⁾ Ср. нашата работа „Анализъ на предварителните резултати отъ последната занаятчийска анкета“, изд. на фонда „Занаятчийска литература“, Русе, 1940.

Т а б л и ц а № 2

Домашната индустрия, споредъ вида на занятieto, което представлява тя.

Видове занятия	Заведения	
	брой	%
Единствено занятие	8.899	54·5
Главис занятие . .	2.391	14·7
Странично занятие	5.021	30·8

ствени или главни сръдства за своето съществуване. Може само да съжالياваме, че тукъ не е прокарвана диференцирана разработка на тѣзи данни споредъ градската и селската домашни индустрии, за да може да се установи за кои слоеве на нашия народъ домашната индустрия се явява единствено, главно или странично занятие. Също така, би трѣбвало да се разработятъ тѣзи данни и за 1934 г., за да се види, има ли промѣни въ това отношение и въ каква насока вървятъ тѣ.

Отъ следната таблица се вижда за чия смѣтка работятъ лицата, заети въ домашната индустрия презъ 1926 г. и 1934 г.¹⁾ (Вж. табл. 3).

Отъ тѣзи числа ясно се вижда социално-стопанския обликъ на домашната индустрия у насъ. Лицата, упражняващи това занятие, сж почти всички самостоятелни стопански субекти, които сами уреждатъ своята дейностъ, работятъ за собствена смѣтка и не зависятъ отъ чужди лица. Само 4.5% отъ всички заведения на домашната индустрия презъ 1926 г. и само 8.4% презъ 1934 г. работятъ само за чужда смѣтка, т. е. спадатъ къмъ тази форма на домашната индустрия, която руситѣ наричатъ „раздаточная система“, а германцитѣ казватъ „Verlagsystem“. Споредъ насъ, господството на самостоятелнитѣ домашни индустриалци у насъ е много благоприятно обстоятелство, защото предпазва населението отъ голѣмитѣ неизгоди на раздаточната система, където домашнитѣ индустриалци се намиратъ въ условия по-лоши отъ тѣзи на наемни работници. Защото тѣ носятъ всички неизгоди на последнитѣ, безъ да се ползватъ отъ каквато и да е защита на социалното законодателство.

Домашната индустрия работи или по поръчка или за пазара. Следнитѣ данни даватъ представа за значението на всѣки отъ тѣзи

два начина на пласиране на произведенитѣ стоки: (вж. табл. 4 на стр. 520).

Отъ таблицата се вижда, че презъ 1926 г. повече отъ половината отъ заведенията за домашна индустрия сж центрове на единственото занятие на съответното население; за близу една трета частъ отъ това население домашната индустрия представлява странично занятие, а за една седма частъ на това население тя представлява главно занятие. Съ други думи казано: близу две трети отъ населението, заето съ домашна индустрия, извлича отъ тази дейностъ един-

Т а б л и ц а № 3

Заведенията на домашна индустрия, споредъ това, за чия смѣтка се води работата презъ 1926 г. и 1934 г.

Работящи	1926 г.		1934 г.	
	Заведения		Заведения	
	брой	%	брой	%
Само за своя смѣтка	15.505	95·0	9 622	91·6
За своя и чужда смѣтка	74	0·5	—	—
Само за чужда смѣтка	732	4·5	877	8·4

¹⁾ Даннитѣ презъ 1934 г. отбелязватъ само работящи за своя смѣтка и за чужда смѣтка; нѣма данни за тѣзи, които работятъ и за своя и за чужда смѣтка.

Отъ числата на табл. 4 се вижда, че производеният от домашната индустрия стоки се пласиратъ повсиче по поръчка, отколкото на неопредѣленъ пазаръ. Приблизително 0,6 отъ цѣлото производство се плазира по поръчка, като на пазара се пада близу 0,4 отъ това производство. Въ това отношение, изпъква известно различие въ зависимостъ отъ това, за чия смѣтка работятъ съответнитѣ заведения на домашната индустрия. Това се вижда ясно отъ числата на табл. 5.

Таблица № 4

Домашна индустрия, споредъ начина на пласмента на произведенитѣ стоки.

Начинъ на пласмента	Заведения	
	брой	%
По поръчка	9.973	61.1
За пазара	6.338	38.9

паднатъ на пазара, но не направо отъ домашния индустриалецъ, а чрезъ този, който дава поръчките), става ясно, че работата по поръчка, която се извършва и отъ тѣзи, които работятъ само за своя смѣтка, и отъ тѣзи,

Таблица № 5

Домашна индустрия, споредъ начина на пласмента, на произведенитѣ стоки и въ зависимостъ отъ това, за чия смѣтка работятъ съответнитѣ заведения

Работящи	Заведения		
	брой	% отъ	
		всички заведения	заведения на съответната група
Само за своя смѣтка, по поръчка	9.948	61.0	64.2
Само за своя смѣтка, за пазара	5.557	34.1	35.8
За своя и чужда смѣтка, по поръчка	25	0.1	33.8
За своя и чужда смѣтка, за пазара	49	0.3	66.2
Само за чужда смѣтка	732	4.5	100.0

които работятъ само за чужда смѣтка, привлича $\frac{2}{3}$ отъ всички заведения за домашна индустрия. Работата за пазара се върши само отъ заведенията, които работятъ само за своя смѣтка, и привлича $\frac{1}{3}$ отъ всички заведения на домашната индустрия. Сега ще разгледаме, какъ се разпредѣлятъ заведенията на домашната индустрия, споредъ лицата, работящи въ тѣзи заведения. Съответнитѣ данни имаме въ таблица № 6.

Отъ тѣзи данни се вижда, че най-често се срѣщатъ заведения на домашната индустрия, въ които работятъ само стопанитѣ. Тѣ съставляватъ 70% отъ всички заведения. Въ тѣхъ сж засти най-много лица — повече отъ $\frac{1}{3}$ отъ всички лица, заети въ домашната индустрия. Но техническото обзавеждане на тѣзи заведения е много примитивно, защото 70.7% отъ всички заведения и 37.7% отъ всички заети лица притежаватъ

Т а б л и ц а № 6

Домашна индустрия, споредъ лицата, заети въ нея презъ 1934 г.

Видове заети лица	Заведения		Всичко заети лица		Работници		Вѣтрени и водни коелата и улеи		Конски сили на механични двигатели	
	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%
Само стопани	7.428	70.7	5.012	37.7	—	—	12	12.4	46	8.9
Стопани и членове на семействата на стопанитѣ	1.763	16.8	3.931	29.6	—	—	27	27.8	10	1.9
Стопани и членове на семействата на стопанитѣ и наети лица	115	1.1	586	4.4	349	11.4	3	3.1	60	11.6
Стопани и наети лица . .	1.193	11.4	3.758	28.3	2,699	88.6	55	56.7	401	77.6

само 12.4% отъ всички вѣтрени и водни коелата и улеи, и само 8.9% отъ всички конски сили на механичните двигатели на домашната индустрия. Разбира се, че въ тѣзи заведения нѣма наемни работници.

Второ мѣсто заематъ заведенията, кждето работятъ стопани и членове на семействата имъ. Тѣзи заведения съставляватъ 16.8% отъ всички заведения за домашна индустрия и привличатъ 29.6% отъ всички лица, заети въ домашната индустрия. И въ тѣзи заведения не работятъ наемни работници, а тѣхното обзавеждане съ вѣтрени и водни коелата и улеи е по-добро, отколкото въ предишната група, но по мощността на механичните двигатели тѣ стоятъ на последно мѣсто.

По броя на заведенията и заетитѣ лица, на третото мѣсто стоятъ заведенията, въ които работятъ стопани и наети лица. Въ това отношение, тѣ не се отличаватъ много отъ заведенията на предишната група, но въ тѣхъ се намира основната маса отъ наети лица (88.6% отъ всички работници) и отъ технически сръдства за производството: 56.7% отъ всички вѣтрени и водни коелата и улеи и 77.6% отъ всички конски сили на механичните двигатели.

Заведенията, въ които работятъ стопанитѣ, членоветѣ на семействата имъ и наетитѣ лица, стоятъ на последно мѣсто въ всѣко отношение. Тѣ се сръщатъ най-рѣдко, въ тѣхъ сж заети най-малко лица. Тѣ сж най-слабо снабдени съ вѣтрени и водни коелата и улеи, но по броя на конскитѣ сили на механичните двигатели тѣ заематъ второ мѣсто. Отъ направенитѣ характеристики следва, че най-важнитѣ за домашната ни индустрия заведения, т. е. тѣзи въ които работятъ само стопани, сж най-немошни въ всички отношения: тѣ сж и най-дребни заведения по броя на заети лица, и най-слаби заведения по отношение на техническото имъ обзавеждане. Това проличава много ясно отъ таблица № 7, въ която се даватъ характеристики на сръдно заведение отъ всѣка посочена група.

Интересно е да се установи въ кои индустриални области домашната индустрия се развива повече и въ кои по-малко. За тази цель, ние установяваме въ таблица № 8 броя и процента на заведенията, на заетитѣ лица и на техническото обзавеждане въ различнитѣ отрасли на домашната индустрия.

Т а б л и ц а № 7

На сто заведения от посочените групи се падатъ

Видове заведения, въ които работятъ	Всичко заети лица	Работници	Вътрени и водни кола и улеи	Конски сили на механични двигатели
Само стопани	67·5	—	0·16	0·62
Стопани и членове на семейства имъ	223·0	—	1·53	0·57
Стопани, членове на семейства имъ и наети лица	509·6	303·5	2·61	52·17
Стопани и наети лица	315·0	226·2	4·62	33·61

Т а б л и ц а № 8

Заведения, заети лица и техническо обслужване въ различните отрасли на домашната индустрия.

Отрасли на домашната индустрия	Заведения		Всичко заети лица		Наети лица		Вътрени и водни кола и улеи		Конски сили на механични двигатели	
	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%
Метално производство . .	793	7·6	1·143	8·6	135	4·4	5	5·2	44	8·5
Производство на машини и апарати	13	0·1	13	0·1	—	—	—	—	1	0·2
Производство на превозни средства	62	0·6	73	0·5	8	0·3	—	—	4	0·8
Прецизна механика, бижутерия, оптика, галвано-пластика	36	0·3	33	0·2	5	0·2	—	—	7	1·4
Производство на музикални инструменти, др. изящни изделия, играчки	24	0·2	42	0·3	16	0·5	—	—	—	—
Керамика, каменодѣлство, производство на стѣкло, лиментъ, варъ	101	1·0	122	0·9	8	0·3	—	—	—	—
Дърводѣлство, кошничарство, изработени изделия отъ коркъ и т. н. . . .	1.630	15·5	3.098	23·3	206	6·8	1	1·0	74	14·3
Текстилно производство .	3.370	32·1	3.780	28·4	932	30·6	90	92·8	302	58·4
Кожарство, кожарски изделия, изделия отъ животински остатъци	73	0·7	84	0·6	10	0·3	1	1·0	—	—
Производство на изд. отъ каучукъ, азбестъ и т. н.	3	0·03	13	0·1	8	0·3	—	—	4	0·8
Производство на храни, пиятиета, тютюнъ	44	0·4	104	0·8	48	1·6	—	—	48	9·3
Производство на предмети за обзѣкло и тоалетъ . .	4.292	40·9	4.723	35·5	1.668	54·7	—	—	15	2·9
Специални химически производства	3	0·03	4	0·03	—	—	—	—	—	—
Хартено производство . .	40	0·4	38	0·3	2	0·07	—	—	—	—
Строителство	14	0·9	17	0·1	2	0·07	—	—	—	—

Отъ таблицата се вижда, че най-голямо разпространение намира домашната индустрия въ следнитѣ отрасли на индустриалната дейность: производство на предмети за облѣкло и тоалетъ, текстилно производство, дърводѣлство, кошничарство и метално производство. Само въ тѣзи четири области на домашната индустрия се съсредоточава грамадната частъ отъ всички заведения на тази индустрия и на заетитѣ въ тѣхъ лица. И наистина: въ тѣзи четири отрасли имаме 10.085 заведения, т. е. 96% отъ общия имъ брой; 12.744 заети лица, т. е. 95.9% отъ общия имъ брой; 2.941 наети лица, т. е. 96,5% отъ общия имъ брой; почти всички вътрени и водни колеа и улеи, а именно: 96 отъ всички 97; 435 конски сили на механичнитѣ двигатели, т. е. 84.1% отъ общия имъ брой. Отъ казаното следва, че, въ сравнение съ тѣзи четири отрасли на домашната индустрия, всички останали отрасли играятъ съвсемъ незначителна роль. Все пакъ, може да се спомне за керамиката и камено-дѣлството, кожарството и производството на издѣлия отъ животински остатъци и за производството на превозни сръдства, като за отрасли на домашната индустрия, които иматъ по-голямо значение между всички други останали отрасли.

Установявайки, че посоченитѣ четири отрасли образуватъ истинския центъръ на тежестъта на домашната индустрия у насъ, ние наново косвено засвидѣлствуваме, че домашната ни индустрия е занаятие на селското и земеделско население. Това трѣбва да се разбира въ този смисълъ, че лицата, заети въ тази дейность, сж селяни, а самитѣ произведения на тази индустрия обслужватъ предимно селското население. Ние бихме могли лесно да докажемъ това, чрезъ анализъ на отдѣлнитѣ занятия, които влизатъ въ съответнитѣ групи дейности. Поради липса на мѣсто, ние не можемъ да се впуснемъ въ такъвъ подробенъ анализъ, а се ограничаваме само съ посочване на тѣзи занятия въ състава на всѣка отъ посоченитѣ четири групи, които иматъ най-голямо значение. Ясно проличава, че това сж занятия предимно на селянитѣ, които на свой редъ обслужватъ предимно селското население.

Следнитѣ занятия играятъ грамадно значение въ състава на производството на предмети за облѣкло и тоалетъ: шисне горни дрехи, кожухарство — шиене, вкл. калпакчийство и обушарство (вкл. поправки) заедно съ чехларство и кърпачество.

Следнитѣ занятия иматъ решаващо значение въ състава на текстилното производство: плетачество и килимарство.

Следнитѣ занятия сж най-сжществени въ състава на дърводѣлството и кошничарството: производство на всѣкакви дървени уреди, инструменти, машини, вкл. домакински принадлежности: кошничарство, вкл. плетене столове и производство на издѣлия отъ слама, коркъ, папуръ, тръстъ и др., вкл. метли и четки.

Следнитѣ занятия сж най-сжществени въ състава на металната индустрия: ковачество (заедно съ поправки) вкл. производството на сѣчва и калайдисване.

Преци да преминемъ къмъ сравняването на тѣзи основни видове домашна индустрия презъ 1926 г. и 1934 г., ние ще охарактеризираме отдѣлнитѣ отрасли на домашната индустрия по отношение сръдната мощность на отдѣлнитѣ заведения и по отношение състава на лицата, които водятъ съответнитѣ заведения.

Следната таблица дава характеристиката на едно сръдно заведение въ отдѣлнитѣ отрасли на домашната индустрия презъ 1934 г.:

Т а б л и ц а № 9

Характеристика на сръдно заведение въ отдѣлнитѣ отрасли на домашната индустрия презъ 1934 г.

Отрасли на домашната индустрия	Сръдно на сто заведения се падатъ			
	Заети лица	Наети лица	Вѣтрени и водни коелета и улеи	Конски сили на механични двигатели
Метално производство	144·1	17·0	0·6	5·5
Производ. на машини и апарати	100·0	—	—	7·7
Производ. на превозни сръдства	117·7	12·9	—	6·5
Точна механика, бижутерия, оптика, галванопластика	91·7	13·9	—	19·4
Производство на музикални инструменти, дребни изящни издѣлия, играчки	175·0	66·7	—	—
Керамика, каменодѣлство, производство на стъкло, циментъ, варъ	120·8	7·9	—	—
Дърводѣлство, кошничарство, производство издѣлия отъ коркъ, слама, тръсъ	190·1	12·6	0·06	4·5
Текстилно производство	112·2	27·7	2·7	9·0
Кожарство, производство на кожени издѣлия, издѣлия отъ животински остатъци	115·1	13·7	1·4	—
Производство на издѣлия отъ каучукъ, линолеумъ, смола, азбестъ	433·3	266·6	—	133·3
Производство на храни, питиета, тютюнъ	236·4	108·1	—	108·1
Производство на предмети за облѣкло и тоалети	110·0	38·9	—	0·3
Специално химическо производ. .	133·3	—	—	—
Производство на хартия, хартиени издѣлия, графика, вкл. фотография	95·0	5·0	—	—
Строителство	121·4	14·3	—	—

Отбелязаниятъ по-горе извънредно малъкъ процентъ на заведения отъ домашната индустрия изпъква още по-ясно отъ даннитѣ на тази таблица. Наистина, има отдѣлни отрасли на тази дейность, които иматъ по-голѣмъ брой заети лица сръдно на едно заведение (напримѣръ, производството на издѣлия отъ каучукъ и т. н. иматъ повече отъ 4 лица сръдно на едно заведение), или по-голѣмо количество конски сили на механични двигатели, сръдно на едно заведение (напримѣръ, освенъ токущо посочената дейность, и производството на храни, питиета и тютюнъ съ повече отъ една конска сила, сръдно на едно заведение), но тѣзи отрасли не играятъ голѣма роль, защото въ тѣхъ влизатъ много малъкъ брой заведения.

Следната таблица дава представа за лицата, заети въ отдѣлнитѣ отрасли на домашната индустрия презъ 1934 г.:

Видове заети лица въ отделните отрасли на домашната индустрия	Заведения		Заети лица		Наети лица		Вътрени и водни коледа и улеи		Конски сили на механични двигатели	
	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%	брой	%
Произв. на хартия, харт. изд. граф., вкл. фотография	3	7.5	6	15.8	—	—	—	—	—	—
Строителство	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Стопани и членове на семействата на сто- панитъ и наети лица	6	0.8	26	2.3	10	7.4	2	40.0	—	—
Метална индустрия	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Произв. на машини, апарати	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Произв. на прев. сръдства	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Точна мех., бижут., оптика, гальванопластика	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Произв. на муз. INSTR., др. изящни изд., играчки	1	4.2	10	23.8	8	50.0	—	—	—	—
Керам., каменод., произв. на стъкло, циментъ, варъ	4	4.0	11	9.0	4	50.0	—	—	—	—
Дърв., кошнич., изработ. изд. отъ коркъ, тръстъ, слама	9	0.6	43	1.4	20	9.7	1	100	10	13.5
Текстилно производство	37	1.1	239	6.3	166	17.8	—	—	26	8.6
Кожарств., произв. изд. отъ кожа и живот. остат.	1	1.4	6	7.1	2	20.0	—	—	20	100
Произв. издъл. кауч., липол. смоли, азбестъ	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Произв. на храни, питиета, тютюнъ	1	2.3	3	2.9	1	2.1	—	—	—	—
Произв. на предмети за облѣкло и тоалетъ	54	1.3	243	5.1	136	8.2	—	—	4	26.7
Спец. химическо произв.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Произв. на хартия, харт. изд. графика, вкл. фотография	2	5.0	5	13.2	2	100	—	—	—	—
Строителство	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Стопани и наети лица	51	6.4	173	15.1	125	92.6	3	60.0	33	75.0
Метално производство	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Произв. на машини, апарати	6	9.7	14	19.2	8	100	—	—	1	25.0
Произв. на прев. сръдства	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Точна механ., бижут., опти- ка, гальванопластика	2	5.6	7	21.1	5	100	—	—	7	100
Произв. на муз. INSTR., др. изящни издъл., играчки	5	20.8	14	33.3	8	50.0	—	—	—	—
Керам., каменод., произв. на стъкло, циментъ, варъ	4	4.0	8	6.6	4	50.0	—	—	—	—
Дърв., кошнич., изработ. изд. отъ коркъ, тръстъ, слама	67	4.1	257	8.3	186	90.2	—	—	48	64.9
Текстилно производство	337	10.0	1.052	27.8	766	82.2	52	57.8	263	87.1
Кожарство. изд. отъ кожа и животински остатъци	5	6.8	12	14.3	8	80.0	—	—	—	—
Произв. на изд. отъ кауч., азбестъ, смоли	2	66.6	12	92.3	8	100	—	—	4	100
Произв. на храни, питиета, тютюнъ	6	13.6	58	55.8	47	97.9	—	—	38	79.2
Произв. на предмети за облѣкло и тоалетъ	706	16.4	2.145	45.4	1.532	91.8	—	—	7	100
Специално химич. произв.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Произв. на хартия, харт. изд. графика, вкл. фотография	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Строителство	2	14.3	6	35.3	2	100	—	—	—	—

Както се вижда отъ таблица № 10, грамадната частъ отъ заведенията въ всички отрасли на домашната индустрия сж тѣзи, които се управляватъ отъ самитѣ стопани, т. е. безъ помощта на семейни членове и наети лица. Само въ два отрасли тѣзи заведения сж по-малко отъ половината на всички съответни заведения; това сж: дърводѣлство, кошничарство и т. н. и производство на издѣлия отъ каучукъ, линолеумъ, азбестъ, смоли и т. н. Но има и такива отрасли на домашната индустрия, въ които всички или почти всички заведения се управляватъ само отъ стопани. Такива сж: специално химическо производство; производство на машини и апарати и точна механика, бижутерия, оптика и галванопластика. Но по отношение на процента на всички заети тукъ лица, наблюдава се по-голѣмъ брой отрасли, въ които заетитѣ лица съставляватъ по-малко отъ половина отъ всички заети лица. Това сж: метална индустрия; производство на музикални инструменти, дребни изящни издѣлия, играчки; дърводѣлство, кошничарство; производство на издѣлия отъ каучукъ, линолеумъ и т. н.; производство на храни, питиета, тютюнъ; производство на предмети за облѣкло и тоалетъ.

Заведенията, въ които сж заети стопани и семейнитѣ имъ членове, заематъ второ мѣсто въ домашната индустрия. Тукъ изпква, обаче, голѣмо несходство между отдѣлнитѣ отрасли, както по отношение на броя на заведенията, така и по отношение на броя заети лица. Максимално разпространение намиратъ тѣзи заведения въ дърводѣлството и кошничарството, кждето повече отъ половината отъ всички заведения сж отъ този видъ и въ тѣхъ сж заети надъ 70% отъ всички лица, заети въ тази работа. Друга една група образуватъ отраслитѣ, въ които участватъ отъ 13% до 27% отъ всички заведения и отъ 16% до 24% отъ всички заети мѣста. Това сж: метална индустрия; производство на превозни сръдства; керамика и каменодѣлство; текстилно производство; производство на храни, питиета, тютюнъ. Въ останалитѣ отрасли, процентътъ на заведенията и на заетитѣ лица е подъ тѣзи размѣри, като въ следнитѣ отрасли такива заведения изобщо не се срѣщатъ: въ производството на музикални инструменти и т. н.; въ производството на издѣлия отъ каучукъ и т. н.; въ специалното химическо производство и въ строителството.

По-малко сж разпространени заведенията, въ които сж заети стопани и наети лица. Най-голѣмо значение придобиватъ тѣ въ производството на издѣлия отъ каучукъ и т. н.; въ производството на музикални инструменти и т. н.; въ производството на предмети за облѣкло и тоалетъ; въ производството на храни, питиета и тютюнъ; въ текстилното производство. Такива заведения не се срѣщатъ въ специалното химическо производство и въ хартиеното производство.

Най-малко сж разпространени заведенията, въ които сж заети стопани, семейни членове и наети лица. Нѣма нито една областъ на домашната индустрия, въ която подобни заведения да играятъ сжществена роль. Изключения представляватъ само производството на музикални инструменти и т. н., кждето 4,2% отъ всички заведения сж отъ този видъ и въ които сж заети 23,8% отъ всички лица, и хартиеното производство, кждето съответнитѣ числа сж: 5% и 13,2%. Въ редица отрасли такива заведения не се срѣщатъ изобщо. Такива сж: производство на машини и апарати; точна механика и т. н.; производство на превозни

срѣдства; производство на издѣлия отъ каучукъ и т. н.; специално химическо производство и строителство.

Отъ тѣзи данни и характеристики може да се направи следния общъ изводъ: домашната индустрия у насъ се представлява отъ дребни заведения, които се водятъ и обслужватъ предимно отъ самитѣ стопани;

(Чети първо на стр. 529).

Даннитѣ отъ преброяването презъ 1926 г. обхващатъ следнитѣ видове индустриална дейность	Даннитѣ отъ преброяването презъ 1934 г. обхващатъ следнитѣ видове индустриална дейность
Кожарска индустрия плусъ сарачество и седларство, минусъ изработката на кожи за подплата и кожухарство (това влиза въ производство предмети за облѣкло). Текстилна индустрия Дърводѣлска индустрия заедно съ мебелна индустрия, плусъ изработване на налъми, калѣпи и дървени обуша, плусъ изработване дограма (врати, прозорци, люшета), минусъ изработване жѣлѣзни и медни легла (това влиза въ металната индустрия). Метална индустрия, плусъ изработване на жѣлѣзни и медни легла, минусъ галванопластика и полиране (това влиза въ прецизна механика) минусъ поправка на велосипеди, мотоциклети, автомобили и други уреди за пренасяне на металъ (това влиза въ производството на преносни срѣдства). Керамика, плусъ изработване на мраморни и гипсови издѣлия, плусъ производство на варъ, гипсъ, циментъ, плусъ каменодѣлство. Химическа индустрия, плусъ изработване на целулоидни издѣлия. Хартиена индустрия и полиграфия. Прецизна механика, музикални инструменти, играчки, скъпоценни издѣлия, плусъ галванопластика и полиране, минусъ изработване целулоидни издѣлия (това влиза въ химическата индустрия). Производство на храни и питиета, плусъ тютюнева индустрия, минусъ млѣкарници (това влиза въ домашни и лични услуги). Производство на облѣкло, обуша и тоалетъ, плусъ изработка на кожи за подплата и кожухарство, минусъ изработване налъми, калѣпи и дървени обуша (това влиза въ дърводѣлската индустрия), минусъ боядисване и химическо чистене на дрехи, перални и гладачници, бани и кѣпални, бръснарство, чистене обуша (това влиза въ домашни и лични услуги). Строителна индустрия, минусъ изработване дограма (това влиза въ дърводѣлската индустрия), минусъ каменодѣлство, изработване на мраморни и гипсови издѣлия, производство на варъ, гипсъ и циментъ (това влиза въ керамиката).	Кожарска индустрия Текстилна индустрия Дърводѣлска индустрия Метална индустрия, плусъ производство на машини, апарати вкл. електрическитѣ Керамика Химическа индустрия, плусъ производство на издѣлия отъ каучукъ Хартиена индустрия и полиграфия Точна механика, бижутерия, оптика, галванопластика, плусъ производство на музикални инструменти, дребни изящни издѣлия, играчки, препарирание животни, растения Производство на храни, питиета и тютюнъ Производство на предмети за облѣкло и тоалетъ Строителна индустрия

колкото по-широка трудова основа придобиватъ заведенията на домашната индустрия, толкова по-рѣдко тѣ се срѣщатъ.

Сега можемъ да се опитаме да сравнимъ отдѣлнитѣ отрасли на домашната индустрия презъ 1926 г. и 1934 г. Това сравнение се натѣква, обаче, на доста голѣми трудности, които се дължатъ на непълна сравняемостъ на даннитѣ отъ двѣтѣ преброявания. За да се преодолеятъ тѣзи трудности и да се постигне сравняемостъ на даннитѣ на двѣтѣ преброявания въ интересуващото ни отношение, налага се прегрупиране на самитѣ тѣзи данни. Сжщността на това прегрупиране се свежда къмъ следното: (вж. схемата на стр. 528).

Като направимъ това прегрупиране на даннитѣ отъ двѣтѣ преброявания, създава се известна възможностъ за сравнение на тѣзи данни, както това се вижда отъ таблицата на стр. 530.

Макаръ че се опитаме да уеднаквимъ даннитѣ на двѣтѣ сравняеми години, намъ все пакъ се струва, че полученитѣ резултати не могатъ да претендиратъ на пълна достовѣрностъ. Това произлиза, както отъ нееднаквостта на даннитѣ, която не може да се премахне напълно, така и отъ нееднаквата точностъ на регистрацията презъ двѣтѣ преброявания. Но отъ това не следва, че полученитѣ резултати сж лишени отъ всѣ какво значение. Напротивъ — тѣ придобиватъ известно значение, поне като симптоматически доказателства за развитие на домашната ни индустрия. Разгледани отъ това гледище, полученитѣ резултати отъ горното сравнение позволяватъ да се направятъ нѣкои заключения.

Преди всичко, трѣбва да се отбележи, че въ редица отрасли на домашната индустрия не се виждатъ никакви сжществени промѣни. Ако вземеме за критерий на промѣнитѣ процентното увеличение или намаление съ повече отъ единъ процентъ, виждаме, че следнитѣ отрасли на домашната индустрия запазватъ предишното си процентно значение: производството на превозни срѣдства; точна механика, бижутерия, оптика, галванопластика; текстилното производство; кожарство, издѣлия отъ кожи и животински остатѣци; химическата индустрия, производство на храни, питиета и тютюнъ; хартийна индустрия и полиграфия и строителство. Голѣмъ напредѣкъ показва металната индустрия; този напредѣкъ е толкова значителенъ, че ние не можемъ да се освободимъ отъ съмнението, дали съответнитѣ данни отговарятъ на истината. Производството на предмети за облѣкло и тоалетъ сжщо така се засилва. Напротивъ, голѣмъ упадѣкъ показватъ керамиката и каменодѣлството, отъ една страна, и дърводѣлството, отъ друга. Отъ наличнитѣ материали не може да се установи, на какво се дължи, както напредѣка на еднитѣ, така и упадѣка на другитѣ отрасли на домашната индустрия у насъ; за това се изисква специално проучване на домашната индустрия изобилю и на най-важнитѣ нейни отрасли, въ частностъ. Споредъ насъ, такова едно проучване би трѣбвало да се направи чакъ по-скоро, защото домашната индустрия у насъ е много слабо развита, а тъкмо при нашитѣ условия тя би могла да се развие и би трѣбвало да се развие, защото земеделското население има много свободно отъ основния си поминѣкъ време и защото това население произвежда въ своето земеделско стопанство суровитѣ материали, които сж подходящъ материалъ за по-нататѣшно преработване въ домашната индустрия. При наличността на тѣзи обективно-благоприятни условия за успѣшното развитие на домашната индустрия

ТРУДЪТЪ КАТО ОБЕКТЪ НА СОЦИАЛНАТА ПОЛИТИКА ВЪ ОСВѢТЛЕНИЕТО НА ЕКО- НОМИЧЕСКИТЕ ИДЕИ

отъ

ЛЮБОМИРЪ С. ГОСПОДИНОВЪ

Човѣшката история е борба. Борба на отдѣлния индивидъ срещу природнитѣ стихии. Борба на индивидъ срещу индивидъ, на групи срещу групи, борба на народи срещу народи. За тѣзи си борби човѣществото е заплатило своята скѣпа данъ, макаръ че сѣшитѣ сѣ били причината за културния и технически прогресъ на сѣщото много изстрадало човѣчество. И въ днешния социалъ-економически животъ борбата не е стихнала. Борба, която се води въ името на премахването на първоизточникитѣ, които предизвикватъ толкова скръбъ и страдание на народнитѣ маси, борба срещу порядкитѣ, завещани отъ една престаряла демо-либералистична епоха, борба за повече свобода на трудъ и хлѣбъ. Борба за правилно разрешение на социалния въпросъ въ духа на новото време.

За насъ, социалниятъ въпросъ е сборъ отъ социалъ-економически проблеми, които дадена епоха ни поднася за разрешение — отъ една страна на държавата по начинъ, щото да се осигури планомѣрното и хармонично културно, политическо и стопанско развитие на общността, която да осѣществи историческата мисия на нацията. Социалниятъ въпросъ сѣществувалъ презъ цѣлата история на човѣществото и е получавалъ едно или друго разрешение презъ разнитѣ епохи, съ огледъ препорѣжитѣ на ученитѣ, мировъзрението на политикитѣ-практици и политическата, социалната и економическата обстановка на дадена епоха. Социалниятъ въпросъ за първобитния човѣкъ е билъ въпросътъ, какъ да си осигури необходимитѣ му за препитание плодове, корени и месо отъ хванатия дивечъ. Социалниятъ въпросъ, въ смисълъ на едни по-тѣсни рамки отъ даденото му по-горе опредѣление, за първобитнитѣ обществения е билъ въпросътъ за премахването на робската институция, която, ще признаемъ, че за времето, особено въ първитѣ дни на своето сѣществуване, се е считала като обществена необходимостъ, ако и днесъ да е осѣждана отъ политическата, социалната и економическа мисль, като крайно вредна за хармоничното развитие на националната общностъ. Днешната политико-обществена и социалъ-економическа мисль е станала толкова прогресивна, че не може да си представи даже какъ би било възможно живи човѣшки сѣщества, каквито сѣ били робитѣ, да работятъ, живѣятъ и се хранятъ при условия по-лоши отъ животинскитѣ и че сѣшитѣ сѣ могли да бѣдатъ убивани по каприза на нѣкакъвъ си случаенъ господарь или пъкъ да бѣдатъ продавани като непотрѣбна вещь.

Социалниятъ въпросъ, отъ премахването на робството до 1789 год., за Франция, малко по-късно за Германия, и до 1861 год. за Русия, бѣ феодалниятъ институтъ или т. н. още крепостничество на народнитѣ маси върху земята. Този вѣковенъ институтъ — феодализмътъ, обаче, не можа да устои предъ бурния напоръ на духа отъ по-

новото време и той бѣ съборенъ изъ основи, кжде чрезъ кървавия бунтъ на потиснатитѣ, кжде чрезъ стихийнитѣ революционни пламъци, кжде мирно и тихо, следствие отричането му и отъ тѣзи, които го бѣха създали, крепили цѣли вѣкове и на чиито интереси служеше.

Палящиятъ социаленъ въпросъ на нашето време е проблемата за работницитѣ, т. е. работническиятъ въпросъ. Това е въпросътъ какъ да се осигури едно сносно, едно човѣшко съществуване на малоимотнитѣ и безимотни слоеве, съ огледъ материалнитѣ и културни придобивки на нашето време, съ цель да се извика вѣрата на народнитѣ маси въ историческата мисия на нацията, къмъ която принадлежатъ, и се обезпечи хармонично национално развитие въ всѣко едно отношение — културно, политическо и стопанско.

Работническиятъ въпросъ придоби цѣлата си острота и важность отъ времето, когато съ една невидима, една шеметна бързина започна да се развива съвременната техника. И затова ние виждаме отруденото работничество, начело съ родоначалника на борбата за разрешението на социалния въпросъ Сисмонди, да насочватъ неправилно своята борба срещу студентитѣ и бездушни машини, считайки ги виновни за нещастieto, което бѣ сполетяло работническитѣ маси. Днесъ, обаче, машината се признава като едно спасение за работничеството и отъ грамадна полза за човѣчеството. Тя е свела функциитѣ на работника и задачитѣ му до положението, щото той да бѣде днесъ само единъ наблюдател на сложния и труденъ производственъ процесъ. Значението и ролята на машината скоро бѣха разбрани отъ затрудненото работничество и научната социална мисль и тогава се потърсиха истинскитѣ причини, които създаваха несправедливитѣ отношения между хората.

По това време господствуваше вече стопанскиятъ либерализъмъ, при който политическата и стопанска свобода бѣха признати като една обществена необходимостъ, за да може обществото да се развива бързо и правилно въ културно и стопанско отношение. Или, по-точно казано, отношенията между хората се уреждаха на базата на многоликата свобода, която политическия и стопански либерализъмъ възвиси до степенъ на нравственъ дългъ на индивидъ и общество. Либералиститѣ смѣтаха, че оставеното, при пълна свобода и неограничена частна собственостъ, стопанство постига едно състояние въ всѣко отношение задоволително, тъй като отдѣлниятъ индивидъ постига не само своитѣ цели, но и общиятъ интересъ бива най-добре запазенъ поради онази хармония, която се осъществява между частния и общия интереси. Въпросната хармония се постига посрѣдствомъ механизма на свободната конкуренция. Само при наличността на последната се постига най-целесъобразно влагане на производителнитѣ срѣдства въ разнитѣ браншове на производството, тъй като конкуренцията запазва най-годното, стопански най-целесъобразното и рационално организирано стопанство. За либерализма работническиятъ въпросъ не съществува! За него бѣ на лице само една проблема, проблемата за силно забогатяване на народа чрезъ едно всестранно развито национално стопанство, на базата на свободната вътрешна и външна стопанска политика и на базата на свободно опредѣляне на отношенията между производителнитѣ фактори. За политико-стопан-

ската либерална доктрина работниците, като факторъ на производството, сж най-свободниятъ производителенъ елементъ. Работникътъ е напълно свободенъ при уговаряне на трудовитъ условия, както по отношение времетраенето на работата, хигиеничните условия, при които ще се извършватъ трудовитъ задачи, цената на труда и пр. Въ това отношение, работникътъ билъ по-свободенъ и отъ капиталиста-работодателъ, защото неговата производствена дейность не била свързана съ нищо друго, освенъ съ самата личность на работника, а тази на капиталиста била свързана съ материални сръдства — капиталови инвестиции, съ които той не можелъ да манипулира по такъвъ начинъ, че да осигури за капитала си най-високъ рентабилитетъ. Трудътъ, бидейки свързанъ само съ личността на работника, давалъ възможность на неговия носителъ да уговори най-изгодни трудови условия и заплатата, защото той лесно можелъ да премине отъ единъ производственъ браншъ, където трудовитъ условия сж неизгодни, въ другъ и по такъвъ начинъ да си докара едно по-добро възнаграждение. Тази възможность за капиталиста е ограничена, понеже стопанската му дейность е свързана винаги съ притежаването на капиталови блага, които мъчно се пригаждатъ, да речемъ, отъ производство на дървено масло, чиято стопанска конюнктура се е влошила, къмъ производство на желъзо, чието търсене, на пазара, е запазено или конюнктурата му се е силно подобрила. Освенъ това, трудътъ, бидейки свързанъ само съ човѣшката личность, може да емигрира и, по такъвъ начинъ, да намѣри най-благоприятни условия. И тази възможность е, също така, мъчно осъществима за капитала, като факторъ на производството. Споредъ идеитъ на либералиститъ, които бѣха още по-ясно изразени въ желѣзния законъ на Ласалъ, работниците могатъ да влияятъ и по единъ другъ начинъ за поскѣпване на труда, а именно, като ограничатъ женитбитъ и раждаемостта на своитъ семейства. Това щѣло да доведе до намаление на народонаселението, а отъ тукъ и намаление предлагането на труда. Намалението на трудовитъ сили на пазара ще принуди капиталиститъ-работодатели да увеличатъ надницитъ на работниците, защото това е единствениятъ начинъ да се импулсира увеличението на населението, а отъ тукъ и предлагането на трудовитъ сили на пазара. Увеличавайки работническитъ заплати, тѣ засилватъ желанието на работниците да не прекъсватъ възпроизводителния инстинктъ на нацията.

Всички тѣзи и подобни либералистични построения, обаче, биха имали известна доза истина, ако не бѣха на лице: 1) възможността живата човѣшка сила, т. е. работникътъ да бѣде замѣненъ съ машината; 2) работникътъ, който нѣма никакви материални сръдства, освенъ своитъ две голи ръце, съ които единствено може да изкара своята прехрана, не е така свободенъ, както ни учатъ либералиститъ. Каква свобода въ опредѣляне на трудовитъ условия може да има единъ гладенъ човѣкъ, какъвто е днесъ почти всѣки работникъ? Истински свободенъ може да е само онзи, който е доволно нахраненъ и е осигуренъ за утрешния день, но не и работникътъ, за когото стопанското поле за дейность е твърде силно ограничено; 3) ограничаване женитбитъ и възпроизводителния инстинктъ на нацията отъ страна на работническото, съ огледъ на по-добритъ позиции на сж-

щото, е едно противоестественно явление и е остро нападателно и осъдено от днешната нравственост и морал; 4) възможността за емиграция извън пределите на страната, при днешните политически отношения между народите, е твърде ограничена, а, освен това, не така лесно е за човека да напусне родината си, с която го свързват толкова много връзки от най-различно естество и 5) не така лесно е преминаването от един бранш, с по-лоши трудови условия, в друг, с по-добри такива, защото извършването на трудовите задачи е свързано днес с необходимото предварително време за научаване на занаята, а времето за гладния и беден работник е фактор в живота на сещия.

Политическата и стопанска свобода бяха тогавашния морал. Този последният уреждаше отношенията между хората. Либералната държава беше чужда на тези отношения. Тя имаше само полицейски задачи. Нейн дълг бѣ да осигури държавната независимост и вътрешната сигурност и свобода, които били необходими, за да може по-пълно да се проявят положителните страни на стопанската свобода, която била крайгълния камък, върху който може и трѣбва да бѣде изградено народното стопанство.

Но вмѣсто очакваната хармония въ интересите на индивидите настѣпи дисхармония, точно от която най-много се бояха либералите и за избѣгването на която високо прокламираха стопанската свобода. Настана един хаос въ цѣлото народно стопанство, който има най-гибелното си отражение върху малоимотните и работнически слоеве. Картината бѣше най-жалка и злокобна всрѣдъ работническото, кѣдето царѣше само мизерия и гладъ, вследствие на малката надница, и при това само малцина „щастливци“ имаха възможността да я получават. Останалите, които бѣха цѣли армии, бѣха безработни. За тяхъ свободата гарантираше само едно право — правото на смъртъ.

Така, работническият въпрос не само не можа да бѣде разрешенъ отъ либерализма, но бѣше още повече задълбоченъ.

Така сложенъ отъ страна на либералите, работническият въпросъ застрашаваше да разкъса организма на държавата и единството на нацията.

Друго едно социалъ-економическо учение, което сѣщо така се напѣваше да даде правилно разрешение на социалния въпросъ, бѣ марксизма. Той иска едно коренно преобразуване на днешния политико-общественъ и социалъ-економически строй, смѣтайки, че сѣщият е причината и, изобщо, поддръжникът на тежкото положение, въ което сѣ изпаднали милионите работнически сѣщества. Издигайки високо лозунга: „Пролетарии отъ всички страни, обединявайте се“, марксизма, като идея, зове работническите маси на бунтъ срещу днешния политико-общественъ строй, който споредъ сѣщия може да падне само подъ напора на една кървава революция. Само чрезъ разрушителната сила на пролетаризирани народни маси, държавната власт може да бѣде заета отъ пролетарията. Тогава всички частни капиталови срѣдства и блага ще бѣдатъ обявени за собственост на държавата. И трудътъ, като жива човѣшка сила, е сѣщо държавна собственост. Въ такъвъ случай, държавата ще има правото да разполага и съ носителите на живата трудова сила. Частните капитали и

блага, частната инициатива, свободната търговия и пр., всички ще бъдат замѣстени съ тия на държавата. Последната ще изпълнява ролята на днешния капиталист — предприемачъ.

При днешната духовна и социалъ-економическа култура работническиятъ въпросъ ще трѣбва да намѣри правилното си разрешение въ освѣтлението на онѣзи идеи, които се движатъ по срѣдата между либералистическото и марксистическото учения и които отричатъ едната и другата крайностъ, т. е. пълната свобода за уреждане на отношенията между труда и капитала, и пълната държавна интервенция. Днесъ и либерализмътъ и марксизмътъ, като стопанско-политически концепции, сѫ признати, отъ теорията и практиката, за еднакво утопични и затова отречени отъ живота. Чувството за социална справедливостъ и за класово сътрудничество, въ различие отъ миналото, е заседнало дълбоко въ съзнанието на обществото и затова то е чуждо на онази либерална философия, която държеше за свободното уреждане на отношенията между стопанстващите групи, чуждо е и на марксовата книжна теория, която не е по-малко утопична отъ учението за стопанската свобода.

Не чрезъ господството на една класа надъ другитѣ, а чрезъ премахване на съсловнитѣ и класови борби и противоречия ще се постигне толкова желаното отъ всички класово сътрудничество, което е крайгълъния камъкъ, върху който, единствено, може да се изгради едно здраво и солидно национално стопанство, въ което нѣма да има гладни и онеправдани. Класовото сътрудничество ще се постигне по пътя на социалното законодателство, въ основата пъкъ на което ще легне идеята за социалната справедливостъ, схващана като съвокупностъ отъ правни норми, уреждащи отношенията между труда и капитала, но по такъвъ начинъ, че да се гарантира единъ сносенъ и спокоенъ животъ на малоимотнитѣ и работнически народни маси, и да се съгласуватъ интереситѣ на всички групи въ обществото, съ цель да се осигури хармоничното развитие на националното стопанство,

Разрешението на работническиятъ въпросъ може да стане при запазването на частната собственостъ и инициатива, противно на идеолозитѣ на социализма. Частната собственостъ и личната инициатива не сѫ черния дяволъ, който ще трѣбва да се премахне, за да възтържествува общественото благоденствие. За насъ тѣ сѫ една жизнена необходимостъ, които, като невидими пружини, тласкатъ човѣчеството къмъ творчество и прогресъ, стига, обаче, тѣхнитѣ функции и задачи да сѫ подчинени на целитѣ и задачитѣ на организираното общество. Капиталътъ, като частна собственостъ, има да изпълнява важна социалъ-стопанска роля, но при предварителното условие, което ние възприемаме като основно начало, той да бъде ръководенъ, наблюдаванъ и подчиненъ на държавата. Народното стопанство не трѣбва да съществува за капитала, но капиталътъ да служи на народното стопанство, което ще рече, че частниятъ капиталъ ще трѣбва да изпълнява и социална функция, т. е. той не ще служи само изключително на егоистичнитѣ интереси на неговия собственикъ, но и на тѣзи на обществото, съ огледъ обективнитѣ нужди и възможности на националното стопанство. Тамъ, гдето частниятъ капиталъ и инициатива се срѣщатъ

въ противоречие съ обществения интересъ и благо, първиятъ ще отстъпи въ полза на общественото и държавно добруване. Гарантътъ за това ще остане държавата.

Капиталътъ и трудътъ сж основни фактори на производството. Тѣ сж плодъ на организираната човѣшка общностъ съ взаимнитѣ зависимости връзки между индивидитѣ и затова сж и обществени ценности. Като такива, тѣ ще трѣбва да бждатъ подчинени на обществения интересъ и въ служба на общността. Предъ интереса на националната общностъ, ще трѣбва да отпаднатъ всички други смѣтки и интереси. Само така капиталътъ ще може да изпълни социалната си функция. Неговитѣ цели и задачи не могатъ да се сочатъ само отъ собственика-капиталистъ съ огледъ на егоистичнитѣ му лични интереси. Затова се налага намѣсата на държавата, за да координира тѣзи два интереса — личния и обществения — съ огледъ стабилното, планомерно и оптимално развитие на националното стопанство и гарантирането, за всички членове на стопанстващитѣ категории и групи, едно справедливо възнаграждение

Вмѣсто класовитѣ борби държавата ще трѣбва да хвърли мостовѣтъ на класовото сътрудничество между труда и капитала, щомъ като въ различие отъ миналото, тя днесъ признава историческото значение на работничеството като равноцененъ и равноправенъ производственъ факторъ и иска да му даде съответно мѣсто въ стопанската и политико-обществена организация на държавата. За новата социална държава, трудътъ не е обектъ за експлоатация, а субектъ на производството съ права надъ резултатитѣ отъ последното, равни и на останалитѣ производствени фактори — предприемаческата дейностъ и капитала.

Държавата ще постигне сътрудничеството между труда и капитала, чрезъ едно справедливо социално законодателство, защото тя схвана и се убеди, че производството не може да даде максимума въ количество и качество, ако работничеството не е задоволено въ материално и духовно отношение, ако не е умствено развито и ако не се радва на съвременнитѣ условия на труда.

Въ желанието си да засегнемъ всички въпроси, свързани съ труда, ние ще си позволимъ, съ по нѣколко реда отъ мисли да дадемъ единъ кратъкъ исторически очеркъ на по-важнитѣ теории, засѣгащи въпроса за височината на работническата заплата. Това ни се налага още повече отъ днешната актуалностъ на тази проблема.

За либералиститѣ трудътъ бѣ стока и той трѣбваше да се третира на пазара само като такава. Цената на труда, като стока трѣбваше да се опредѣли изключително отъ жестокия законъ на търсенето и предлагането, по силата на който трудътъ получавахе една цена, каквато е работническата заплата.

Работническата заплата не е цена на „стоката трудъ“, защото не се образува както цената на едно стопанско благо, а още по-малко тендира къмъ „производственитѣ разноси“ на труда. Погледнато чисто стопански, трудътъ не е стока и не е резултатъ на нѣкакви производствени разноси съ целъ да се пласира на пазара.

Неограничената свобода въ отношенията между основнитѣ производствени фактори — труда и капитала — би довело тежки загуби

за националното стопанство. Работодателят използва принудителното положение на работника, въ което той се намира, за да му диктува едни унижителни условия на труда. А при последният, неизбежно ще настъпи едно разоряване живота на отделни членове от народната общност и тежки политически, социални и стопански напрежения.

Схващането на социалистическото учение е най-добре изразено въ формулировката на желѣзния законъ, споредъ който, височината на работническата заплата не може да надскочи онзи екзистенцъ минимумъ отъ блага, който е необходимъ за подържането на живота и за възстановяване силитъ на работника. И за това учение работническата заплата е единъ видъ цена на стоката трудъ. Както цената на стоката, така и височината на работническата заплата, тендира къмъ производственитъ си разноски. Относително труда, това сж онѣзи разноски, които сж необходими за подържане живота и за възстановяване силитъ на работника.

Основната грѣшка на това учение се крие въ това, че то, подобно на либерализма, третира труда като обикновена стока, чиято цена се образува отъ търсенето и предлагането. Освенъ това, детераждането не се намира изключително въ връзка съ дохода. То е въ зависимостъ и отъ биологическитъ, психологични, нравствени и културни особености на националнитъ и расови групи.

Други учени, Малтусъ, Милъ и др., настоятелно подържатъ, че височината на работническата заплата се предопредѣля отъ голѣмината на капитала въ предприятието, предназначенъ за тази целъ — покупка на труда.

W. v. Herrman отрича това твърдение и подържа, че работническата заплата се намира въ зависимостъ отъ покупателната сила на купувачитъ.

Силовата теория (die Machttheorie), за височината на работническата заплата твърди, че последната била въ зависимостъ отъ силовитъ социални позиции на едната или на другата група — работниците и и работодателят.

Наистина, въ економическата история сж отбелязани случаи, при които, не рѣдко, височината на работническата заплата е зависела отъ силовитъ позиции на работниците или тия на работодателят. Така, напримѣръ, въ времето на ранния капитализъмъ, предприемачитъ-капиталисти използваха своето положение и като по-силни можаха да притиснатъ нивото на трудовата плата подъ продуктивитета на труда. Тъ използваха по-слабото положение на работника, за да наложатъ своитъ условия на труда — дълъгъ работенъ день, нехигиенични условия и ниска заплата.

Днесъ научната мисълъ отново се връща къмъ разсжжденията на Тюнена, за да докаже, че височината на работническата заплата е въ зависимостъ отъ продуктивитета на труда. За да се изтъкне, че продуктивитетътъ на труда е економически факторъ за опредѣляне височината на работническата заплата, правятъ се редица опроставания и допускания.¹⁾

¹⁾ D-r Carell — Allgemeine Volkswirtschafts there — München, 1938. S. 104—106.

„Ние приемаме, че, при сключването на трудовия договор, не съществува подчинеността на работника подъ економическата сила на капиталиста“, т. е., че дветъ договорящи заинтересовани сили сж еднакво силни и равноправни. „Ние се абстрахираме съ това отъ социалната обусловеност при формирането на работническата заплата“.

„Консуматоритъ разгъватъ търсенето на стоки. За да може това последното да се задоволи, капиталиститъ сж длъжни да привлъкатъ нови трудови сили въ производството. Работниците сж готови да предоставятъ трудовитъ си сили на капиталиститъ-предприемачи срещу едно възнаграждение. Ние приемаме, че както между работниците, така сжщо и между капиталиститъ сжществува конкуренция.

Заплаща ли единъ предприемачъ на работника една заплата, чиято височина лежи подъ продуктивния приносъ на труда, т. е. подъ частта отъ продукта, която отговаря на съдействието на работника, съ това за предприемача се създава една печалба. Другитъ предприемачи ще повишатъ работническата заплата, тъй като и при една висока цена за труда тѣ биха могли да извлъкатъ печалба. Отъ друга страна, всѣки работникъ ще предлага своя трудъ на онзи предприемачъ, който е готовъ да му заплати най-много. Колкото по-голѣма е разликата между работническата заплата и стойността на продуктивитета отъ труда, толкова повече предприемачитъ взаимно ще се надпреварватъ въ повишението на работната заплата. Конкуренцията между предприемачитъ ще престане едва тогава, когато височината на работническата заплата отговаря на продуктивитета на труда. Работническата заплата не би могла да се покачи продължително надъ тази височина, тъй като разносцитъ на производството сж по-голѣми отъ приноса на труда къмъ стойността на благото, така че настѣпва едно нерентабилно производство.

Работническата заплата, която отговаря на продуктивния приносъ на труда, е справедливата работническа заплата. Ние виждаме, че тя е опредѣлена въ своята височина отъ продуктивитета на труда.

Продуктивитетътъ на труда билъ най-горната граница, до която можела да достигне работническата заплата. Работникътъ не можелъ да получи повече, отколкото онова, което отговаря на приноса на неговия трудъ, т. е. той не можелъ да консумира повече, отколкото произвежда. Само за капиталовата субстанция се оставя една свръхъ производствения ѝ приносъ консумация!

„Ние приемахме до сега, че отдѣлнитъ предприемачи произвеждатъ при еднакви производителни условия. Тъй като, обаче, въ действителностъ, тѣзи условия сж различни, то за височината на работническата заплата е решителенъ продуктивния приносъ на последния работникъ, привлъченъ въ предприятието. Височината на работническата заплата е опредѣлена отъ „граничния работникъ“, т. е. отъ работника, който привлъченъ въ процеса на производството при даденитъ пазарни условия, доставя за граничното предприятие и най-малката печалба. Щомъ като работническата заплата надскочи тази височина, тогава приложението на трудовитъ сили, носящи преди и най-малката печалба, не може да продължи. Разносцитъ на граничното предприятие (такова е онова, което работи при най-високи производствени разноси, но при дадено положение на пазара се задър-

жа, за да задоволи търсенето), не биха могли да се покрият от приноса на труда, така че то въ единъ по-кратъкъ или по-дълъгъ периодъ отъ време ще трѣбва да изчезне. На тази база се явява безработицата, и заплатата на още занятитѣ, вследствие на конкуренцията между работницитѣ, ще пада до тогава, до кагато работнитѣ сили, които донасятъ най-малкия приносъ, т. е. работятъ съ най-малка за предприятието печалба, биха се задържали отъ последното. Работническата заплата е опредѣлена отъ граничния продуктъ на труда, т. е. отъ продуктивитета на труда въ граничното предприятие“.

„До сега ние се абстрахирахме отъ социалната обусловеностъ за образуването на работническата заплата. Оставено ли е, обаче, уговарянето на последната само на работника и предприемача, тогава при сключването на трудовия договоръ може да се дойде до едно изнудване на слабото положение на работника. Работническата заплата се притиска подъ височината, отговаряща на граничния продуктивитетъ на труда. Тя изгубва тѣсното отношение къмъ стопанската дейностъ на работника. Тя става насилствено формирана заплата, плодъ на голитѣ насилствени отношения между труда и капитала. А едно такова насилствено ограбване на трудовитѣ сили упражнява разорително въздействие върху живота на народа и върху цѣлото национално стопанство“.

За да отстраива лошитѣ социални и стопански последици отъ едно насилствено установяване на работническата заплата, държавата, като организация на народа, трѣбвало да укаже влияние за налагането на една социално и стопански справедлива заплата, т. е. такава, отговаряща на продуктивитета на труда.

Държавата можела да установи най-малката работническа заплата за работника, подъ който минимумъ тя да не допуска да пада. Но най-често, тя трѣбвало да предприеме други по-широки мѣрки съ цель повдигането работническата заплата до продуктивитета на труда. За това тя имала единствена необходимитѣ срѣдства и сили.

Соченето продуктивитета на труда, като економически факторъ, за опредѣляне височината на работническата заплата не е ново явление. Още Жанъ Б. Сей, говорейки за производителнитѣ фактори — земя, трудъ и капиталъ, изтъкна, че всѣки отъ тѣхъ внася въ процеса на производството една „производителна услуга“ и, въ зависимостъ отъ голѣмината на последната, получава частта отъ общия продуктъ, т. е. трудътъ получава онова, което съответствува на неговия приносъ, на неговия продуктивитетъ. Това схващане бѣ отречено на времето, затова, защото то не взима подъ внимание социалнитѣ условия и тѣхното влияние върху работническата заплата. Критичната социална мисль възстана противъ него съ остри нападки и силни аргументи и затова, защото то се поддържаше изключително отъ представителитѣ на либералистичната економическа школа. А основната идея, върху която бѣ съградена либералната доктрина за стопанството и по която то отчасти бѣ започнало да се ориентира, изключваше възможността, щото височината на работническата заплата да би могла да се формира върху продуктивитета на труда.

Въ устроеното върху началата на либерализма стопанство господ-

ствувахе безграничния стремежъ къмъ печалба. Изсмукване жизнениѣ сили на стопански слабия работникъ, фалшифициране качеството на стокитѣ, конкурентната борба съ всички нечестни срѣдства, ограничаване производството или унищожаване на частъ отъ стокитѣ, за да се получи по-висока цена за останалитѣ и пр. бѣха либералистичния моралъ, който се оправдаваше отъ стремежа къмъ печалба. Материалистичниятъ духъ бѣ завладялъ напълно ума. Стопанството не бѣ вече срѣдство за животъ, но стана цель. Животътъ на милиони човѣшки сѣщества трѣбваше да се жертвува въ интереса на стопанството. Материалистичниятъ духъ бѣ решителния факторъ, вследствие на което работникътъ стана обектъ на стопанството и неговия трудъ се третираше като стока.

Върху единъ таквъ фонъ не можеше и най-малко да се очаква, щото височината на работническата заплата да тендира къмъ продуктивитета на труда, а напротивъ тя трѣбваше да бѣде притискана подъ него, а най-често и подъ жизнения минимумъ за работника. Безимотниятъ работникъ, който трѣбваше да склучи единъ трудовъ договоръ безъ посрѣдничеството и влиянието на държавата, не можеше да не бѣде изнуденъ вследствие на неговата социална слабостъ. Тази подчиненостъ, тази слабостъ на работника е резултатъ на това, че той като безимотенъ е принуденъ за изкарването на насѣщниятъ си хлѣбъ всѣкидневенъ да продава своята трудова сила на капиталиста, та даже и тогава, когато предложенитѣ му отъ последния трудови условия не сѣ социално и стопански справедливи. Гладътъ го принуждава всѣки день да предлага трудовитѣ си сили на пазара и затова той не може да предявява искания за по-голъма заплата или да чака и съ това да влияе за измѣнението на трудовата конюнктура въ негова полза. Гладниятъ, какъвто е почти всѣки работникъ, не е свободенъ, противно на учението на либералиститѣ, да действува така, както намѣри за добре. Той е свободенъ, или безусловно да приеме предложенитѣ му трудови условия и заплата, или свободно да умре отъ гладна смъртъ.

И затова днесъ, когато научната економическа мисль и социалната държавна практика отново сочатъ продуктивитета на труда като социалъ-економически факторъ за опредѣляне височината на работническата заплата, тѣ дебело подчертаватъ, че е абсурдно да се мисли, че това би могло да се осѣществи въ едно демо-либералистично стопанство, кждето държавата е чужда на отношенията между стопанстващитѣ индивиди, въ едно стопанство безъ социаленъ редъ, каквото е либералистичното стопанство, въ което частната собственостъ нѣма социаленъ дългъ, а е срѣдство на експлоатация.

Само въ едно направлявано (водено) отъ държавата стопанство височината на работническата заплата може да тендира къмъ продуктивитета на труда. Чрезъ своитѣ стопански мѣроприятия тя създава условията, при които ще се развиятъ стопанскитѣ дейности и взаимоотношения на индивидитѣ. Наредъ съ общитѣ мѣрки за защита и опазване на труда, които неминуемо указватъ влияние за повдигане реалната заплата на работника, държавата ще действува въ тази насока по-ефикасно и по-безболезнено съ мѣрkitѣ на своята финансова, аграрна, индустриална и знаятчийска политика, минното, строител-

ното и съобщителното дѣла и пр. Тѣ сѣ въ сѣстояние да раздвигать изъ основи активитета на националното стопанство. А едно раздвигване на последното, почиващо на единъ добре обмисленъ, съ огледъ обективнитѣ нужди и възможности на страната, планъ за трайно планомѣрно развитие на стопанството, не може да не привлѣче къмъ активна стопанска дейность всичкитѣ работни сили на страната. Безработицата ще се ликвидира. Капацитетътъ на различнитѣ производства, особено тѣзи за блага на масовата консумация, ще нарастне, а и рентабилитета на вложенитѣ въ тѣхъ капитали ще се увеличи. Финанситѣ на държавата ще нарастнатъ и това ще ѝ даде възможность да проведе крещящитѣ си социални задачи. Масовата консумация и масовото производство, оказвайки си взаимно влияние, съдействуватъ и общо за увеличението на социалния продуктъ, т. е. съживеното изъ основи стопанство на страната се изразява съ едно силно увеличение благата на пазара, които оставатъ въ разположение на общността. Народното благоденствие се повдига, а това значи, че и покупателната сила на народнитѣ маси ще се покачи. Последното указва силно влияние за увеличение търсенето на до сега произвеждани и консумирани блага и на такива, чието производство е станало възможно само благодарение на тази новосъздадена покупателна сила. Така увеличено, търсенето на блага е сѣщевременно и търсене на трудови сили. А усиленото търсене на живата трудова сила указва едно въздействие за покачване височината на работническата заплата до продуктивитета на труда. Това и става, но да подчертаемъ, то води корена си отъ държавната намѣса въ стопанския животъ съ цель — раздвигване и привличане на всичкитѣ ѝ капиталови и живи сили къмъ активна стопанска дейность и особено на живитѣ, на човѣшкитѣ сили.

Предприетитѣ отъ държавата стопански мѣрки биха могли да дадатъ и обратни резултати тогава, когато сѣ необмислени, ненавременни, не се провеждатъ систематично съ огледъ на една дълготрайна планомѣрность, доколкуто е възможна тукъ такава, а иматъ случаенъ характеръ и липсва твърдостъ въ провеждането имъ. Едни такива мѣроприятия биха сковали стопанския животъ въ страната и биха създали една дисхармония въ него така, че неминуемо нивото на работническата заплата ще се значително понижи. Налага се, значи, щото предприетитѣ социалъ-економически мѣрки да не излагатъ на опасность целитѣ на стопанството, а да ги покровителствуватъ и направляватъ.

ЗАКОНОДАТЕЛНАТА ЗАКРИЛА НА ТРУДА У НАСЪ

отъ

ДИМ. НИКОЛОВЪ

1. Обща бележка.

Когато през 1905 г. бѣ внесенъ въ Народното събрание за гласуване първия законъ за законодателна закрила на труда—тоя за женския и детски трудъ въ индустриалнитѣ предприятия — обществената мисль у насъ за пръвъ пѣтъ се раздѣли на два непримирими лагери по единъ конкретенъ въпросъ изъ областта на нашето социално развитие. На едната страна застанаха всички, за които развитието на индустрията и въобще на капиталистическия форми на стопанството у насъ бѣ фактъ, който неминуемо влѣче следъ себе си мѣроприятия отъ социалъ-политически характеръ, като този законъ. На другата страна се обединиха всички, които знаеха какво означава този законъ за нерегулираната, свободната експлоатация на наемния трудъ, която съществуваше тогава.

Първитѣ застанаха на националистическа и хуманитарна позиции, на действителното положение на нѣщата и на тенденцията въ тѣхното развитие. „Здравото тѣло и бодра душа — се казва въ мотивитѣ къмъ законопроекта — на работящия свѣтъ е най-добрия залогъ за честита бѣднина на всѣко общество, на всѣки народъ“.

На противната страна се обединиха всички сили на миналото и тѣзи, които можаха да разбератъ какво губятъ отъ тази насока на законодателството. И за това не така прости, човѣчни и наивни бѣха тѣхнитѣ мотиви противъ закона. Срещу хуманитарнитѣ съображения, тѣ се опитаха да изнесатъ морални, срещу националистичнитѣ, тѣ извикаха на животъ стопански; срещу действителността и насокитѣ въ нейното развитие, тѣ се опитаха да призоватъ духа на миналото.

Законодателната закрила на труда е неморална и несправедлива, споредъ нейнитѣ противници, защото има за обектъ само една частъ отъ населението, а не цѣлото. Тя е неоправдана обществено, защото броятъ на работницитѣ въ индустриалнитѣ предприятия е незначителенъ. Женскиятъ и детски трудъ е една необходимостъ за развитието на индустрията въ началния ѣ периодъ. Детскитѣ прѣстенца сѣ най-подходящи за работа изъ сложнитѣ и неприветливи машини. Отговорнитѣ фактори въ други държави сѣ насърдавали детския и женския трудъ, а у насъ сѣщитѣ фактори му прѣчатъ. Българинътъ не е наученъ да работи по законъ; за него това е убийствено. Той знае да работи само отъ първо детство до късна старостъ и отъ ранни зори до късна вечерь. Не бива да се покровителствуватъ работницитѣ, преди да се направи сѣщото за селянитѣ, които сѣ по-зле отъ тѣхъ. Стопанското развитие на нашата страна е още на една твърде низка степенъ на развитие, поради това работническото законодателство е единъ неоправданъ, отъ стопанска гледна точка, луксъ, който може да коштува и неговото развитие и пр. и пр.

Тъзи съображения и възражения се изтъкват от тогава до сега при гласуването на всеки нов закон в областта на закрилата на труда и при всяко ново начинание в тази област.

Времето, обаче, ги опровергава и опровергава най-категорично; по-категорично от настойчивостта на техните привърженици. Законодателството за закрила на труда не само, че не разори българската индустрия и не само, че не попречи на нейното развитие у нас и въобще на капиталистическата форма на стопанството, а напротив, неговото развитие се указва една от първите необходими за развитието на това стопанство. То се развива в много по-бърз темп сега, при наличността на една дълга закони за закрила на труда, отколкото преди 35 години, когато се въведе първия и единствен закон.

Законодателството за закрила на труда не е причина за развитието на индустрията и на капиталистическото стопанство; то е негово следствие. То само регулира отношенията между труда и капитала, но не ги създава или отрича.

По същия път се е развивало работническото законодателство в чужбина; по същия път се развива и у нас. В. Зомбарт констатира не на едно място в своите трудове, че противниците на това законодателство с изваждали винаги един и същи арсенал от възражения против него, при всеки нов закон, без да държат сметка, че времето ги е многократно опровергало.

Това, което и у нас времето не веднаж вече е опровергало, няма защо тук да го повтаряме. Все пак, някои от съображенията против законодателната закрила на труда си остават повече или по-малко особеност на нашите отношения и затова заслужава да бъдат разгледани. Не само за да се разкрие тяхната несъстоятелност или тенденциозност, но и защото те най-добре характеризират и ръста на нашата ежедневна социално-политическа мисъл.

Едно от тези възражения е, че броят на работниците у нас е малък и че, следователно, законодателството за тяхната закрила е неоправдано обществено. Несъстоятелността на това възражение, обаче, може лесно да се види от данните, които ни дава, в това отношение, Гл. дирекция на статистиката. Преброяването от 1926 г. ни показва, че от цялото активно население в страната, което възлиза на 3,079,000 души кръгло са работници, които се препитават от наеман труд главно, а земеделските стопани са 640,000 души пак кръгло. Съ други думи, последните са малко повече, а първите малко по-малко от 1/6 от цялото активно население. Най-големият слой от нашето население, който най-често се противопоставя на работниците в социално-политическо отношение по брой, стои незначително по-напред от тях. Тази проста аритметика, ако и да е недостатъчна за доказателство в случая, би била достатъчна за разкриване несъстоятелността на това твърдение.

Нуждата от работническото законодателство, обаче, не се мери толкова с броя на работниците, в един момент на общественото развитие, колкото с тенденциите, които се очертават в това развитие. Но и тук данните са в полза на защитниците на това законодателство. Ако проследим движението на населението, по соци-

ално положение, отъ 1905 г. насамъ, ще видимъ, че работническото се развива най-бързо по брой. Отъ единъ незначителенъ брой презъ тая година, то днесъ достига 460,000 души или съ семейнитъ му членове — надъ 1,000,000. А само въ насърдчаваната индустрия, която е неговата база, то се е увеличило за сѣщия периодъ време отъ 17,000 на 100,000 души кръгло или тъкмо 6 пѣти. Никой другъ общественъ слой у насъ не показва такъвъ голѣмъ, процентно взето, растежъ.

Най-решително значение за развитието на работническото законодателство има, безспорно, социалното положение на работническото. А нѣма нужда отъ особени данни, за да се види, че всички условия за развитието му у насъ сѣ на лице. Работническото е единствена класа, както на всѣкъде, и у насъ, която носи съвременнитъ рискове на наемния трудъ. Тя има своя поминѣкъ предимно отъ този трудъ. Тя носи рисковетъ на неработоспособността и безработицата. Въобще тя е най-безпомощна при който и да е отъ тѣзи рискове. Да се защити близо 1/6 отъ активното население въ страната отъ тия рискове е не само „обществено оправдано“, но е и обществено необходимо. И то, не само въ името на човѣщината и социалния миръ, но и въ интереса на стопанския, културенъ и социаленъ напредѣкъ на страната.

Друго съображение, което често се изнася и напоследѣкъ отново се сочи като новостъ, отъ нѣкои официални органи, противъ работническото законодателство, е това, че ако има нѣкоя обществена група, която трѣбва да се защити най-напредъ, това сѣ земеделцитъ, които иматъ значително по-низѣкъ доходъ отъ този на работниците. Привърженицитъ на това възражение, обаче, изпущатъ изпредвидъ, че защитата на дохода на селянина не е въпросъ на социална политика и социално законодателство, а е такъвъ на стопанската политика, въобще, и аграрната политика на държавата, въ частностъ. Когато въпросътъ за дохода на работника е предимно въпросъ на социалната политика. Независимо отъ това подобрене положението на селянина и на работника въ никой моментъ не се изключватъ, нито си прѣчатъ едно на друго. Напротивъ, тѣ могатъ и трѣбва да вървятъ успоредно едно съ друго, за да си помагатъ.

Трето съображение е, че нашето индустриално развитие носи дребенъ, „занаятчийски“ характеръ и, поради това, законодателната закрила на труда се явява единъ скѣпо плащанъ луксъ. И това съображение е толкова основателно, колкото първитъ две. То изпуща изпредвидъ, че социалното законодателство, както въ чужбина, така и у насъ, израстна не на почвата на голѣмината на предприятието или на богатството на страната, а се разви на почвата на социалната необходимостъ. Онова, което работниците не могатъ, поради механизма на съвременната стопанска организация на обществото, да добиятъ по индивидуаленъ пѣтъ, тѣ се насочиха да го добиятъ по социално-политически пѣтъ, т. е. чрезъ обществено организиране на тѣхния животъ. Въ това обществено организиране на тѣхния животъ тѣ търсятъ сигурностъ за живота и дохода си, по-голѣма рационалностъ и по-голѣма економичностъ отъ това, което дава индивидуалния животъ. Ако това е вѣрно за работниците въ развититъ страни по богатство и условия на животъ, колко повече то трѣбва да бѣде вѣрно и колко по-добре

търбва да бъде застъпено въ страна, като нашата, въ която индустриалният начинъ на производството се развива при особени условия, които никога не могат да му позволятъ това, което иматъ старитѣ страни.

У насъ никога не може да се очаква, че работническото ще достигне онѣзи придобивки, които то достигна въ напредналитѣ страни, по индивидуаленъ пѣтъ, както това не може да направи и самата индустрия. Поради това и социалното законодателство за насъ се явява толкова по-необходимо, колкото по-тежки сѣж условията, за които току-що споменахме. Така, работническото законодателство у насъ има не само социално-политически, но и чисто стопански задачи. Онова, което работникътъ не може да добие въ достатъчностъ по индивидуаленъ пѣтъ, поради обективни или каквито и да е други причини, да му се даде по-социаленъ пѣтъ чрезъ законодателството на държавата, та по този начинъ да се улесни, както неговия и на семейството му животъ, така и индустрията и нейното развитие.

И тъй, и третото съображение противъ развитието на работническото законодателство у насъ е далечъ отъ нуждитѣ на социалното и стопанско развитие на страната. Въ това отношение ни даватъ добъръ примѣръ и другитѣ държави съ стопанско развитие като нашето. Почти на всѣкъжде въ тѣзи страни има едно надпреварване въ развитието на това законодателство. Това не може да се отдаде, нито на временно увлѣчение, нито на страхъ отъ крайни течения, нито на нѣкакви други политически съображения. То се дължи само на една добра преценка на общитѣ условия на развитието на индустрията и въобще на капиталистическото стопанство въ тѣзи страни.

Между другитѣ основания — човѣчностъ, запазване силитѣ на националния трудъ и пр., — тѣзи сѣж основанията главно за развитието на социалното законодателство и у насъ. И затова спороветѣ и възраженията около въпроса, съответствува ли или не то за нашитѣ условия, отдавна сѣж само една преживѣлица. Живиятъ въпросъ сега е този за методитѣ и срѣдствата за неговото рационално устройство, така че при минимални разходи да се получатъ максимални резултати за работницитѣ и въобще за стопански и културенъ напредѣкъ на страната.

Другъ важенъ въпросъ въ връзка съ общитѣ условия за развитието на работническото законодателство и неговата характеристика е този за факторитѣ на неговото развитие, дали то се развива предимно съ огледъ на началата на предвидливостъта или предимно подъ натиска на работническитѣ професионални организации. Една обективна преценка, въ това отношение, е нужна въ връзка съ изясняване пѣтицата на неговото развитие, а заедно съ това и на неговото рационално устройство.

Нѣкои твърдятъ, че работническото законодателство у насъ се развива предимно подъ натиска на професионалнитѣ организации на работницитѣ, т. е., че тѣ сѣж изразъ на степенъта на развитието на действителнитѣ отношения между работодатели и работници и на високото съзнание на работническото по отношение на това законодателство. Мотивитѣ, които се сочатъ въ полза на това твърдение сѣж, оба-

че, или отъ агитационно естество, или пъкъ сж съвсемъ несериозни,¹⁾ поради това и ние ще избѣгнемъ да ги анализираме.

Противното гледище не само че има всички здрави основания задъ себе си, но и единствено държи открити перспективитѣ за вдѣлбаване на работническитѣ професионални организации въ тѣхнитѣ задачи по отношение на работническото законодателство. Работническото законодателство у насъ сега се развива по пѣтя на идеологически, държавнически и стопански съображения и поради това носи всички слаби страни на този именно неговъ характеръ по отношение на неговия обхватъ и приложението му. То, обаче, ще добие здрави обществени основи само тогава, когато стане изразъ на действителнитѣ отношения между работници и работодатели, създадени отъ добре устроени професионални организации, съставени отъ просвѣтени и съзнателни работници и служачи.

За да приключимъ съ характеристиката на нашето законодателство, ние ще спремъ вниманието си на още единъ въпросъ, често поставянь въ ежедневиия животъ: до каква степенъ е развито и се прилага то у насъ.

Почти общо е схващането, че сме отишли много напредъ и че едва ли има какво повече да се желае. Ние, обаче, не може да сподѣлимъ напълно това схващане.

Вѣрно е само едно — че законодателството у насъ засѣга всички области на отношенията между работници и работодатели, а сжщо и всички категории работници безъ изключение. Това е единъ безспоренъ успѣхъ. Но това сж само главнитѣ линии на една голѣма по замисълъ творба. Подробеноститѣ, които именно ще дадатъ завършенъ видъ на тази творба, още не сж очертани. Тѣ тепърва има да се очертаватъ и това ще върви въ толкова по-бързъ темпъ, колкото общитѣ условия на живота и съзнанието на факторитѣ за развитието му се издигатъ.

Сжщото трѣбва да се каже и по отношение на приложението на законодателството. То, разбира се, най-добре се изразява въ цифри, но когато такива липсватъ, преценката се извършва по общитѣ линии

1) Г. Януловъ, ч. доцентъ при Държ. у-тъ, е похабилъ доста мастило въ своя последенъ трудъ „Социалното законодателство въ България — Основни причини и фактори“, издание на Свободния университетъ, за да доказва именно тази теза. Главниятъ му мотивъ въ полза на неговото твърдение е, че той билъ писалъ въ миналото, че задачитѣ на професионалнитѣ организации на работничитѣ били да се борятъ за изграждане на това законодателство. Какво е писано и отъ кого и какъ сж се развили действителнитѣ отношения, сж работи съвсемъ различни, за което г. Я. съвсемъ не е държалъ сметка. Но на г. Я. нищо не му прѣчи самъ да отрече първоначалната си теза, като характеризира професионалното движение презъ време, когато работническото законодателство се създаваше, като такова на фракционнитѣ борби и на революционнитѣ илюзии, въ създаването на които има не малкъ дѣлъ и самъ той, и които сж прѣчили на тѣзи организации да изпълнятъ непосредственитѣ си задачи. Доказателствата на г. Я. и тукъ, както винаги, носятъ единъ и сжщи недѣжъ: липса на обективност, научност и последователност.

Ние имаме вече възможностъ да посочимъ несъстоятелността на това разглеждане на фактитѣ и гледищата въ нашата социална политика въ брошурата „Социализмъ, социална политика и социални шантaжи“. Изказанитѣ въ нея мисли излишно се потвърдяватъ отъ „новия“ трудъ на г. Я., който въ сжщностъ, на много мѣста е дори буквално повторение на многократно повтаряни до сега отъ него работи и многократно отречени като несъстоятелни.

на приложението му. Въ области, въ които работникът е живо заинтересуван и не е подъ контрола на работодателя, приложението върви извънредно бързо. И обратно, тамъ, където работникът е слабъ, а работодателятъ независимъ отъ него при приложението, това последното е съвсемъ слабо. Случаятъ съ приложението на закона за общественитѣ осигуровки и този за колективния трудовъ договоръ сѣ много характерни въ това отношение. Докато работата на Дирекцията на труда предимно е насочена какъ да се ограничи приложението на закона за общественитѣ осигуровки въ рамкитѣ на най-необходимото, по отношение на колективнитѣ трудови договори нейнитѣ усилия сѣ насочени да се спазватъ тѣзи договори, т. е. да се ограничи тѣхното нарушение и следъ като сѣ сключени.

Съ други думи, развитието на работническото законодателство може да се характеризира като такова, което досега се е движило само въ широта. Тепърва нему му предстои да се развива въ дълбочина до степенъ да дава очакванитѣ резултати.

2. Историческо развитие

Законодателството за закрила на труда започва, както посочихме и по-горе, съ „Закона за женския и детски трудъ въ индустриалнитѣ предприятия“ отъ 1905 г. Отъ самото заглавие на този законъ се вижда, че неговиятъ кръгъ, както и обемътъ му сѣ строго ограничени — безопасността и хигиената на женитѣ и децата работници въ индустриалнитѣ предприятия. Всички останали категории работници и служащи сѣ изключени отъ този законъ.

Презъ сѣщата година и въ сѣщия брой на „Държавенъ вестникъ“ е обявенъ и „Закона за насърчение на мѣстната търговия и промишленостъ“, въ чл. 41 на който се предвижда уреждането на специаленъ фондъ или осигуряване на работницитѣ и служащитѣ въ насърчаванитѣ предприятия противъ злополука.

Пакъ презъ сѣщата 1905 г. се провежда и „Законъ за спомогателната каса на работницитѣ по общественитѣ предприятия и за привилегиитѣ на надницитѣ имъ“. Съ този законъ сѣ обхванати само работницитѣ въ общественитѣ предприятия, които сѣ отдавани на предприемачъ, съ целъ да бждатъ подпомагани тѣ и тѣхнитѣ вдовици и наследници въ случай на заболяване или смъртъ, а сѣщо и да се гарантира изплащането на тѣхнитѣ заплати, което по онова време, поради разни предлози, не е ставало редовно.

Презъ следващата 1906 г. влиза въ сила и единъ законъ, който има за обектъ работницитѣ и служащитѣ въ държавнитѣ предприятия по отношение осигуряването имъ въ случай на инвалидностъ и заболяване — „Законътъ за подпомагане на работницитѣ въ случай на инвалидностъ и заболяване“. Този законъ обхваща само работницитѣ въ държавнитѣ предприятия, като държавната печатница, арсенала и други, които не подпадатъ, по една или друга причина, подъ закона за пенситѣ на държавнитѣ служители.

Пакъ презъ 1906 г. се гласува и „Законъ за инспектората по труда“, който има за задача да уреди ефикасно приложението на действащитѣ закони.

Презъ 1915 г. се гласува „Законътъ за обединението на фондоветъ зароботническитъ застраховки“, който цели да обедини създаденитъ съ разнитъ закони, въ различни времена и за разнитъ работнически категории осигуровки.

Презъ 1917 г. се гласува „Законътъ за контрола на парнитъ котли и резервоаритъ“, който урежда техническата безопасностъ на предприятията въ тѣхната най-важна частъ — безопасността на парнитъ котли и резервоаритъ.

Пакъ презъ 1917 г. се гласува епохалния „Законъ за хигиената и безопасността на труда“. Този законъ, като отмѣнява законътъ за женския и детски трудъ въ индустриалнитъ предприятия, разширява законодателната закрила на труда върху всички категории работници и въ всички области на хигиената и безопасността на труда, познати на днешната социална политика.

Презъ същата година бѣ гласуванъ и единъ преходенъ законъ, само за презъ време на войната, „Законътъ за положението и заплатитъ на работницитъ и служащитъ въ частнитъ заведения и предприятия презъ време на войната“, съ който се отрежда на работницитъ и служащитъ, нахождащи се и свикани подъ знамената, презъ време на войната да получаватъ половина отъ заплатата си, ако предприятията и заведенията, въ които се числятъ, сж имали печалби.

Презъ 1918 г. се гласува и първия опредѣленъ законъ за осигуряването на работницитъ — „Законътъ за осигуряване на работницитъ и служащитъ въ случай на злополука и болестъ“.

Презъ 1922 г., съ закона за ратифициране на конвенциитъ на Международната организация на труда отъ 1919 г., се внесоха известни измѣнения въ „Закона за хигиената и безопасността на труда“ по отношение на продължителността на работния день и на минималната допустима възраст за децата — отъ 12, тя бѣ установена на 14 навършени години безъ изключение.

Презъ 1924 г. бѣ гласуванъ и влѣзе въ сила отъ 1 юний същата година „Законътъ за общественитъ осигуровки“.

Презъ 1925 г. влѣзе въ сила „Законътъ за настаняването на работа и осигуряването при безработица“.

А презъ 1936 г. влѣзоха въ сила „Наредби-закони за интелектуалнитъ безработни“, за „трудоов договоръ и за „колективния трудовъ договоръ“.

Освенъ тѣзи закони, гласувани сж и редъ закони за ратифициране на конвенциитъ на Международната конференция на труда, както и такива за измѣнение и допълнение на действащитъ закони. Ако трѣбва да се спремъ съ нѣколко думи върху тѣзи последнитъ закони, трѣбва да констатираме, че повечето отъ измѣненията сж непроучени, ненавременни и дилетантски, правени повече по съображения на чиновници, отколкото да сж предизвикани отъ нуждата на практиката.

Днесъ сж въ сила и се прилагатъ следнитъ, отъ изброенитъ погоре, закони: 1) Законътъ за хигиената и безопасността на труда; 2) Законътъ за контрола на парнитъ котли и резервоаритъ; 3) Законътъ за настаняване на ра-

бота и осигуряване при безработица; 4) Законът за обществените осигуровки; 5) Законът за интелектуалните безработни; 6) Законът за трудовия договор и 7) Законът за колективния трудов договор. Въ сила сж също и законите за ратифициране на конвенциите на Международната конференция на труда, включително до 1927 година.

Тъзи действащи закони обхващат всички области на отношенията между труда и капитала, като повече или по-малко се придържат към началата на съвременната социална политика, приспособени към нашите условия.

Нека сега направимъ едно кратко изложение на най-важните постановления на тѣзи действащи закони. Би било повече отъ умѣстно да имаме данни и за тѣхното приложение. Но предвидъ на това, че не сж обнародвани никакви годишни рапорти или данни за това приложение отъ 1930 г. насамъ, ние не ще можемъ да направимъ това.

3. Действащи закони

1. Законъ за хигиената и безопасността на труда. Обхваща всички предприятия и заведения, които подпадатъ подъ законите за индустрията и занаятите, както и търговските, транспортни, строителни и други заведения и предприятия. Изключени сж само земеделските предприятия, доколкото работите се извършватъ на открито.

Всички заведения и предприятия, които подпадатъ подъ закона, трѣбва да отговарятъ на условията на безопасността на труда. Технически органи, които станатъ причина за нарушение на това постановление, отговарятъ за понесените отъ работодателя загуби.

Всички заведения и предприятия трѣбва да отговарятъ сжщо на изискванията на хигиената по отношение квадратурата, кубатурата, освѣтлението, топлината и пр., да сж снабдени съ нужния брой плювалници, вентилатори, аспиратори и пр. Работническите мѣста трѣбва така да се приспособятъ, че да позволяватъ изискванията на личната обществена хигиена.

Минималната възраст за допускане на децата на работа е 14 навършени години, а въ опасните за здравето на децата работи — 16 и 18 навършени години, споредъ размитите на опасността на отделните работи и професии.

Продължителността на работния день е 8 часа дневно и 48 часа седмично, а въ опасните за здравето работи — 6 часа дневно и 36 часа седмично. Нощниятъ трудъ за жените и децата е забраненъ, като подъ нощенъ трудъ се разбира този между 10 часа вечеръ и 5 часа сутринь. Освенъ това предвиждатъ се три почивки: обѣдна, презъ време на работата и седмична. Въ търговските предприятия се правятъ известни отклонения отъ този редъ, като работния день е 9 часа, а началото и края му се опредѣлятъ съ специална наредба отъ Министра на труда съобразно годишните сезони.

Приложението на закона за хигиената и безопасността на труда е възложено на Дирекцията на труда, респ. инспекторите по труда, които биватъ областни и районни. За помощенъ персоналъ тѣ иматъ

инспекторитѣ по безопасността, които сж и инспектори по контрола на парнитѣ котли и резервоаритѣ и лѣкаритѣ хигиенисти, които следятъ за хигиената на предприятията.

За приложението на този законъ по отношение безопасността на труда сж изработени редъ наредби — за всѣки по важенъ и свързанъ съ особености клонъ на производството — металургията, строителството и пр.

2. Законътъ за контрола на парнитѣ котли и резервоаритѣ. Подлежатъ на контролъ всички стабилни, полустабилни и подвижни парни котли и резервоаритѣ, въ които има пара или газъ подъ налягане. Изключени сж само парнитѣ котли съ малъкъ обемъ и ниско налягане, което не представлява никаква опасностъ при употребата имъ.

Контролирането на парнитѣ котли и резервоаритѣ се състои въ извършване на провѣрки: първоначални, периодически, извънредни и внезапни.

Новопоставени парни котли и резервоари не се допускатъ да работятъ, докато не се извърши първоначална провѣрка и провѣрка на изискуемитѣ се книжа и документи.

Прислужването на парнитѣ котли и резервоаритѣ се повѣржава на лица отъ мъжки полъ, не по млади отъ 18 години, които иматъ необходимата за случая техническа подготовка и да сж запознати съ назначението, действието и рѣководенето на всички предпазни уреди на котела и резервоара, както и съ общото имъ рѣководене и обслужване.

Законътъ за контрола на парнитѣ котли и резервоаритѣ се прилага отъ особенъ технически персоналъ — инспекторитѣ по контрола на парнитѣ котли и резервоаритѣ, които сж обединени въ особена служба при Дирекцията на труда.

Приложението на закона върви безъ особени трудности и съ видими резултати не само по отношение на безопасността, но и по отношение на економното използване и правилното запазване на парнитѣ котли и резервоаритѣ, които инвестиратъ много голѣми национални срѣдства.

3. Законътъ за настаняване на работа и осигуряването при безработица. По своя характеръ този законъ се разпада на два дѣла — настаняването на работа и вториятъ — осигуровката безработица.

Право на настаняване на работа има всѣки български гражданинъ, който е навършилъ 14 годишна възраст. Длъжни сж да настаняватъ работницитѣ и служащитѣ си всички предприятия въ страната, освенъ примитивнитѣ земеделски стопанства.

Настаняването е безплатно. Платени бюра за настаняване не могатъ да съществуватъ. Частни бюра за настаняване се допускатъ само при работодателскитѣ и работнически професионални организации, ако сж безплатни. Тѣ действуватъ, обаче, подъ контрола на органитѣ по настаняването.

Настаняването на работницитѣ се извършва отъ бюра за настаняване, които се учредяватъ споредъ нуждата. Тамъ, кждето работницитѣ и служащитѣ сж малко, настаняването се извършва отъ об-

щинитѣ. Въ случай че търсещитѣ работа сж повече отъ мѣстата за работа, бюрото има за задача да издирва нови работи.

Въ голѣмитѣ индустриални центрове се основаватъ борси на труда, които концентриратъ всички служби по закрилата на труда, но централно мѣсто въ които заема службата по настаняването.

При всѣко бюро за настаняване на работа се учредяватъ и по едно или повече помирителни сѣдилища. Помирителниятъ сѣдъ се състои отъ две инстанции — по сжщество (апелативна) и касационна. Последната е мѣстния областенъ сѣдъ. Апелативната инстанция има съставъ: единъ короненъ сѣдия, назначенъ специално за тази служба, или пѣкъ е мѣстниятъ околийски сѣдия и по единъ представител на работодателятѣ и работницитѣ, посочени отъ тѣхнитѣ мѣстни професионални организации. Касационната инстанция се състои отъ законния съставъ на областния сѣдъ. Помирителнитѣ сѣдилища действуватъ по особена, съкратена процедура и разрешаватъ спороветѣ между работодатели и работници, върху уволнението на работницитѣ, изплащането на заплати и възнаграждения и спороветѣ върху отпущането на паричното обезщетение при лѣкуването по закона за общественитѣ осигуровки, при безработица и пр.

Освенъ това, при всѣко бюро за настаняване на работа има и по единъ мѣстенъ трудовъ съветъ, който се състои отъ началницитѣ на службитѣ на мѣстна почва, инспекторътъ по труда и представители на работодателятѣ и работницитѣ. Задачитѣ на този съветъ се състоятъ въ това да обсъжда на мѣстна почва въпроситѣ за борбата съ безработицата и да посочва възможни работи, които да се предприематъ съ цель за настаняване на безработнитѣ. Решенията на този съветъ носятъ консултативенъ характеръ. Тѣ влизатъ въ сила щомъ бждатъ утвърдени отъ Министра на търговията, промишлеността и труда. Свиква се единъ пѣтъ презъ годината или споредъ нуждата.

Осигуровката-безработица е уредена отдѣлно отъ настаняването. Тя е задължителна за всички работници и служащи въ страната, находящи се на работа въ предприятия, заведения и стопанствата, изключая домашната прислуга и работницитѣ въ примитивнитѣ земеделски стопанства, както и всички останали временни работници, които сж освободени отъ задължително осигуряване по закона за обществени осигуровки. Вноситѣ се събиратъ по трипартитната система. Всѣки работодателъ одържа отъ всѣки свой работникъ по единъ левъ седмично отъ заплатата му; къмъ този левъ добавя и по единъ левъ за своя смѣтка и купува срещу тѣхъ осигурителна марка, която залепва на осигурителната книжка на работника. Държавата, отъ своя страна, е задължена да внася сжщо по единъ левъ седмично за всѣки работилъ работникъ. Това тя прави въ края на всѣка година съ огледъ на постѣпленията презъ предшестващата година. Съ постѣпилитѣ по този начинъ суми се образува единъ фондъ за осигуряване при безработица, който се намира въ Б. н. банка. Ползува се пѣкъ отъ обезщетение при безработица само онзи работникъ, който е билъ задължително осигуренъ най-малко 52 седмици презъ течение на две години последователно и остане въ безработица. Обезщетението започва да се плаща отъ 8-я день следъ като работникътъ е останалъ въ безработица и трае най-много три месеца последователно или съ пре-

кжсване въ течение на една година. Обезщетението се състои въ парична помощъ въ размѣръ на 25 лв. дневно за жененъ и 20 лв. дневно за нежененъ.

Фондътъ „осигуровка безработица“ дава до сега най-добри резултати, въпрѣки че държавата не внася своя дѣлъ отъ срѣдства и въпрѣки неговото неефикасно, въ много случаи, стопанисване. Отъ него се отпускатъ въ нѣкои случаи помощи и за работници и служащи, които не сж изпълнили своя законенъ стажъ на участие съ вноски и които въобще не подлежатъ на осигуряване при безработица. Такъвъ е случая съ отпускането на 6 милиона помощи на безработни презъ 1938 г., като паритѣ се раздадоха на селски работници, много отъ които бѣха дребни стопани. Такива нарушения на техническата и финансова постройка на осигуровката-безработица, както и отказа на държавата да внася своята вноса, ще изправятъ скоро тази осигуровка предъ мъчно преодолими трудности.

4. Законъ за трудовия договоръ. Тоя законъ урежда правоотношенията между работниците и работодателя въ рамките на трудовия договоръ.

Въ глава 1 на този законъ сж уредени въпроситѣ относно сжщността на трудовия договоръ; неговитѣ форми; странитѣ, които могатъ да сключватъ такъвъ договоръ и предприятията, които се включватъ въ неговия обемъ.

Втората глава отъ закона за трудовия договоръ урежда материята относно правилника за вътрешния редъ въ предприятията. Тази материя, до влизането на този законъ въ сила, се уреждаше съ закона за хигиената и безопасността на труда.

Глава 3-та урежда времетраенето на трудовия договоръ.

Глава 4-та урежда въпроса за работната заплата и нейното заплащане. За извънредно работно време, съгласно чл. 20, работникътъ има право да получи за всѣки часъ извършена работа въ повече нормалната си заплата за часъ съ едно увеличение отъ 25% най-малко. Освенъ това, размѣрътъ на най-низката работна заплата не може да бжде по-низкъ отъ най-низката надница, опредѣлена съ колективенъ трудовъ договоръ. Когато липсва колективенъ трудовъ договоръ, най-низката работна заплата (минималната) се опредѣля отъ Министерския съветъ, по докладъ на Министра на търговията, промишлеността и труда, като се вземе мнението на съответнитѣ търговско-индустриални камари, заинтересуванитѣ професионални организации и учреждения и лица.

Съ глава 5-та се урежда отговорността по изплащане на заплатитѣ. Вземанията на работника, по силата на трудовия договоръ, иматъ привилегия следъ тази по чл. 15, п. 4 отъ Закона за привилегиитѣ и ипотекитѣ.

Глава 6-та урежда правата и задълженията на работодателя и работника.

Глава 7-ма се отнася до отпускитѣ, съ които може да се ползува работника. Когато единъ работникъ е работилъ при единъ и сжщъ работодателъ, съ или безъ прекжсване, въ продължение на две пълни години, добива право ежегодно на 17 дневенъ платенъ домашенъ отпускъ. (Б. Р. Споредъ едно ново решение — 15 дена).

Глава 8-ма на Закона за трудовия договор урежда материята относно прекратяването на трудовия договор.

А глава 9-та и 10-та уреждат наказателните постановления и преходните положения.

5. Законът за колективния трудов договор и уреждането на трудовите конфликти. Тоя закон се състои от две части: едната се отнася до колективния трудов договор и другата — до уреждане на трудовите конфликти. Според чл. 1 от закона, колективният трудов договор е „съгласие между представителите на законноустановените професионални организации и отделните работодатели или представители на тяхните законноустановени професионални организации, чрез което се установява съдържанието на бъдещите индивидуални трудови договори между работниците и работодателите“.

Един колективен договор може да съществува в едно предприятие, в група предприятия и в всички предприятия от един и същи бранш. В един бранш може да има един, няколко или един общ колективен трудов договор.

Срокът на колективния договор е тройък: за определено време, за неопределено време и за определена работа, докато трае известно предприятие.

За да бъде валиден един колективен трудов договор, той трябва: 1) да е писмен и подписан от сключилите го страни и 2) да е регистриран при съответната инспекция по труда. Датата на влизането в сила на договора е датата на регистрацията му в инспекцията по труда.

Въз закона за колективния трудов договор не е казано изрично, че един сключен договор е валиден не само за влизащите в професионалната организация работници, но и за стоящите вън от нея. Но това се разбира само по себе. Ако в постановленията на колективния договор липсва и такова за задължителността на този договор за всички работници, той може лесно да бъде нарушаван от страна на работодателите. По отношение на предприятия, колективният договор е задължителен само за онези от тях, които са го сключили, освен когато той е сключен от представители на професионалните организации от двете страни. Във последния случай той е задължителен за всички работници и работодатели без оглед на това дали се числят в тези организации или не се числят.

Съг чл. 7 се урежда въпросът за тълкуването на постановленията на колективния трудов договор. Както тълкуването, така и споровете се разрешават от помирителния съд.

А съг ал. 2-ра на същия член се урежда въпросът за отговорността по приложението на колективния трудов договор. Професионалните организации са освободени от всякаква материална отговорност по колективния трудов договор.

Във случай, че във даден бранш на стопанската дейност няма сключен колективен трудов договор и работодателите или работниците отказват да сключат такъв, законът предвижда процедура за създаването на служебен трудов договор. Такива договори се сключват по процедурата, предвидена във чл. 9 на закона. И

има следните инстанции: 1. общинска помирителна комисия; 2. централна помирителна комисия; 3. Министерът на труда и 4. Министерският съвет.

Стачките и локаутите сж забранени.

Приложението на закона за колективния трудов договор погледна днес почти изцъло времето на Българския работнически съюз. И почти всички спорове, които днес характеризират социалния живот у нас, сж свързани съключването на такива договори.

6. Законъ за обществените осигуровки. Както казахме и по-горе, съ закона за обществените осигуровки у нас се въведоха всички видове социални осигуровки, които съвременното социално осигурително право познава: злополука, болест и майчинство, инвалидност-старост-смърт.

Независимо отъ това, съ закона за обществените осигуровки у нас сж обхванати и всички работници и служаци, които иматъ главния свой доходъ отъ наемния трудъ и не попадатъ подъ нъкой отъ другите закони за пенсиите. Съ това у насъ въпросътъ за обсега на общественото осигуряване е, единъ пътъ за винаги, радикално разрешенъ — да бъдатъ обхванати всички български граждани безъ изключение, които носятъ рисковете на наемния трудъ.

а. Осигуровката злополука е поставена на началата на професионалния рискъ и на колективната отговорност на работодателя. Дадена е всичката възможност на пострадали отъ злополука своевременно да запази интересите си, както по отношение на лекуването, тъй и по отношение на обезщетението въ парична помощ и пенсии. Дадена е също възможност на работодателя да понесатъ възможно най-леко разходите по злополуките, тъй като при колективното покриване на тези разходи е изключено индивидуалното затруднение на работодателя да плаща изцъло и самъ тези разходи.

Трѣбва да констатираме, че осигуровката-злополука е била предметъ на най-оживени разисквания и на измѣнения на закона. Презъ 1934 г. се направи едно радикално измѣнение, разбира се само въ подробностите и за ограничаване на нъкои придобивки отъ миналото. Така, намали се значително максималния размеръ на пенсията за злополука. Отъ 47,000 лв. максимално годишно, каквато бѣ презъ 1933 г. тя се намали на 37,500 лв. годишно максимално. Наследствениите пенсии, които до 1934 г. се отпускаха на малолѣтни до 21 навършени години, следъ тази година започнаха да се отпускатъ само до навършени 18 години и пр.

Пенсиите за злополука въ края на 1937 г. сж били както следва:

злополука	1710	сума	14,987,750	лв.
проф. болестъ	68	сума	685,198	лв.
всичко	1778	сума	15,672,948	лв.

Отъ тяхъ общо 964 съ годишенъ разходъ 7,518,803 лв., а наследствени — 817 съ годишенъ разходъ 8,100,142 лв. Ако проследимъ размерите на личните пенсии за злополука, ще видимъ, че най-големиятъ брой отъ тяхъ сж между 4,000 и 15,000 лв. годишно, а срѣдната лична пенсия за злополука е 7,800 лв. годишно. Наследственият

пенсии за злополука въ най-големия си брой сж между 5,000 и 15,000 лв. годишно, при срѣдна годишна пенсия 10,017 лв., което е твърде малко. Това може да ни стане още по-ясно, като се вземе предвидъ, че работниците, изгубили работоспособността си между 30 и 60%, съставляватъ 76% отъ общия брой на личнитъ пенсионери, а загубилитъ отъ 60% до 100% своята работоспособностъ сж 24% отъ общия брой на личнитъ пенсионери.

б. Осигуровката болестъ и майчинство. Тази осигуровка има за предметъ краткотрайната неработоспособностъ. Поради това и тя е най-активната отъ всички останали осигуровки. Право на ползуване отъ облагитъ на тази осигуровка се добива следъ 8 седмично участие съ вноски въ фонда, въ случай на болестъ, и 16 седмично — въ случай на майчинство.

Осигуренитъ сж раздѣлени на 5 категории споредъ размѣра на заплатитъ имъ. Първата категория обхваща работниците и служащитъ, които получаватъ заплата отъ 0 до 15 лв. дневно; втората категория обхваща работниците съ надница между 16 и 30 лв.; третата — между 31 и 45 лв.; четвъртата — между 46 и 60 лв. и петата — отъ 61 лв. нагоре. Съобразно съ размѣритъ на заплатитъ се опредѣлятъ и вноскитъ и обезщетенията, които се даватъ на осигуренитъ.

Срѣдствата на осигуровката болестъ и майчинство се събиратъ чрезъ вноски отъ работодателитъ, работниците и държавата. Последната, обаче, не е внасяла редовно своя дѣлъ и поради това самата осигуровка е поставена въ единъ постояненъ недоимъкъ. Ако се внесе напълно вноската на държавата по отношение осигуровката болестъ и майчинство, ще може правилно да се уреди особено лѣчението на осигуренитъ и тѣхнитъ семейства.

За отбелязване тукъ е дейността на Дирекцията на труда по отношение на лѣчебнитъ заведения. До сега осигуровката болестъ и майчинство има собствени: работническата болница въ София; отдѣление въ санаториума „Искрецъ“, санаториумъ въ Пещера, лѣтовище въ Самораново (Дупнишко) и въ Кричимъ. Освенъ това, развити сж и редъ поликлиники (лѣчебници) въ по-големитъ работнически центрове.

в. Осигуровката инвалидностъ — старостъ — смъртъ. Тази осигуровка е органически свързана съ осигуровката болестъ и майчинство. Работникъ или служащъ, който добие трайна неработоспособностъ вънъ отъ работата си, се ползува, презъ времето докато трае неговата неработоспособностъ, съ право на пенсия.

Пенсиитъ сж 5 категории, както и осигуровката болестъ и майчинство, въ зависимостъ отъ размѣра на заплатата. Основната пенсия въ случай на инвалидностъ, старостъ и смъртъ е: 1800, 2400, 3600, 4800 и 6000 лв. Къмъ всѣка отъ тѣзи основни пенсии се прибавя и по 2 лв. при осигуровката инвалидностъ и 1 лв. при осигуровката старостъ за всѣка седмица участие съ вноски въ фонда „Обществени осигуровки“ надъ 156 седмично участие. Максималната пенсия за инвалидностъ, по този начинъ, достига 11,000 лв. годишно, а осигуровката старостъ — 9,000 лева.

Срѣдствата по осигуровката инвалидностъ, старостъ и смъртъ се събиратъ, както и при осигуровката болестъ и майчинство, отъ работодателитъ, работниците и държавата по равно. Но и тукъ

държавата не е изпълнила своите задължения и по този начин тази осигуровка е поставена в един постоянен недоимък. Това даде достатъчно основание на всички, които държат за развитието и закрепването на обществените осигуровки у нас, да заговорят за нестабилността на тази осигуровка и за опасността тя да не се укаже в състояние да изпълни своите задължения в момента, когато пенсията за инвалидност, старост и смърт ще достигнат своята кулминационна точка на развитие.

Сега, обаче, такава опасност не съществува. От данните, с които разполагаме, се вижда, че пенсията за инвалидност, старост и смърт още не са достигнали своето нормално съотношение. Пенсията за инвалидност е много повече от пенсията за старост, когато нормалното е втората да е повече от първата.

В края на 1937 г. е имало всичко 1,294 пенсии за инвалидност с годишен разход 6,077,169 лв. и пенсии за старост 510 с годишен разход 1,870,991 лв.

Средната пенсия за инвалидност е 4,696 лв. годишно; а за старост — 3,988 лв. годишно. Тези низки размери на пенсията се отразяват особено силно върху размера на наследствените пенсии, които са много по-ниски от личните. Тези низки размери на пенсията за инвалидност и старост дават повод за постоянно недоволство от размерите на пенсията по обществените осигуровки. И с право. Но едно изменение на тези размери съвсем не може да се направи случайно и без всестранно изучаване на наличните резерви и на онзи, които трябва да се набавят, за да може да се направи това повишение на пенсията.

*

Впросите, които са свързани с развитието и приложението на работническото законодателство у нас, са многобройни, но липсата на достатъчно данни, проверени и установени, не ни дава възможност да характеризираме в цифри и съставки днешното положение на разните фондове и служби. От 1930 г. и до сега не са обнародвани никакви годишни рапорти на Дирекцията на труда, макар да е задължена за това по закон и по практика. Едва напоследък б е обявено едно изложение за положението на обществените осигуровки през 1936 година.

АГРАРНАТА КРИЗА, СЪДБАТА НА СЕЛСКОТО НАСЕЛЕНИЕ И КООПЕРАЦИЯТА

отъ

ХРИСТО ПЕТКОВЪ

Един от най-характерните белези на стопанската криза, която от ред години преживява цялостният културен свят, е големото несъответствие, което съществува между цените на аграрните и тези на индустриалните произведения. Големите общи кризи, които в миналото, през епохата на капитализма, са сполучавали човечеството, не засягаха така остро земеделското стопанство. При съвременната

криза, обаче, стопанското сътресение засѣга най-силно тъкмо замедѣлието. Ценитѣ на неговитѣ произведения сѣ най-силно спаднали, т. е. най-низки въ днешнитѣ натегнали времена, докато ценитѣ, които земедеѣлецътъ трѣбва да плаща за необходимитѣ му индустриални произведения, се покачиха на едно доста високо ниво. По този начинъ, доходътъ на земедеѣльца е сведенъ до единъ краенъ минимумъ, който създава за него такива лоши условия за животъ, които сѣ крайно опасни за социалния миръ и културния напредѣкъ. Така съвременната криза е и се чувствува предимно като аграрна криза.

Причинитѣ за днешното тежко положение на земедеѣлието трѣбва да се търсятъ главно въ три направления: първо, въ дезорганизацията на свѣтовното стопанство, което поставя днешната война; второ, въ промѣнитѣ, които презъ последното десетилѣтие сѣ станали въ аграрната техника (въвеждането на нови машини, селекция на семената, както едно увеличение на посѣвната площъ въ нѣкои страни, така и увеличение на добива отъ нѣкои растения); и трето, въ известни промѣни въ консумацията на аграрнитѣ артикули, като намаление консумацията на зърнения фуражъ, поради замѣстване на коня съ мотора и т. н.

Моята целъ не е да се спирамъ подробно върху съвременната криза съ нейнитѣ прояви и последици. Посоченитѣ, обаче, главни причини не оставатъ никакво съмнение относно нейния размѣръ и трайностъ. Фактически, земедеѣлието сега преживѣва единъ периодъ на коренно реорганизиране, който има аналогия само въ индустриалната революция, която презъ последнитѣ два вѣка преживѣ първо Англия, а следъ нея и останалия свѣтъ. Естествено, промѣната, която следва отъ тази революция, не ще може да се изживѣе въ единъ кжсъ периодъ отъ нѣколко години. Ако даже на координиранитѣ усилия на отдѣлнитѣ държави се отдаде да притѣпятъ извънредната острота на днешната криза, то все пакъ земедеѣлието въ свѣта ще има да преживѣе единъ дълъгъ периодъ на голѣма депресия, която често ще бѣде прекжсвана отъ тежки моменти на акутна криза.

За едно облекчение на положението на земедеѣлието, презъ настоящия му тежъкъ периодъ на сществуване, се изискватъ извънредни мѣрки, които трѣбва да се насочатъ главно въ две направления. Преди всичко е необходимо странитѣ, които най-вече страдатъ отъ кризата, да проведатъ една политика на реорганизация на земедеѣлското си стопанство, за да отговаря то на последнитѣ постижения на аграрната техника. Освенъ това, ще е необходимо, чрезъ една правилна организация на пласмента на аграрнитѣ произведения, да се използватъ всички възможности — а тѣ сѣ безъ съмнение твърде голѣми — за увеличение консумацията на аграрнитѣ произведения. Онѣзи народи, които съумѣятъ най-бързо да прекратятъ тази промѣна въ земедеѣлското стопанство и търговията съ неговитѣ произведения, ще преживѣятъ най-лесно и бързо кризата.

Днесъ, безспорно, най-тежко е положението въ Европа. Действително, на нѣкои отъ европейскитѣ страни — главно такива съ предимно индустриално стопанство — по пѣтя на аграрния протекционизъмъ и редъ други съвременни мѣрки, се отдаде да подобратъ, въ известна степенъ, положението на собственитѣ си производители-земе-

дѣлци, но затова пъкъ злините на кризата се чувствуватъ особено силно въ аграрнитѣ страни на Източна и Югоизточна Европа. Тукъ земеделското стопанство се намира предъ прага на една огромна, съпроводена съ ужасна мизерия на населението, катастрофа. Същевременно то именно най-мѣчно ще може да преодолѣе трудноститѣ, които трѣбва да срещне скицираната необходима реорганизация. Това се дължи на много причини.

Грамадната частъ отъ земеделскитѣ стопанства въ Европа, по своя размѣръ, сѣ срѣдни и дребни стопанства. Тѣ се намиратъ въ ржцетѣ на селско население, което ги и стопанисва. Това въ известно отношение е предимство, но то е и слабостъ за европейското селско стопанство. Европейскитѣ селянини, като стопански субекти, се характеризира съ редица особености, които отъ гледище на конкуренцията, създаватъ за неговото стопанство една неизгодна позиция. На първо мѣсто, такава характерна негова особеностъ е типичниятъ, общо за европейския селянинъ, стопански консерватизмъ, който тъй много се отличава, на примѣръ, отъ американския селянинъ-фермеръ. Въ действителностъ, благодарение на това и до сега още европейскитѣ селянини все още не се е приобщили къмъ капиталистическото стопанство съ неговитѣ сложни парични и кредитни отношения. При това е крайно нерационаленъ стопанинъ. Стопанисва по традиция и рационализацията на стопанството му е непозната. Работи той тъй, както сѣ работили дѣдитѣ и бацитѣ му. Гледа съ голѣмо недовѣрие на всѣко стопанско нововъведение и самъ много бавно и само постепенно въвежда подобрения въ собственото си стопанство. Въ много случаи, освенъ това, особено въ Източна Европа, на селянина все още липсватъ достатъчно познания и просвѣта.

Второто, което затруднява въ Европа така много положението на селянитѣ и тѣхното стопанство, то е, ако е позволено така да се изразя, липсата на пари, която тѣ чувствуватъ. Тѣхното стопанство, въ повечето случаи, едва имъ позволява едно сносно задоволяване на насжщнитѣ имъ лични нужди. Натрупването на капитали, които сѣ така нуждни при всѣко техническо преобразование, става въ кръга на селското стопанство извънредно бавно. Кредитътъ пъкъ, който това стопанство има на разположение, е явно — особено въ странитѣ на Източна и Юго-източна Европа — съвършено недостатъченъ и твърде скѣпъ (като изключимъ взетитѣ вече мѣрки, отъ скоро, отъ кооперацията).

При тѣзи две условия — азъ нѣмамъ възможностъ сега да описвамъ въ подробности положението — при едно бедно и малко податливо на рационализация стопанство, европейското земеделіе трѣбва да издържи конкуренцията на задокеанскитѣ страни, главно Съед. щати и Канада — които, покрай всичкитѣ други предимства, (голѣмо плодородие на почвата, добъръ климатъ и пр.) иматъ още и предимството на една сравнително съвършена организация — едно почти напълно капитализирано, сиречь рационално и технически съвършено водено земеделско стопанство. Освенъ това, вънъ отъ всичко друго, малкиятъ срѣденъ размѣръ на европейскитѣ селски стопанства, при днешното състояние на техниката, прави нерентабилно производството на зърнени храни, които до сега сѣ били главната обработвана култура.

При това положение, стопанството на селяните в Европа е поставено предъ съдбоносния въпросъ за своето съществуване.

Културна Европа, обаче, не може да обрече на изчезване селячеството. Да направи това, ще рече да обрече на загиване сама себе си, защото, като особено здравъ биологически и запазенъ расово и морално слой на населението, селячеството дава основата на европейската култура и нейния напредъкъ. Въ наше време, когато въ всички народи съществува опасността отъ намаление на населението, селото, като резервоаръ, отъ който градътъ постоянно черпи прѣсни сили, трѣбва да се запази. Трѣбва, следователно, на всѣка цена да се запази стопанската самостоятелностъ на тѣзи дребни селски стопани. Селячеството трѣбва да се спаси и голѣмата задача на това спасение пада върху кооперацията.

Не за пръвъ пѣтъ европейското земедѣлие преживѣва времена на тежка криза. То бѣше въ извънредно тежко положение презъ десетилѣтието следъ Наполеоновитѣ войни (периода 1820—1835 год.) и преживѣ една голѣма криза презъ времето отъ 1875 до 1905 г. Ако въ прѣки тѣзи затруднения дребното земедѣлие въ Европа не бѣше последвано отъ съдбата, която постигна дребната промишленостъ и която не му се предсказваше отъ привърженицитѣ на марксизма, то това, въ не малка степенъ, се дължи на кооперацията.

Всрѣдъ земедѣлното кооперативното движение се появи най-първо въ Германия съ ясно опредѣлената задача да помогне на селянитѣ, като ги избави отъ лапитѣ на лихварството. То изпълни блестящо тази си задача и стана главната опора на дребното земедѣлие. Днесъ то е изправено предъ една много по-отговорна и по-трудна задача, защото и трудноститѣ сѣ по-голѣми. Кооперативното движение, обаче, по своя характеръ, е пригодно да преодолѣе тѣзи трудности.

Съвременната кооперация, въ областта на земедѣлието, е сдружение предимно на дребнитѣ земедѣлци за задоволяване общитѣ нужди на тѣхнитѣ стопанства. Тя нѣма за задача да унищожи и замѣсти индивидуалното стопанство, а напротивъ иска да го заздравя, като спомогне за неговото приспособление къмъ господстващата капиталистическа система на стопанисване. Това тя може да направи съ успѣхъ, благодарение на голѣмото довѣрие, което дребнитѣ стопани проявяватъ къмъ нея, като къмъ демократическа форма на стопанството. Защото, по своята същностъ, кооперацията е стопанска демократия. Нейната дейностъ се изгражда върху принципитѣ на равнопоставеностъ и самоуправлението. Членоветѣ на кооперацията сѣ нейнитѣ пълни господари. Тѣ, въ своята съвокупностъ, сѣ факторътъ, който опредѣля съдбата ѝ. Тѣ се явяватъ суверенни носители на стопанската инициатива и единствени тѣ даватъ направление на кооперативната дейностъ. Отъ тукъ и голѣмото имъ довѣрие къмъ нея.

Благодарение на това довѣрие, кооперацията е станала главенъ носителъ на принципитѣ на стопанския рационализъмъ въ областта на земедѣлието. Този рационализъмъ изисква единъ правиленъ планъ на стопанството и достатъчно познания. Съ своя консерватизъмъ и недовѣрие къмъ външнитѣ хора, обаче, селянинътъ не позволява на никого да се намѣси, въ тази насока, въ неговото индивидуално стопанство. Това могатъ да направятъ само неговитѣ съселани въ своята

цѣлостъ, а тази цѣлостъ именно въплъщава кооперацията. Въ това отношение, собствено, тя се явява продуктът на стария колективен духъ на селото. Както въ епохата на срѣднитѣ вѣкове, а въ много случаи и сега дори, общината налагаше какво, кога и къде ще се сѣе (Flurzwang), така и кооперацията сега намира пжтища, за да се намѣси въ стопанството на своитѣ членове. Тя научава селянина, напимѣръ, къмъ точно доставяне на продуктитѣ (продаване яйцата не по-стари отъ три дни), къмъ правилно хранене на добитѣка, нефалшифициране на млѣкото и т. н. По този начинъ, тя неусѣтно превъзможва консерватизма въ селското стопанство и го води по пжтя на рационализацията и модернизирането. Тъкмо въ това направление на нейната дейностъ се крие голѣмото ѣ значение за земедѣлието днесъ и ролята, която иматъ да играятъ въ превъзможването на кризата отдѣлнитѣ видове земедѣлски кооперативни сдружения.

Исторически, земедѣлската кооперация се появи най-първо като кредитно сдружение. Тази форма на кооперацията си остава и до днесъ най-разпространената и тя ще има, и при сегашното положение на нѣщата и събитията, да играе една извънредно важна роля, защото чрезъ нея главно земедѣлието ще може да се снабди съ необходимитѣ му капитали.

Кредитната кооперация ще трѣбва, преди всичко, да засили своята дейностъ за концентриране на всички свободни капитали, съ които разполага селото, за да може, ведно съ полученитѣ отъ страни срѣдства, да ги отправи къмъ отдѣлнитѣ, нуждаещи се отъ капитали, стопани. Никоя друга кредитна институция нѣма да успѣе да извърши това съ такава полза, както именно кооперацията, защото никоя друга институция — била тя държавна или частна — нѣма да може да свѣрже така добре кредитирането на селското стопанство съ грижитѣ за прокарване необходимата реорганизация въ сѣщото.

Въ предговора на своето главно съчинение Die Darlehenskassenvereine (Взаимоспомагателнитѣ каси), бащата на селскитѣ кредитни сдружения В. Ф. Райфайзенъ бѣше казалъ, че за да се помогне на селото, въ борбата му срещу растящото обедняване, сж нуждни две нѣща: пари и познания, какъ да се употребятъ паритѣ най-ползотворно. Колкото и да вѣрваше Райфайзенъ въ възможността тѣзи така нуждни познания да се получатъ чрезъ едно целесъобразно образование, той все пакъ взе предварително всички мѣрки, щото паритѣ, които се доставятъ за основанитѣ отъ него сдружения, действително да се употребятъ само „най-ползотворно“, т. е. най-рационално.

По заведената отъ Райфайзена уставна практика селскитѣ кредитни кооперации отпускатъ кредити само за производителни нужди. Нуждающиятъ се отъ кредитъ трѣбва да докаже, че ще употребѣи отпусканитѣ му суми за нѣкоя належаща нужда — покупка на семена, торове, орждия, машини и т. н. — на своето стопанство и обещава да ги употребѣи действително само за посочената цель. Управителниятъ съветъ и всички останали членове на сдружението сж задължени да следятъ точно за изпълнението на това обещание. При неограничената и солидарна отговорностъ, която обикновено поематъ членоветѣ на този видъ кооперации, тази контрола е лесно достижима и дава отлични резултати.

Тъзи ограничения на употребуване на кооперативния кредитъ, които на неосведомения често правятъ впечатление на излишна формалистика, съвсемъ не сѣ такива. Безсъмнено тѣ сѣ прокарани, преди всичко, за да се предпази сдружението отъ евентуални загуби — само при единъ изключително производителенъ кредитъ то може да бѣде сигурно, че отпуснатитѣ суми ще могатъ да бѣдатъ повърнати — но въ нашитѣ очи тѣзи ограничения иматъ много по-голѣмо значение. Тѣ даватъ възможностъ на кооперацията да направлява въ известни отношения стопанството на отдѣлния си членъ и да го води принудително къмъ рационализация. При отпускането на кредита кооперацията преценява, доколко е правилно проектираното отъ самия стопанинъ преобразование и му отпуска кредитъ, споредъ тая преценка или обратно, насочва неговото внимание въ друга насока. Тя има възможностъ да го съветва, относно употребата на кредита и изобщо относно употребата на силитѣ, съ които той разполага, и да следи доколко тѣзи нейни съвети се взематъ подъ внимание. Подъ угрозата да бѣде изисканъ обратно отпуснатия кредитъ, селянинътъ следва наставленията на кооперацията и се превръща въ единъ грижливъ и рационално действащъ стопанинъ. Така, чрезъ едно планомерно въздействие, кредитната кооперация може да победи вредния консерватизмъ и да проведе нови начини и сръдства за обработване на земята и стопанисване изобщо.

Намъ се струва, че напоследъкъ завещанитѣ отъ Райфайзенъ ограничения на кредитораздаването, за които става дума, се спазватъ твърде неохотно, особено въ странитѣ на Източна Европа, гдето кооперацията често пѣти възниква и се развива по инициативата и подъ опеката на държавната власть, безъ да се обръща голѣмо внимание на изграждането на едно здраво, самостоятелно кооперативно съзнание. Може би болкитѣ отъ кризата, която днесъ преживѣваме, нѣмаше да бѣдатъ така силни, ако не би било лекото раздаване на производителенъ кредитъ. Кооперацията, въ това отношение, трѣбва да се върне отново къмъ здравитѣ принципи на Райфайзена и да се погрижи да проведе въ съзнанието на всички кооператори необходимостта и полезността отъ тѣхното строго спазване.

И въ друго едно отношение единъ повратъ къмъ Райфайзенъ е наложителенъ. Преобразованията, които ще се предприематъ въ земедѣлието, ще зависятъ твърде много отъ възможността да се даде на земедѣлието евтинъ кредитъ. Лихвитѣ, които днесъ трѣбва да плащатъ земедѣлцитѣ, трѣбва да бѣдатъ до минимумъ намалени, за да се върви къмъ преобразуване и напредъкъ. Кооперацията, която винаги се е стремилa да дава евтинъ кредитъ, трѣбва да увеличи въ това направление усилията си, особено въ днешнитѣ критични моменти. Намаление на печалбитѣ и лихвитѣ и повече грижи за правилното употребуване на наличнитѣ сръдства — това трѣбва да бѣде нейната цель, която неотклонно да следва.

Кооперативниятъ кредитъ и прокараното чрезъ него влияние върху селското стопанство за неговото постепенно рационализиране е само единъ отъ пѣтищата, по които кооперацията може да допринесе за подобрене на положението въ земедѣлското стопанство. Намъ се струва, че при днешнитѣ условия другитѣ видове земедѣлски коо-

перации, въ това отношение, могат да изиграят една не по-малка роль. Преди всичко, твърде много може да се направи чрезъ кооперацията за намаление неблагоприятното съотношение между ценитѣ на земеделскитѣ и индустриални продукти. Действително, самото поевтиняване на кредита, чрезъ дейността на кооперациитѣ, е една помощъ въ това направление, но още по-осезателна помощъ може да се получи тукъ отъ действието на кооперацията за общи доставки. Не намирамъ за нужно да излагамъ, какво, въ това отношение, може да се очаква отъ потрѣбителната кооперация — била тя самостоятелна или, както е въ много аграрни държави, като отдѣлъ на кредитнитѣ кооперации. Здравата организация на този видъ кооперации, твърде занемарена доскоро въ селата, ще освободи земеделеца отъ високитѣ цени, по които той трѣбва да плаща необходимитѣ му за ежедневно употребление продукти. Отъ тази гледна точка е наложително ржководителитѣ на потрѣбителнитѣ кооперации да се интересуватъ повече отъ селото. Ако потрѣбителнитѣ кооперации се приспособятъ къмъ неговитѣ специфични условия, много лесно тукъ ще могат да се достигнатъ успѣхитѣ, достигнати вече въ града.

И все пакъ, за селото и подобрието на неговото положение, поради причини, добре известни, сж по-важни другитѣ кооперации за общи доставки, а не потрѣбителнитѣ. Кооперацията ще допринесе голѣма помощъ на земеделието, ако тя организира по-скоро доставката на орждия, машини, семена, торове и т. н. Днесъ въ странитѣ, въ които кооперацията е новостъ, ценитѣ на всички тѣзи продукти сж обременени съ множество разноски и голѣми печалби отъ страна на търговцитѣ. Земеделецътъ ги плаща скжпо (както бѣше въ България преди една-две години), но освенъ това, често е маменъ отъ страна на недобросъвестни търговци по отношение на качеството на стоката и условията на кредитирането. При това, търговцитѣ не сж достатъчно компетентни, за да преценятъ пригодността на продуктитѣ, които му продаватъ, за неговото стопанство и да го осведомятъ върху начина на употреблението на машината и други нововъведения въ техниката на земеделието. Това може да направи съ нуждната компетентностъ само кооперацията, която гледа не голѣмината на печалбата, а само благо на своитѣ членове.

За съжаление, въ тази областъ земеделската кооперация е останала твърде назадъ, ако и да се полагатъ много усилия. Само въ малко случаи кооперациитѣ за общи доставки, въ областта на земеделието, сж тъй добре организирани и могат да работятъ съ успѣхъ, както градскитѣ потрѣбителни кооперации. Така, напримѣръ, докато потрѣбителнитѣ кооперации отдавна вече сж преминали къмъ организиране на собствено производство, за което и съ пълно право се гордеятъ, земеделскитѣ кооперации за общи доставки само въ единични случаи сж направили вече доста крачки напредъ. А нѣма нищо поестествено отъ това, тѣ, съюзени въ голѣми национални централи, да преминатъ къмъ собствено производство на известни общепотрѣбляеми орждия и машини. И нима тѣ не могат да направятъ твърде много за селекцията на семената и за въвеждането на нови по-добри сортове растения?

Разбира се, това е само едната страна на въпроса, защото, ако е

важно за селския стопанинъ той да добие необходимитъ му блага на една колкото се може по-ниска цена, то още по-важно за него е да продаде собственитъ си произведения на една добра цена.

Кооперацията навредъ се стреми да премахне излишнитъ разноси и ненужднитъ посрѣдници и, по този начинъ, да намали разликата между цената, която получава производителя и тази, която плаща консуматорътъ. Тя гледа да издигне производителността и рентабилността на стопанството, като намали производителнитъ разноси до тѣхния необходимъ минимумъ, за да може да намали цената, но същевременно да гарантира и едно справедливо възнаграждение на участващитъ въ стопанския процесъ фактори. Този стремежъ на кооперацията характеризира и усилията ѝ да замѣсти нерационално работящата частна търговия и да съкрати броя на ржцетъ, презъ които трѣбва да преминатъ произведенията на земеделѣца, докато достигнатъ до консуматора.

Съвременната търговия съ селско стопански произведения е много зле организирана. Докато произведенията на селото намѣрятъ своя консуматоръ, тѣ често трѣбва да преминатъ презъ ржцетъ на десетки търговци. По този начинъ, стоката бива посжжлена съ множество излишни транспортни и други разноси. Цената се повишава още съ голѣмитъ печалби, които тѣзи ненуждни посрѣдници запазватъ за себе си, и, следствие на спекулата, която тѣ водятъ. Отъ всичко това страда само консуматорътъ, но на първо мѣсто самиятъ производител — земеделскиятъ стопанинъ.

Извънредно мжчно е да се посочи точно, въ каква степенъ неправилното организиране на търговията безпричинно обременява ценитъ на земеделскитъ произведения. Разликата въ ценитъ, които получава производителътъ и онѣзи, които плаща консуматорътъ, вариратъ въ различнитъ страни въ зависимостъ отъ височината на транспортнитъ разноси и отъ по-добрата или по-лоша организация на пласмента. Все пакъ, даннитъ и изследванията, съ които разполагаме, оставатъ вънъ отъ съмнение, че земеделецътъ-производителъ фактически получава една сравнително незначителна частъ, която плаща последниятъ консуматоръ на неговитъ произведения. Въ подкрепа на това обстоятелство азъ си позволявамъ да приведа само нѣколко особено релефни примѣри.

Ние имаме такива примѣри за периода преди съвременната и минала война. Така, въ едно официално издание на Ню-Йоркъ се казва, „че отъ 146 милиона долари, които населението на този градъ е изразходвало презъ 1912 год. за яйца, млѣко, картофи и лукъ, само 50 милиона достигатъ до онѣзи, които сж произвели тия артикули“. Тамъ пакъ се казва, „че за опредѣлени артикули, за които фермерътъ на изтокъ получава единъ доларъ, консуматорътъ въ Филаделфия плаща 2,35 долара“. Следъ войната по всичко изглежда, че положението се е още повече влошило. Така, споредъ изчисленията на Министерството на земедѣлието въ С. щати презъ 1922/23 год. единъ доларъ, който плаща консуматорътъ за опредѣлено количество картофи, се раздѣля така:

	отъ	до	Споредъ друго изчисление за сжшо-
Земедѣлецътъ	30.8%	20.6%	то време (1922 г.) земедѣлцитѣ въ Ша-
Закупчикътъ	9.0%	15.7%	титѣ сж получили за своитѣ произве-
Транспортни разноси	18.2%	13.6%	дения, за които консуматоритѣ сж за-
Търговията на едро	7.2%	11.1%	платили 22 милиона долари, само 7.5 ми-
Търговията на дребно	34.8%	39.0%	лиона.
	100 %	100 %	

Подобни сведения, съ по-голяма или по-малка релефностъ, могатъ да се получатъ въ всѣка страна. Тѣ установяватъ по единъ най-безсѣмненъ начинъ, че голѣмата частъ отъ цената, която плаща консуматорътъ, не достига до производителя. Понѣкога той трѣбва да се задоволи съ по-малко отъ 50% отъ тази цена — всичко друго отива въ джобоветѣ на търговцитѣ или за транспортни или други разноси, много отъ които, при една по-рационална организация на пласмента, биха могли да се намалятъ. Отъ друга страна, въ много случаи картелитѣ и съглашенията на търговцитѣ още повече увеличаватъ тѣхнитѣ печалби за смѣтка, както на консуматора, така и на производителя.

Земедѣлцитѣ биха имали двойна полза отъ една промѣна въ организацията на търговията съ земедѣлски произведения. Преди всичко, съ пълно право тѣ могатъ да се надяватъ, че ако пласментътъ на тѣзи артикули се рационализира и необходимитѣ разноси се намалятъ, то ще се увеличи цената, която тѣ получаватъ за своитѣ произведения — частъ отъ печалбата на елиминираниитѣ търговци ще остане въ тѣхна полза. Още по-голямо значение, обаче, има едно друго обстоятелство. Въ действителностъ, падането на ценитѣ на земедѣлскитѣ произведения, което причинява такива опасни затруднения рѣ селското стопанство, въ много случаи се е почувствувало твърде слабо отъ самитѣ консуматори, понеже печалбитѣ на посрѣдниците и търговскитѣ разноси или изобщо не сж намалени или не сж намалени паралелно съ падането на ценитѣ. Едно намаление, обаче, на ценитѣ, които плаща консуматорътъ, може да се отрази извънредно благоприятно за увеличение консумацията на нѣкои земедѣлски артикули. Фактически, възможноститѣ за разширение, които крие пазарътъ на млѣчнитѣ произведения, на зеленчуцитѣ, яйцата, плодоветѣ и дори месото, още не сж изчерпани и при едно намаление на ценитѣ, което, естествено, не бива да стане за смѣтка на възнаграднито на самия производител, може да се използва лесно. Такова намаление на ценитѣ може да даде само кооперативното организиране на пласмента.

Кооперацията за общи продажби, както е добре известно, се появи въ втората половина на миналия вѣкъ най-първо въ Дания, която и до днесъ си остава класическата страна на този кооперативенъ видъ. Голѣмата частъ отъ износа на млѣчни произведения, яйца, месо и пр., които съставляватъ богатството и опредѣлятъ благосъстоянието на тази малка страна, се извършва чрезъ тѣзи кооперации. Другитѣ страни скоро последваха примѣра на Дания. Граничниятъ пунктъ на разпространението на кооперациитѣ отъ този видъ днесъ

представляватъ житнитѣ пулове въ Канада, които сѣ образувани презъ 1923/24 год. Тѣ днесъ представляватъ, по всѣка вѣроятностъ, най-голѣмото кооперативно сдружение въ областта на земедѣлието, обединяващо въ три, съюзени помежду си, сдружения милиони земедѣлци. Благотворното влияние на тази организация презъ време на кризата се признава съ благодарностъ отъ канадскитѣ земедѣлци, ако и трудноститѣ, които въ тѣзи години срѣща дейността на пуловетѣ, да сѣ извънредно голѣми.

Днесъ нѣма страна, въ която да не сѣществуватъ млѣкарски, яйчарски, житни или каквито и да е други кооперации за общи продажби на земедѣлски продукти. Благотворнитѣ последици отъ тая организация, въ смисълъ на по-горе казаното отъ насъ, сѣ безсѣмнени. Примѣръ за това ние имаме въ известна публикация на Обществото на народитѣ върху съвременната аграрна криза. Тамъ д-ръ Е. Dollfuss дава следнитѣ данни за процентната частъ, която земедѣлскитѣ производители получаватъ отъ платената отъ консуматора цена при продажбата на нѣкои продукти:

Въ тѣзи данни се хвърля на очи срагнително добрата позиция, която иматъ производителитѣ на млѣко. Д-ръ Е. Dollfuss отдава това само на обстоятелството, че пласмента на млѣкото отъ стопанствата, които сѣ взети предъ видъ при изследването му, се извършва

Продукти	Цената, получена отъ производителя на сто отъ цената, платена отъ консуматора
Млѣко	69
Селско масло . . .	58
Яйца	53
Зеленчуци (срѣдно)	43
Плодове	28

по кооперативенъ начинъ. Действително, навредъ, гдето кооперацията е обхванала млѣкопроизводителитѣ, се отбелязва едно увеличение на дохода на стопанствата и спестяване на много усилия и разноски. Сѣщото е и при дейността на кооперациитѣ за пласиране на другитѣ земедѣлски произведения. За съжаление, въпрѣки явната полза отъ кооперациитѣ за общи продажби, тѣхното разпространение още не е така широко, както може да се очаква и трѣбва да бѣде.

Разпространението на кооперациитѣ за общи продажби, което може да бѣде една отъ най-сѣщественитѣ мѣрки за подобрене положението на земедѣлското стопанство, ще повлѣче следъ себе си естествено и едно засилване на редица други видове кооперативни земедѣлски сдружения, като говедовѣдни дружества, контролни сдружения, винарски кооперативни изби и т. н., съ сѣществуването и добрата работа на които е непосредствено свързано сѣществуванието и успѣха на самата кооперация за общи продажби. Това оживление на кооперативната дейностъ само ще позволи на дребното земедѣлие да даде продуктитѣ въ онзи типизиранъ видъ и гарантирано качество, който е нуженъ на пазара, ще му позволи, следователно, успѣшно да конкурира на едрото производство. Успѣхътъ отъ тази дейностъ ще бѣде още по-задоволителенъ, ако кооперациитѣ за общи продажби или по-добре тѣхнитѣ централи въ странитѣ-износителки на селско-стопански произведения, успѣятъ да организиратъ собствена продажба на тѣзи произведения въ странитѣ-импортѣорки или влѣзатъ въ непосредствени връзки съ потрѣбителнитѣ кооперации тамъ. По този начинъ, би се съкратилъ съвършено пѣтя между производителя и кон-

суматора, би се гарантирало доброто качество на продуктите, които, при една умѣрена цена, получавана отъ потребителя, същевременно ще дадатъ една задоволителна печалба и на производството.

Трудноститѣ, които, при едно подобно сътрудничество между два вида кооперативни сдружения съ почти противоположни интереси ще се срещнатъ, сж безсѣмнено твърде голѣми. Все пакъ, едно задоволително компромисно разрешение на тѣзи трудности, при днешнитѣ обстоятелства, когато не се касае за съвършено елиминиране на свободния пазаръ, би било възможно. Ние имаме вече нѣколко успѣшни опити въ това направление. Особено значение иматъ, отъ тази гледна точка, връзкитѣ между английскитѣ потребителни кооперации, респективно тѣхната централа и съюза на кооперациитѣ за обща продажба въ Нова Зеландия. Тѣзи две организации въ 1920 год. основаха, съ седалище въ Лондонъ, едно общо дружество, което има за задача да се грижи за пласмента главно на млѣчнитѣ продукти на ново-зеландскитѣ земеделци предимно въ английскитѣ потребителни кооперации. Дейността на това дружество, ако и ограничена въ рамкитѣ на извършваното отъ единъ добъръ посрѣдникъ-комисионеръ, е задоволителна и нагледно показва, че сътрудничеството между сдруженията на производителитѣ и потребителитѣ е възможно и може да принесе значителна полза и на дветѣ страни.

Важността и значението на непосредственитѣ връзки между потребителнитѣ кооперации и тѣзи на производителитѣ е добре схваната и за постигането имъ се работи твърде много. Както е известно, по инициативата на Международния кооперативенъ съюзъ и на Международната аграрна комисия, презъ ноемврий 1930 год., въ Женева се създаде, подъ името „Интернационаленъ комитетъ за междукооперативно сътрудничество“, единъ институтъ, който работи въ това направление. Начело на този институтъ при основаването му застана покойниятъ Албертъ Тома, единъ отъ най-голѣмитѣ защитници на идеята за междукооперативно сътрудничество. Усилията на този комитетъ могатъ да улеснятъ въ много отношения, дейно кооперативното движение въ това направление.

Отъ всичко до сега казано трѣбва да е станало ясно, колко много може да направи кооперацията за облекчение тежкото положение на земеделеца и за закрепване на селското население, като обществено необходимо съсловие. Не трѣбва, обаче, да се мисли, че тѣзи резултати могатъ да се получатъ лесно и бързо. Кооперативното строителство срѣща все още твърде голѣми прѣчки и множество трудности. Истинската кооперация изисква дълга подготвителна работа и се нуждае отъ постоянни грижи. Тя расте и укрепва, подобно на единъ организъмъ, съ твърде бавно темпо и всѣко прибързване е безъ полза, и може да принесе голѣма вреда на самото движение.

За да се разрастне земеделската кооперация така, щото тя действително да бѣде опора и ръководител на селското стопанство въ изживяването на тежкитѣ времена, които му предстоятъ, необходимо е преди всичко едно засилване на кооперативното съзнание всрѣдъ селскитѣ маси.

Кооперацията, като стопанска форма на демократически начала, се гради и зависи отъ съзнанието и просвѣтата на индивидитѣ, които я образуватъ. За да има успѣхъ нейното дѣло, необходимо е онѣзи, които сѣ нейни членове, да съзнаватъ напълно значението ѝ и да я подпомагатъ съ всичкитѣ си сили. Тѣ трѣбва да знаятъ добре своитѣ права, но и своитѣ задължения. Кооперацията не е благотворително учреждение. Тя е стопански институтъ, изграденъ върху принципитѣ на самопомощта и взаимопомощта. Трѣбва маситѣ да се проникнатъ отъ съзнанието, че тѣ не могатъ да се ползватъ безкрайно отъ нейнитѣ благодеяния, безъ сами да положатъ усилия и безъ да жертвуватъ нищо отъ своя страна. Тѣ трѣбва да свикнатъ да не възлагатъ на кооперацията задачи, които тя не може да осъществи; да не искатъ отъ нея, още въ самото начало, твърде много и да не се отчайватъ отъ случайнитѣ неуспѣхи на сдружението и отъ неговитѣ грѣшки. Кооперативното строителство е невъзможно безъ активна пожертвувателностъ на кооператоритѣ. Самотѣхнитѣ обединени усилия могатъ да дадатъ една здрава основа на кооперативното стопанство. Това важи особено за земеделскитѣ кооперации, които често пѣти, особено въ странитѣ съ останала назадъ култура, възникватъ по инициативата на държавнитѣ институти и на които населението гледа като на чужди творения, отъ които може само да се иска, безъ да се жертвува нищо отъ личнитѣ интереси на отдѣлнитѣ членове. Това схващане трѣбва да се изкорени и да се замѣсти съ едно истинско съзнание за ролята на самопомощта и взаимопомощта въ кооперацията.

Да се създаде това съзнание всрѣдъ земеделскитѣ маси, това е, намъ се струва, непосредствената задача на кооперативното движение днесъ. Тази задача ще може да се изпълни, само ако самитѣ ръководители на кооперацията се осъзнаятъ и проникнатъ отъ нейнитѣ задачи и нейната истинска сжщностъ. Тѣ трѣбва да работятъ съ ентусиазмъ и самопожертвувание за разпространение на кооперативнитѣ идеи и да следятъ най-зорко дейността на сжществуващитѣ кооперации, като ги подпомагатъ съ примѣръ и съветъ при всички трудности, които срѣщатъ. За това е необходимо тѣ сами да сѣ увѣрени въ успѣха на кооперацията и нейното спасително дѣло, защото, както е казалъ умирающия Сенъ Симонъ, „Не трѣбва никога да се забравя, че за да се изпълнятъ голѣми задачи, е нужно на човѣка вдѣхновение“. Ние не се съмняваме, че това вдѣхновение не липсва на кооперативнитѣ деятели и затова вѣрваме, че кооперацията ще допринесе много за превъзможването на кризата въ земеделското стопанство.

ЗАСТРАХОВАТЕЛНОТО СТОПАНСТВО ВЪ БЪЛГАРИЯ ПРЕЗЪ ПОСЛЕДНИТЪ ГОДИНИ

отъ

ХРИСТО ПЕТРОВЪ

Чрезъ застрахователната дейностъ не се създаватъ блага, нито пъкъ се постига запазване на създадени, съществуващи блага. Унищожениятъ или повреденъ обектъ на застраховането сж загубени за народното стопанство. Застраховането има за целъ да отстрани вреднитъ стопански последици отъ това за отдѣлното частно стопанство. Застраховането представлява стопанска уредба, посредствомъ която щетата, постигнала частното стопанство, се разпредѣля (раздробява) върху голѣмъ брой такива стопанства, частъта на всѣко отъ които се изразява въ плащаната (обикновено предварително) за застраховането вноска (премия). Сборътъ отъ всички премии, употребени за обезщетяване засегнатото частно стопанство, е равенъ на стойността на изчезналото за народното стопанство благо. Застраховането по животъ, по естеството си, представлява образуване на капиталъ, чрезъ спестяване, за опредѣлени случаи, свързани съ живота на застрахованитъ. И тукъ, изплащаниятъ въ отдѣлния случай, капиталъ се набира чрезъ вноскитъ на всички застраховани за подобенъ случай. Тѣзи нѣколко думи показватъ, че застраховането е уредба (институция), почиваща на началата на взаимността, на сътрудничеството между единичнитъ стопанства.

Съ други думи казано, застраховката представлява опредѣлено по размѣръ имущество, създавано по пътя на предвидливостта, чрезъ целно спестяване. Понеже застраховката е насочена къмъ задоволяване на бждещи нужди (които могатъ и да не настѣпятъ), то спестяванията за такава целъ се правятъ следъ като се задоволятъ по-насъщни и неотложни нужди на ежедневиия животъ; а щомъ е така, спестяванията за застрахователни нужди (като спестявания изобщо) сж въ зависимостъ отъ общото стопанско положение на една страна.

По-правилно могатъ да се преценятъ постигнатитъ резултати отъ застрахователната дейностъ презъ 1938 год., ако се съпоставятъ съ тѣзи отъ нѣколко предни години. Въ нѣкои отношения ще бжде направенъ прегледъ за промеждутъка отъ 1927 год. насамъ, отъ когато съществуватъ сведения, събирани и разработвани отъ Държавния надзоръ върху частнитъ застрахователни предприятия и спестовно-строителни дружества. Цифритъ отъ този прегледъ ще ни покажатъ и известна зависимостъ между застрахователната дейностъ и стопанското положение на страната. Пълна успоредностъ би могла да се очаква въ страни, въ които застраховането е постигнало вече задоволяването на застрахователнитъ нужди въ тѣхната цѣлостъ, като резултатитъ, постигнати въ всѣка следваща година, отговарятъ на задоволяване естествения приръстъ на нови застрахователни нужди. Въ страни, като нашата, гдето застраховането далечъ не е обхванало всички срѣди и задоволило напълно застрахователнитъ нужди, такава пълна успоредностъ не може да се очаква: може да се случи известно засилване на застрахователната дейностъ въ години на падаща стопанска конюнктура и обратно.

Презъ отдѣлнитъ години на промеждутъка 1927-1938 сж работили следния брой застрахователни предприятия: (вж. табл. 1).

Въ броя на тѣзи предприятия, до 1930 год. включително влиза едно презастрахователно (Балканъ-преосигурително), а отъ 1931 год. насамъ — две презастрахователни (горното и България-презастрахователно). Въ тази таблица, както и въ следващитѣ, подъ „акционерни“ се разбиратъ български акционерни дружества, подъ „кооперативни“ — български кооперативни, а сборътъ имъ дава броя на всички български дружества.

Постигнатитѣ резултати отъ застрахователната дейность се характеризиратъ съ събранитѣ премии презъ отдѣлнитѣ години. Таблица 2 дава общо събранитѣ премии отъ всички работящи въ страната предприятия, по всички клонове, по прѣки работи, т. е. по сключени въ страната застраховки. Дадени сж и индекснитѣ числа, като е взета за основа 1927 год.

Таблица 1.

Години	Акционерни д-ва	Кооперативни д-ва	Български д-ва	Чуждестранни д-ва	Всичко
1927	17	11	28	12	40
1928	16	10	26	12	38
1929	16	10	26	12	38
1930	15	9	24	14	38
1931	14	8	22	14	36
1932	14	8	22	13	35
1933	14	8	22	13	35
1934	14	8	22	13	35
1935	12	8	20	13	33
1936	12	8	20	12	32
1937	12	8	20	12	32
1938	12	7	20	11	31
1939	11	6	17	12	29

Таблица 2

Година	Събрани премии	Увеличение	Намаление	Индексъ
	в ъ х и л я д и л е в а			
1927	242.170			100.0
1928	280.549	38.379		115.8
1929	322.507	41.958		133.2
1930	331.016	8.509		136.7
1931	303.082		27.934	125.2
1932	288.958		14.124	119.3
1933	274.265		14.693	113.3
1934	259.955		14.310	107.3
1935	269.281	9.326		111.2
1936	279.856	10.575		115.6
1937	305.230	25.374		126.0
1938	330.620 ¹⁾	25.390		136.5

Най-низката точка отговаря на 1927 год. Следъ това започва увеличение, което трас до 1930 год., когато събранитѣ премии достигатъ най-голъмъ размѣръ, следъ което започва намаление, продължаващо до 1934 год., когато се достига положение близко до това на 1927 год. Отъ 1934 год. започва непрекъснато увеличение на събранитѣ премии, за да се достигне презъ 1938 год. почти положението отъ най-благоприятната 1930 год.

Горнитѣ цифри се отнасятъ за застрахователнитѣ предприятия, подпадащи подъ режима на Закона за държавния надзоръ върху частнитѣ застрахователни предприятия (като не влизатъ, обаче, тѣй наричанитѣ малки застрахователни предприятия, т. е. застрахователни каси отъ различенъ видъ). Значителни суми се събиратъ още и отъ Желѣзничарската взаимноосигурителна и спомагателна каса, Застрахователната и спомагателна каса при Съюза на общинскитѣ служители и Българската земеделска и кооперативна банка. Първитѣ две каси сж животозастрахователни, а Б. з. к. банка сключва застраховки противъ градобитнина, на

¹⁾ Безъ „Съгласие“, което презъ 1937 год. е събрало 172.000 лв.

добитъкъ, противъ пожаръ и гражданска отговорностъ. Събранитѣ отъ тѣхъ премии презъ 1938 год. възлизатъ на:

Таблица 2-а.

	въ хил. лв.
Желѣзничарска каса	25.349
Застрахователна каса при Съюза на общин- скитѣ служители	15.168
Б. з. и к. б. { градобитнина . . 43 970	
{ добитъкъ 16.873	
{ пожаръ 15.502	
{ гражд. отгов. . . 2.533 . .	78.878
	119.395

Какъ колебание-то въ събранитѣ премии е засегнало българскитѣ и чуждестраннитѣ предприятия, се вижда отъ табл. 3.

Ходътъ на кривата на събранитѣ премии отъ всички дружества се определя отъ събрани-

тѣ премии отъ българскитѣ дружества предимно. Презъ едни и същи години се достигатъ най-низкитѣ и най-високитѣ точки. Както се вижда отъ числата, кривата на събранитѣ премии отъ чуждестраннитѣ дружества показва по-другъ ходъ. При тѣхъ събранитѣ премии продължаватъ да се увеличаватъ до 1932 год., следъ което почва намаление, продължаващо до 1934 год. (както и при българскитѣ дружества). Отъ последната година до 1938 г. има увеличление (съ незначително колебание презъ 1936 год.). Изобщо, чуждестраннитѣ дружества показватъ по-голяма устойчивостъ въ работата си презъ

Таблица 3
Събрани премии отъ предприятия
(въ хиляди лв.)

Години	български	индексъ	чуждестранни	индексъ
1927	208.062	100.0	34.109	100.0
1928	236.752	113.4	43.797	128.4
1929	272.983	131.2	49.524	145.2
1930	277.987	133.6	53.029	155.5
1931	248.608	119.5	54.474	159.7
1932	234.308	112.6	54.650	160.2
1933	223.219	107.3	51.046	149.7
1934	213.042	102.4	46.613	136.7
1935	218.923	105.2	50.357	147.6
1936	229.800	110.4	50.055	146.8
1937	252.376	121.3	52.854	155.0
1938	277.458	133.4	53.162	155.9

кризиснитѣ, за нашето стопанство, години. За българскитѣ дружества разликата въ индекснитѣ числа между най-благоприятната и най-неблагоприятната година е 31.2, а за чуждестраннитѣ—23.5; при първитѣ, събранитѣ премии презъ най-неблагоприятната година сж спаднали на 76.6% спрямо тѣзи презъ най-благоприятната година, а при вторитѣ—само на 85.3%. Презъ 1938 год., въ сравнение съ 1927 год., българскитѣ дружества сж увеличили събранитѣ премии съ 69.396.000 лв. или съ 33.4%; при чуждестраннитѣ дружества имаме съответно 19.053.000 лв. и 55.9%. Сравнението между 1937 и 1938 години показва увеличение: за всички дружества — 25.390.000 лв. или 8.3%, за българскитѣ — 25.082.000 лв. или 9.9%, за чуждестраннитѣ — 308.000 лв. или 0.6%. Събранитѣ премии отъ всички дружества презъ 1938 год. почти достигатъ тѣзи отъ най-благоприятната година — 1930 год. (възлизатъ на 99.9%); българскитѣ дружества сж достигнали 99.8%, а чуждестраннитѣ — 97.3% (спрямо 1932 год.).

Отъ горнитѣ съпоставяния се вижда нагледно, че ходътъ на работата на българскитѣ дружества следва по-близко измѣняващитѣ се стопански условия, отколкото работата на чуждестраннитѣ. При последнитѣ, стопанската криза се проявява по-късно и смущението въ работата имъ е по-леко. Това положение може да се дължи на две причини: или, че чуждестраннитѣ предприятия сж овладяли въ по-слаба степенъ срѣдитѣ, въ които тѣ главно могатъ да работятъ, и прибавянето на нови застраховки и презъ кризиснитѣ години компенсира отражението на кризата, или пъкъ, че тѣзи срѣди сж били по-слабо засегнати отъ стопанската криза.

Казаното по-горе за естеството на спестяванията за застрахователни нужди и отношението за народнитѣ срѣди къмъ тѣхъ, се проявява по-нагледно, ако разчленимъ събранитѣ презъ отдѣлнитѣ години премии по клонове: първо — събрани премии по клонъ животъ и второ — по всички други клонове. Това е направено въ следващата табл. 4, гдето е дадена и частъта (въ %) за двата вида премии за всѣка година.

Тази таблица показва колко точно постигнатитѣ резултати, изразени чрезъ събранитѣ премии по „всички др. клонове“, отразяватъ настѣпването на стопанската криза. При гърсене на тази успоредностъ трѣбва да се иматъ предвидъ, не само увеличенията и намаленията въ събранитѣ премии, а и тѣхната (на увеличенията и намаленията) степенъ.

Таблица 4.
Събрани премии
(въ хиляди лв.)

Година	По животъ	%	Индексъ	По всички др. клонове	%	Индексъ
1927	155.386	64.2	100.0	86.784	35.8	100.0
1928	180.647	64.4	116.3	99.902	35.6	115.1
1929	212.681	65.9	136.9	109.826	34.1	126.6
1930	222.994	67.4	143.5	108.022	32.6	124.5
1931	198.712	65.6	127.9	104.370	34.4	120.3
1932	193.855	67.1	124.8	95.103	32.9	109.6
1933	186.826	68.1	120.2	86.439	31.9	100.8
1934	186.036	71.6	119.7	73.919	28.4	85.2
1935	200.430	74.4	129.0	68.851	25.6	79.3
1936	208.452	74.5	134.1	71.404	25.5	82.3
1937	228.323	74.8	146.9	76.907	25.2	88.6
1938	246.275	74.5	158.5	84.345	25.5	97.2

Презъ течение на разглеждания промеждутъкъ отъ 11 години събранитѣ премии по животъ сж се увеличили съ 58.5%, а по другитѣ клонове — намалили съ 2.8%. Презъ 1927 год. събранитѣ премии по животъ сж били подъ $\frac{2}{3}$ отъ общо събранитѣ премии, а презъ 1938 год. — достигатъ почти $\frac{3}{4}$. При преценка на цифритѣ отъ таблица 4 трѣбва да се има предвидъ особеностъта на застрахователнитѣ договори по разнитѣ клонове. При застраховането по животъ се касае до дългосрочни договори, съ задължение отъ страна на застрахования да плаща вноски десетки години, затова и презъ неблагоприятнитѣ стопански години застрахованитѣ полагатъ голѣми усилия да подържатъ въ изправностъ застраховкитѣ си. При другитѣ клонове се касае до късросрочни застраховки — една година и по-малко. Затова, този видъ застраховки следватъ по-отблизу кривата на стопанскитѣ възходи и падания. Най-голѣмо намаление на събранитѣ премии по „други клонове“ има презъ 1934 год. (близу 14 мил. лв.). Това се дължи, въ значителна степенъ, на отпадане на обекти,

които трѣбваше да бъдат задължително застраховани при Б. з. к. банка, която въведе през същата година застраховане против пожаръ.

Горното твърдение, че по-големата устойчивост въ събраните премии по животъ, въ сравнение съ тѣзи по другите клонове, се дължи на сключените въ миналите години застраховки, а не на новосключените през съответните години, се потвърждава отъ сравняване сключените през отделните години нови застраховки по животъ, което е направено въ долната таблица 5.

Таблица 5
Сключени застраховки по животъ
(въ хиляди лева)

Година	Застраховани суми	Индексъ
1927	1.009.950	100.0
1928	1.138.167	112.7
1929	1.183.669	117.5
1930	940.051	93.1
1931	714.342	70.7
1932	687.049	68.0
1933	593.044	58.7
1934	659.157	65.3
1935	947.345	93.8
1936	1.027.143	101.7
1937	1.001.312 ¹⁾	99.1
1938	998.029 ²⁾	98.8

Да направимъ сравнение между първата и последната години (1927 и 1938), засѣгащо събраните премии по: а) всички клонове, б) личното застраховане (животъ, злополука и гражданска отговорност), в) пожаръ и г) транспортъ (вж. табл. 6).

По „всички клонове“ има увеличение 36.5%, при личното застраховане — 59.5%, при пожаръ има намаление 5.9% и при транспортъ — 19.8%. През 1927 год. на личното застраховане се пада частъ 64.9%, на пожаръ — 26.5% и на транспортъ — 7.9%; през 1938 год. тия части сж съответно: 75.8%, 18.2% и 4.7%. Увеличението въ събраните премии изобщо, между двете крайни години, се дължи на личното за-

страховане. Намалението на премията по пожаръ се обяснява, на първо мѣсто, съ въведеното отъ Б. з. к. банка през 1934 год. застраховане по пожаръ, гдето сж събрани (вж. стр. 570) през 1938 год. 15.502.000 лв. (които не влизатъ въ показаната горе сума 60.259.000 лв.).

Голѣма частъ отъ събраните премии по пожаръ отъ Б. з. к. банка, именно 14.255.000 л. (92.0% отъ всички събрани), сж по задължителни застраховки, не всички отъ които биха останали застраховани при доброволно застраховане.

Ако въпросните обекти не биха били изети отъ Б. з. к. банка, може да се приеме, че събраните премии отъ частните застрахователни предприятия през 1938 год. не биха останали подъ тѣзи отъ 1927 год. Все пакъ, обстоятелството, че нѣма повишение на събраните премии по пожаръ, като се вземе подъ внимание, че предметъ на това застраховане

Таблица 6.
Събрани премии по прѣко сключени застраховки въ страната

Години	Всички клонове	Лично застрахов.	Пожаръ	Транспортъ
	въ хиляди лева			
1927	242 170	157.162	64 064	19.185
1938	330 620	250 610	60.259	15.380
увелич. намален.	88.450	93.448	3.805	3.805

¹⁾ Въ тая сума влизатъ и 50.227.008 лв. прехвърленъ портфейлъ отъ едно дружество въху друго и показанъ като новосключени застраховки.

²⁾ Безъ „Съгласие“, което през 1937 год. е сключило застраховки за 820.090 лв.

съставя народното имущество, което се е увеличило презъ течение на единадесетгодишния промеждутъкъ, говори за влошено благосъстояние. Това заключение се потвърждава отъ чувствителното намаление на работата по клонъ транспортъ, свързано съ намалението на търговията.

Какъ се разпредѣлятъ събранитѣ премии, дадени въ таблица 6, между българскитѣ и чуждестраннитѣ предприятия, се вижда отъ долната таблица 7.

Таблица 7.

Събрани премии по прѣко сключени застраховки въ страната отъ български и чуждестранни дружества

		Всички клонове	Лично за- страховане	Пожаръ	Транспортъ
въ х и л я д и л е в а					
1927 г.	български	208.062	139.158	53.127	14.017
	чуждестранни	34.108	18.004	10.937	5.168
1938 г.	български	277.459	220.906	42.249	10.171
	чуждестранни	53.161	29.704	18.010	5.209
Увеличени	български	69.397	81.748	7.073	41
	чуждестранни	19.053	11.700		
Намалени	български			10.878	3.846
	чуждестранни				

Събранитѣ премии по всички клонове показватъ увеличение 33.4% при българскитѣ дружества и 55.9% при чуждестраннитѣ; при личното застраховане — 58.7% при българскитѣ дружества и 65.0% при чуждестраннитѣ; по пожаръ — намаление 20.5% при българскитѣ и увеличение 64.7% при чуждестраннитѣ; по транспортъ — намаление 27.4% при българскитѣ и увеличение 0.8% при чуждестраннитѣ.

Намалението по пожаръ и транспортъ е станало за смѣтка на българскитѣ дружества, като то е особено силно за последния клонъ. При пожаръ, до като при българскитѣ дружества събранитѣ премии сж намаляли съ $\frac{1}{3}$, при чуждестраннитѣ сж се увеличили почти съ $\frac{2}{3}$; при транспортъ пъкъ, премиитѣ при българскитѣ дружества сж намаляли съ повече отъ $\frac{1}{4}$, а чуждестраннитѣ дружества сж успѣли да задържатъ събранитѣ премии. Тѣзи обстоятелства ни даватъ, може би, указания за премѣстване на търговия и индустрия къмъ срѣди, които сж близки до чуждестраннитѣ застрахователни предприятия.

До като презъ 1927 год. събранитѣ премии по лично застраховане, пожаръ и транспортъ съставятъ съответно

66.9%, 25.5% и 6.7% при българскитѣ дружества

и 52.8%, 32.1% и 15.1% при чуждестраннитѣ, то презъ 1938 год. тѣзи части сж съответно:

79.6%, 15.2% и 3.7% при българскитѣ дружества

и 55.9%, 33.9% и 9.8% при чуждестраннитѣ отъ всички събрани премии. Изобщо, за разглежданитѣ две години, частъта на българскитѣ застрахователни предприятия въ всички събрани премии е спаднала отъ 85.9% на 83.9%, а на чуждестраннитѣ се е увеличила отъ 114.1% на 16.0%.

Участието на отдѣлнитѣ клонове въ събранитѣ премии презъ 1938 год. е дадено въ следната таблица 8:

Таблица 8

Събрани премии по прѣко сключени застраховки въ страната презъ 1938 год.

Видъ застраховка	Български дружества	%	Чуждестранни дружества	%	Общо	%
	въ х и л я д и л е в а					
Животъ	216 880	78·2	29.395	55·3	246.275	74·5
Злополука	3.839	1·4	310	0·6	4.149	1·2
Гръжд. отговорностъ . .	186	0·1	—	—	186	0·1
Пожаръ	42.249	15·2	18.010	33·9	60.259	18·2
Транспортъ	10.171	3·6	5.209	9·8	15.380	4·6
Кражба	562	0·2	68	0·1	630	0·2
Автомобили	2.780	1·0	151	0·3	2.931	0·9
Счуване стъкла	524	0·2	19	0·0	543	0·2
Разни рискове	267	0·1	—	—	267	0·1
	277.458	100·0	53.162	100·0	330.620	100·0

Отъ тази таблица се вижда, че главното съдържание (80%) на българскитѣ дружества съставя личното застраховане, а застраховането по пожаръ и транспортъ едва достига 19%, когато при чуждестраннитѣ дружества личното застраховане едва съставя частъ 56%, а пожаръ и транспортъ — крѣгло 44%.

При застрахователнитѣ предприятия особено мѣсто заематъ тѣх нареченитѣ технически резерви, чието значение не само не е ясно за непознаващитѣ естеството на застраховането, но — по подобие на резервнитѣ фондове при другитѣ видове предприятия — по-скоро превратно се схващатъ. Тѣзи резерви се състоятъ отъ премийни резерви, висящи загуби и други технически отдѣлния. Премийнитѣ резерви, чието величина се пресмѣта по строго установени начини, представляватъ размѣра на нуждитѣ срѣдства, които трѣбва да притежава едно застрахователно предприятие къмъ деня на приключване баланса, та заедно съ бждещитѣ постѣпления отъ премии и лихви (отъ техническитѣ резерви) да може да устои на задълженията си, т. е. да посрещне изплащанията по застрахователнитѣ договори. Когато промеждутѣка отъ време, за който е платена една премия, се разпростира върху две календарни години, то при съставяне на баланса въ края на календарната година, тази частъ отъ премията, която се пада на следващата календарна година, т. е. за неизтеклото време отъ застрахователния промеждутѣкъ, за което застрахователтъ ще продължава да носи риска, се отдѣля въ видъ на резервъ и се поставя въ пасива на баланса, като предсъбрани премии. Много по-сложна е работата по клона животъ, гдето застраховането трае много години и рискътъ не остава постояненъ (както е наприкладъ при пожаръ), а расте съ течение на годинитѣ.

При приключване въ края на годината, обикновено оставатъ висящи плащания по загуби, които сж станали известни, но още неуредени. Надлежащитѣ суми се отдѣлятъ и оставатъ подъ названія „неуредени висящи загуби“. Освенъ това, отдѣлятъ се и резерви за особени рискове (война,

епидемии и пр.). Сборътъ на всички тѣзи суми образува тѣй нареченитѣ технически резерви.

Отъ тѣзи много кжси разяснения се разбира, че техническитѣ резерви представляватъ въ сжщностъ дисконтирания къмъ даденъ день дългъ на застрахователя по поетитѣ отъ него задължения по сключенитѣ застрахователни договори. Следователно, когато застрахователнитѣ предприятия искатъ, за рекламни цели, да изтъкнатъ мощта и богатството си, сочатъ на дълга си къмъ застрахованитѣ.

Въ табл. 8а е направено съпоставяне между техническитѣ резерви на работящитѣ въ страната застрахователни предприятия и балансовата имъ сума за 1927 и 1938 години. Цифритѣ се отнасятъ за цѣлата работа на дружествата — по прѣки и косвени застраховки. За 1927 год. не влиза презастрахователно дружество „Балканъ“ (единственото тогава презастрахователно д-во), а за 1938 год. — сжщото и презастрахователно д-во България.

Техническитѣ резерви по прѣко сключени застраховки въ страната къмъ края на 1938 год. възлизатъ на:

български	дружества	1.407.464.000	лв.
чуждестранни	„	169.514.000	„
всички	„	1.576.978.000	„

Последната сума е вложена изцѣло въ „България“. Това показва мѣстото, което заематъ застрахователнитѣ предприятия на финансовия пазаръ.

Дейността на застрахователнитѣ предприятия се отправлява съгласно съществуващия Законъ за държавенъ надзоръ върху частнитѣ застрахователни предприятия, цельта на който е да се следи за финансовата здравина на предприятията, изразявана въ работенето съ достатъчни пре-

Таблица 8-а.

Брой на дружествата	Обща балансова сума безъ статист. с/ки	Премийни резерви	Резерви за висящи загуби и др. рискове	Всичко техн. резерви	Технич. резерви въ % отъ общата балансова сума
	в х и л я д и л е в а				
	1 9 2 7				
Български 27	883.804	605 047	54.431	659.478	74·6%
Чуждестр. 12	131.061	65 120	5.653	70.773	54·0%
Всичко 39	1.014.865	670.167	60.084	730.251	72·0%
1 9 3 8					
Български 17 ¹⁾	1.766.640	1.386.767	54.475	1.441.242	81·3%
Чуждестр. 12	260.123	162.114	10.238	172.351	66·3%
Всичко 29	2.026.763	1.548.881	64.713	1.613.593	79·6%

¹⁾ Безъ „Съгласие“, общата балансова сума (безъ статистич. с/ки) на което за 1937 год. възлиза на 2.145.785 лв.

мии, които да позволяват отдѣлянето на технически резерви въ нуждния размѣръ и, следъ това, влагането имъ въ опредѣленъ видъ ценности.

На българското застрахователно дѣло липсва още особенъ законъ за застрахователния договоръ.

РЕЗУЛТАТИ ПО КЛОНОВЕ

1. Животъ

Макаръ застрахователната дейность обикновено да се измѣрва съ събранитѣ премии, за нѣкои клонове е по-удобно да се сѣди за развитието на работата по застрахованитѣ суми. Това е особено пригодно за животозастраховането, гдето застрахованата сума по всѣка отдѣлна застраховка представлява сумата, която застрахованиятъ си е поставилъ за целъ да спести за случай на смъртъ или преживяване.

По отношение новосключенитѣ застраховки, 1938 год. е по-благоприятна отъ 1937 г. (вж. табл. 5 и забележитѣ на стр. 572). Застрахованитѣ суми по новосключени застраховки презъ 1937 и 1938 год. и застрахованитѣ суми, въ сила въ края на сѣщитѣ години, сѣ дадени въ табл. 9.

Таблица 9

Дружества	Застраховани суми презъ	
	1937	1938
	въ хиляди лева	
Акционерни . . .	497.577	422.076
Кооперативни . . .	413.585	486.199
Български . . .	911.162	908.275
Чуждестранни . .	90.150	89.754
Всички . .	1.001.312 ¹⁾	998.029 ¹⁾

	Застраховани суми въ сила въ края на	
	1937	1938
Акционерни . . .	1.824.092 (37.8%)	1.945.959 (37.3%)
Кооперативни . .	2.445.492 (50.7%)	2.688.004 ²⁾ (51.6%)
Български . . .	4.269.584 (88.5%)	4.633.963 (88.9%)
Чуждестранни . .	554.261 (11.5%)	576.777 (11.1%)
Всички . .	4.823.845 (100.0%)	5.210.740 (100.0%)

Като се направи поправката, предметъ на бележка 1, стр. 572, новозастрахованитѣ суми презъ 1938 год. надминаватъ съответнитѣ презъ 1937 год. съ 46.944.000 лв. или 4.9%. За българскитѣ дружества има увеличение 47.340.000 лв. или 5.5%, а за чуждестраннитѣ — намаление 396.000 лв. или 0.4%. Отъ българскитѣ дружества, акционернитѣ показватъ 25.274.000 лв. или намаление 5.6%, а кооперативнитѣ — увеличение 72.605.000 лв. или 17.6%.

Застрахованата сума презъ 1938 год. е нараснала съ 386.895.000 лв. или 8.0%; при българскитѣ дружества нарастването е 364.379.000 лв. или 8.5%, а при чуждестраннитѣ — 22.516.000 лв. или 4.1%. При българскитѣ дружества нарастването е 121.867.000 лв. или 6.7% при акционернитѣ и 242.512.000 лв. или 9.9% при кооперативнитѣ.

Нарастването на застрахованата сума презъ дадена година зависи,

¹⁾ Вж. забележитѣ на стр. 572.

²⁾ Безъ „Съгласие“, което въ края на 1937 год. е имало въ сила застрахована сума 5.021.770 лв.

освенъ отъ новосключенитѣ застраховки презъ годината, още и отъ излѣзлитѣ застраховки по разни причини: 1) унищожени поради неподдържане, 2) откупени, 3) останали за намаленъ капиталъ и 4) поради изтичане или смъртъ (изобщо, поради настѣпване на застрахователния случай). Излизанията по последната причина сж естествени, а по другитѣ причини — неестествени, преждевременни.

Унищоженитѣ застраховки поради неподдържане показватъ увеличение по брой презъ последнитѣ нѣколко години, съ стремежъ къмъ задържане. Въ размѣра на застрахованата сума по тѣзи полици има колебание, сжщо съ стремежъ къмъ задържане. Съ огледъ на увеличаващия се застрахованъ съставъ, по бройки, полици и застрахована сума, това задържане е признакъ на подобряване на условията за животозастраховането. Унищоженитѣ застраховки, поради неподдържане, сж се движили така: (вдѣсно):

Таблица 9-а.

Година	Бройки	Застрахована сума въ хиляди лв.
1936	11.891	442.759
1937	12.338	370.468
1938	12.349	376.295

Таблица 10.

Движението на откупуванията е било:

Година	Бройки	Застрахована сума въ хил. лв.	% отъ новосключ. застраховки	
			Бройки	Застрахована сума
1936	7.588	132.555	24.9	12.9
1937	2.969	106.890	8.9	10.7
1938	2.311	73.122	7.4	7.3

Таблица 11.

Година	Бройки	Застрахована сума въ хил. лв.
1936	6.335	74.001
1937	5.828	85.010
1938	4.893	82.269

Откупванията сж намалявали, и по бройки, и по застрахована сума и процентно, по отношение новосключенитѣ застраховки.

Излизанията поради настѣпване на застрахователнитѣ случаи възлизатъ на (вж. табл. 11).

И въ този случай застрахованитѣ суми проявяватъ устойчивостъ

Резултантата на новосключенитѣ застраховки и излѣзлитѣ по разни причини е дадена въ таблица 12.

Излѣзлитѣ застраховани суми презъ 1938 год. сж доста по-малко (89.4%), отколкото презъ предидущата година. Нарастването презъ 1938 год. е съ 21.1%, по-голъмо отъ това за 1937 год.; при българскитѣ дружества е по-голъмо съ 13.0%, а при чуждестраннитѣ има нарастване съ 22.517.000 лв., срещу намаление съ 3.476.000 лв. презъ 1937 год. Отъ българскитѣ дружества, акционернитѣ показватъ намаление въ нарастването съ 26.5% спрямо 1937 год., а кооперативнитѣ — увеличение съ 53.2%.

Въ следващата табл. 13 сж съпоставени събраитѣ премии и изплащанията за 1938 год. (по прѣко сключени застраховки въ страната).

Таблица 12.
Нарастване на застрахования капитал

Дружества	Новосклучени	Изгълзлн	Разлика
	застраховки		
	въ хиляди лева		
	1 9 3 8		
Акционерни . . .	422.076	300.210	121.866
Кооперативни . . .	486.199	236 595	249.604
Български . . .	908.275	536.805	371.470
Чуждестранни . .	89.754	67.237	22.517
Всичко	998.029	604.042	393.987
1 9 3 7			
Акционерни . . .	497.577	331.722	165 855
Кооперативни . . .	413.585	250.610	162.975
Български . . .	911.162	582.332	328.830
Чуждестранни . .	90.150	93.626	3.476
Всичко	1.001 312	675.958	325.354

Развнтнето на събраннт премнн по жнвотъ, по прѣко сключенн въ страната застраховкн, за последннт 10 годннн е дадено въ табл. 14. Припадащата се на българскнт дружества частъ отъ събраннт премнн намалва до 1932 год. следъ което (съ слабо смущенне презъ 1935 г.) расте непрекъснато; обратно е положеннето за чуждестранннт дружества. Това намаленне се дължн на акцнонернт дружества, чнята частъ показва намаленне до 1935 год., а частъта на кооператнвнт расте (нзключая 1936

г.) презъ цѣлнн промеждутѣкъ.

Таблица № 13

	Акцнон.	Коопер.	Българскн	Чуждестр.	Вснчнн
	(въ хнлядн левя)				
Събранн премнн					
Вснчко	89.009	127.871 ¹⁾	216.880	29.395	246.275
Своя частъ	66.473	110.896 ¹⁾	177.369	28.431	205.800
Презастрахов. частъ	22.536	16.975 ¹⁾	39.511	964	40.475
Исплщаннн					
Вснчко	39.823	56.175 ²⁾	95.998	7.685	103.683
Своя частъ	27.409	47.341 ²⁾	74.750	7.368	82.118
Презастрахов. частъ	12.414	8.834 ²⁾	21.248	317	21.565

Какъ се е днвнжнла срѣдната застрахована сума по новосключенн застраховкн и за цѣлнн застрахованъ съставъ, за последното петнлѣтне, се внжда отъ долната табл. 14-а.

¹⁾ Безъ „Съгласне“, което презъ 1937 год. е събрало 172.000 лв., отъ контто сж отстѣпени за презастраховане 55.000 лв.

²⁾ Безъ „Съгласне“, което презъ 1937 год. е исплатнло 258.000 лв., отъ контто 206.000 лв. частъ на дружеството и 52.000 лв. частъ на презастрахователя.

Таблица 14а.
Срѣдна застрахована сума
а) по новосключени застраховки

Дружества	1934	1935	1936	1937	1938
Акционерни . . .	47.834	34.009	32.994	29.288	30.022
Кооперативни . . .	36.733	33.939	30.835	28.279	31.771
Български	41.126	33.980	31.830	28.821	30.934
Чуждестранни . . .	58.612	51.433	52.686	55.239	57.608
Всички	43.192	37.316	33.679	30.118	32.278
Индексъ	100.0	86.4	78.0	69.7	74.7

(табл. следва на стр. 580)

Тази таблица ни дава, също така, възможност да проследимъ отражението на общото стопанско положение на страната върху животозастраховането. Срѣдната застрахована сума по новосключени застраховки все спада, като само презъ последната година има слабо покачване, безъ обаче да достигне величината отъ 1936 год. Подобенъ ходъ показва срѣдната застрахована сума и при българските дружества, а при чуждестранните увеличението почва още отъ 1936 год.

Презъ течение на единадесетилѣтието 1927—1938 броятъ на застрахователните договори по животъ се е намалилъ отъ 227.528 на 210.994, а на застрахованите суми се е увеличилъ отъ 3.247.758.000 лева на 5.210.740.000 лв.; броятъ на полиците е намалялъ съ 7.3%, а на застрахованите суми се е увеличилъ съ 60.5%, което е свързано съ увеличение на срѣдната застрахована сума отъ 14.210 лв. на 24.696 лв. или съ 73.8%. Отъ тѣзи цифри можемъ да се убедимъ още единъ пѣтъ, че общото стопанско положение се отразява най-силно върху животозастраховането. Като се вземе предвидъ увеличението броя на стопански дейните лица презъ разглеждания промеждутѣкъ, явно е, че закрилата на животозастраховането се е ограничила върху по-малка частъ отъ населението.

Срѣдната смъртностъ презъ 1938 год. е била малко по-неблагоприятна, въ сравнение съ 1937 год. — 6.4‰ срещу 6.0‰.

Таблица 14.
Сѣбрани премии по животъ по грѣко сключени въ страната застраховки
(въ хиляди лева)

година	Акционерни	Кооперативни	Български	Чуждестранни	Всички
1929	99.725 (46.9%)	86.233 (40.5%)	185.958 (87.4%)	26.723 (12.6%)	212.681 (100.0%)
1930	102.734 (46.1 ")	90.892 (40.7 ")	193.676 (86.8 ")	29.368 (13.2 ")	222.994 (100.0 ")
1931	79.905 (40.2 ")	90.482 (45.5 ")	170.387 (85.7 ")	28.325 (14.3 ")	198.712 (100.0 ")
1932	72.578 (37.4 ")	91.213 (47.1 ")	163.791 (84.5 ")	30.064 (15.5 ")	193.855 (100.0 ")
1933	66.965 (35.9 ")	91.431 (48.9 ")	158.399 (84.8 ")	28.427 (15.2 ")	186.826 (100.0 ")
1934	64.822 (34.9 ")	94.199 (50.6 ")	159.021 (85.5 ")	27.014 (14.5 ")	186.035 (100.0 ")
1935	67.003 (33.4 ")	103.485 (51.7 ")	170.488 (85.1 ")	29.942 (14.9 ")	200.430 (100.0 ")
1936	77.533 (37.2 ")	103.127 (49.5 ")	180.660 (86.7 ")	27.792 (13.3 ")	208.452 (100.0 ")
1937	83.009 (36.4 ")	116.485 (51.0 ")	199.494 (87.4 ")	28.658 (12.6 ")	228.152 (100.0 ")
1938	89.009 (36.2 ")	127.871 (51.9 ")	216.880 (88.1 ")	29.395 (11.9 ")	246.275 (100.0 ")

Таблица 14-а (продължение).
б) за цѣлия застрахованъ съставъ

Дружества	1934	1935	1936	1937	1938
Акционерни . . .	18.106	19.556	20 464	21.553	22 029
Кооперативни . .	19.027	20.522	22.365	22 959	23.901
Български . . .	18.627	20.094	21.524	12.336	23.077
Чуждестранни . .	52.992	52.537	55.557	55.890	56.597
Всичко . .	20.540	22.389	23 293	23.991	24.696

За да допълнимъ изложението за финансовия резултатъ отъ дейността на животозастрахователнитѣ предприятия, остава да се дадатъ още даннитѣ за техническитѣ резерви, което е направено въ следната таблица.

Таблица 15.
Технически резерви

Години	Акционерни	Кооперат.	Български	Чуждестр.	Всичко
	въ хиляди лева				
1938	583.306	746.669 ¹⁾	1 329.975	147.606	1.477.581
1937	547.161	685.872	1.233.033	130.295	1.363.328
Нарастане . . .	36.145	60.797	96.942	17.311	114 253
%	6.6	8.9	7.9	13.3	8.4

Значението на животозастраховането за народното стопанство се вижда отъ следнитѣ нѣколко данни. При 210.994 застрахователни договори въ края на 1938 г., единъ договоръ се пада на 30 души отъ населението (като не се държи сметка за това, че нѣкои застраховани иматъ по нѣколко договора). Взето по отношение на домакинствата, на 6 — 7 домакинства се пада една застрахователна полица, или на 100 домакинства — 15 застрахователни полици, а на домакинство се пада по 3.800 лв. застрахована сума. Въ края на 1937 г. единъ застрахователенъ договоръ се е падалъ на 31 души отъ населението, или единъ договоръ на близу 7 домакинства. На 100 домакинства сж се падали пакъ около 15 застрахователни полици, а на домакинство около 3500 лева. Презъ първата година отъ съществуването на Държавния надзоръ — 1927 год. — единъ застрахователенъ договоръ се е падналъ на 24 души или на 5 домакинства. На 100 домакинства сж се падали по 20 застрахователни полици, а на домакинство по около 2.900 лв. застрахована сума. Следователно, презъ течение на единадесетъ години броятъ на полицитѣ, които се падатъ на 100 домакинства, е намалялъ съ 25 %, а застрахованата сума, която се пада на домакинство, се е увеличила съ около $\frac{1}{3}$. Намалялъ е броя на обезпеченитѣ чрезъ застраховането лица (съотв. домакинства), а се е увеличило обезпечението. Животозастрахо-

¹⁾ Безъ „Съгласие“, което въ края на 1937 год. е имало резерви 2.013.000 лв.

ването е станало достъпно за по-тѣсенъ кръгъ лица, които прибѣгватъ въ по-силна степенъ къмъ него.

Презъ 1938 год. на домакинство се пада по 179 лв. платена премия за застраховане, а презъ 1927 год. — по 139 лв. Отъ горе-приведенитѣ данни се вижда, че това не се дължи на развитие на застраховането, а на ограничаването му въ срѣди, които иматъ по-голѣми възможности за подържане застраховки.

Изплатенитѣ 103.683.000 лв. по застраховани суми и откупувания презъ 1938 год., даватъ по 75 лв. на домакинство, срещу 76 лв. за 1937 год.

Отъ техническитѣ резерви къмъ края на 1938 год. (табл. 15), на домакинство се падатъ по 1078 лв.; съответната сума за 1937 год. е 1.006 лв.

Спестеното отъ населението въ страната, въ видъ на застраховки по животъ, възлиза (табл. 15), на 1.477.581.000 лв. къмъ края на 1938 год., съ увеличение отъ 114.253.000

лв. спрямо предната година или 8.4%; а всички спестявания при Б. з. к. банка, спестовната каса, популярни банки, съюзи на популярни банки, частни банки, земеделски кредитни кооперации, сж нарастнали отъ 13.472.000.000 лв. въ края на 1937 год. на 14.708.000.000 лв. въ края на 1938 год., т. е. съ 1.236.000.000 лв. или 9.2%.

Отношението на първия видъ спестявания къмъ втория видъ е било: 10.1% въ края на 1937 год. и 10.0% въ края на 1938 год.

Презъ 1938 год. сж работили 21 дружества по животъ, отъ които 15 български и 6 чуждестранни. Отъ българскитѣ, 8 сж акционерни и 7 кооперативни. Чуждестраннитѣ дружества сж: 2 италиански, 2 французки, 1 германско и 1 испанско.

Финансовиятъ резултатъ отъ дейността презъ годината е (вж. табл. 15-а)

Таблица 15-а.

Дружества	Печалба	Загуба	Разлика
	въ хиляди лсва		
Акционерни . . .	5.536	99	5.437
Кооперативни . . .	8.298	217	8.081
Български . . .	13.834	316	13.518
Чуждестранни . .	512	830	—318
Всичко . .	14.346	1.146	13.200

2. ОСТАНАЛИТѢ КЛОНОВЕ (БЕЗЪ ЖИВОТЪ).

Преди да почнемъ разглеждането по отдѣлно на останалитѣ клонове, ще направимъ прегледъ на събранитѣ по тѣхъ премии, за да изпъкне по-ясно развитието имъ у насъ. Въ таблица 16 сж нанесени събранитѣ премии по клонове за промеждутъка 1927—1938 години.

Голѣмитѣ клонове „Пожаръ“ и „Транспортъ“ изобщо отбелязватъ намаление въ събранитѣ премии, като въ последнитѣ нѣколко години показватъ стремежъ къмъ увеличение. Клонътъ „Злополука“ презъ последнитѣ три години дава признаци на бързо развитие и въ течение на две години събранитѣ премии почти сж се удвоили. Сжщото може да се каже за клона „Автомобили“, който е сравнително новъ и развитието му е свързано съ все по-голѣмото разпространение на автомобила като превозно сръдство; премиитѣ се увеличаватъ непрекъснато отъ 1932 год. насамъ и презъ 1938 год. сж събрани 2.6 пжти повече, отколкото презъ 1936 год. Клонътъ „Гражданска отговорностъ“, появяващъ се за пръвъ

Таблица 16
Събрани премии по първо сключени застраховки въ страната по клонове
(въ хиляди лев)

Год.	Злополука	Гражд. отговор.	Пожаръ	Транспортъ	Кражба	Скупване стъкла	Автомобили	Др. рискове	Всичко
1927	1.776 (2.1%)	—	64.082 (73.8%)	19.185 (22.1%)	1542 (1.8%)	39 (0.0%)	160 (0.2%)	—	86.784 (100.0%)
1928	1.853 (1.9)	48 (0.0%)	76.501 (76.6)	20.433 (20.4)	636 (0.6)	57 (0.1)	288 (0.3)	86 (0.1%)	99.902 (100.0)
1929	1.807 (1.7)	212 (0.2)	85.706 (78.0)	20.804 (18.9)	651 (0.6)	111 (0.1)	317 (0.3)	218 (0.2)	109.826 (100.0)
1930	1.998 (1.8)	396 (0.4)	85.493 (79.1)	18.637 (17.3)	715 (0.7)	110 (0.1)	508 (0.5)	165 (0.1)	108.022 (100.0)
1931	1.973 (1.9)	522 (0.5)	81.700 (78.3)	18.794 (18.0)	621 (0.6)	160 (0.2)	447 (0.4)	153 (0.1)	104.370 (100.0)
1932	1.726 (1.8)	319 (0.3)	77.264 (81.2)	14.540 (15.3)	561 (0.6)	176 (0.2)	449 (0.5)	68 (0.1)	95.103 (100.0)
1933	2.642 (3.0)	823 (0.9)	71.264 (81.5)	11.404 (13.1)	492 (0.6)	262 (0.3)	461 (0.5)	91 (0.1)	87.438 (100.0)
1934	2.106 (2.8)	1240 (0.7)	60.091 (81.3)	9.020 (12.2)	465 (0.6)	277 (0.4)	643 (0.9)	77 (0.1)	73.919 (100.0)
1935	1.849 (2.7)	166 (0.2)	54.972 (81.3)	9.258 (13.4)	448 (0.7)	317 (0.5)	722 (1.0)	119 (0.2)	68.850 (100.0)
1936	2.191 (3.1)	184 (0.2)	54.840 (76.8)	12.042 (16.9)	462 (0.6)	349 (0.5)	1.129 (1.6)	207 (0.3)	71.404 (100.0)
1937	2.760 (3.6)	160 (0.2)	57.415 (74.6)	13.674 (17.8)	548 (0.7)	444 (0.6)	1.772 (2.3)	134 (0.2)	76.907 (100.0)
1938	4.149 (4.9)	186 (0.2)	60.259 (71.4)	15.380 (18.2)	630 (0.8)	543 (0.7)	2.931 (3.5)	267 (0.3)	84.345 (100.0)

пжтъ презъ 1928 год. съ 48.000 лв. премии, презъ 1934 год. достига 1.240.000 лв. (увеличение 26 пжти). Презъ 1935 год. Б. з. к. банка иззе почти обектитъ на това застраховане и отъ тогава то едва дава признаци на съществуване при частнитъ застрахователни предприятия. Клоноветъ „Кражба“ и „Скупване стъкла“ и други малки клонове сж много слабо развити. За първия отъ тѣхъ има условия за развитие, но за втория — нѣма.

Презъ 1938 год. по разнитъ клонове сж работили следния брой дружества (вж. табл. 16-а).

а. ЗЛОПОЛУКА.

Резултатитъ отъ работата по този клонъ сж дадени въ таблица 17.

Презъ последнитъ петъ години има качествено подобряване на рисковетъ, изразяващо се въ намаление частята на загубитъ по отношение на събранитъ премии, а именно (следва подъ табл. 17).

Таблица 16-а.

	Акцион.	Коопер.	Българ.	Чуждест.	Всичко
Злополука	5	2	7	1	8
Гражд. отговорност	4	1	5	—	5
Пожаръ	6	3	9	2	16
Кражба	4	1	5	7	7
Скупване стъкла	3	—	3	1	4
Транспортъ	6	—	6	3	9
Автомобили	4	—	4	1	5
Др. клонове	3	—	3	—	3

Таблица 17.

Събрани премии и изплатени загуби по прѣко сключени въ страната застраховки

Събрани премии	Акцион.	Коопер.	Българ.	Чуждест.	Всичко
	въ хиляди лева				
всичко	2.663	1.176	3.839	310	4.149
отъ тѣхъ отстѣп. за презастрах. . .	889	215	1.104	32	1.136
%	33.4	18.3	28.8	10.3	27.4
за смѣтка на дружеството	1.774	961	2.735	278	3.113
%	66.6	81.7	71.2	89.7	72.6
Изплатени загуби	въ хиляди лева				
всичко	640	88	729	9	738
% отъ премиятъ	24.1	7.5	19.0	3.1	17.8
за смѣтка на презастраховат. . .	322	26	348	1	349
% отъ съотв. премии	36.2	12.4	31.5	1.3	30.7
за смѣтка на дружеството	319	62	381	9	390
% отъ съотв. премии	18.0	6.4	13.9	3.3	12.9

1934 30.8%

1935 21.0%

1936 18.3%

1937 20.2%

1938 17.8%

Финансовиятъ резултатъ отъ работата презъ годината е :

6. ГРАЖДАНСКА ОТГОВОРНОСТЪ

Резултатитѣ отъ дейността по този клонъ се виждатъ отъ следнитѣ цифри (вж. табл. 17-б).

По този клонъ дружествата работятъ главно по косвени работи въ страната, именно като застрахователи на Б. з. к. банка. Докато по-прѣко сключени застраховки сж събрали само 186.000 лв., по косвени сж събирали 2.634.000 лв.

Финансовиятъ резултатъ отъ работата на дружествата е (вж. табл. 17-в на стр. 584).

Таблица 17-а.

Дружества	Печалба	Загуба	Разлика
	въ хиляди лева		
Акционерни . . .	224	119	105
Кооперативни . .	70	—	70
Български . . .	294	119	175
Чуждестранни . .	—	350	350
Всички . .	294	469	175

Таблица 17-б

Дружества	Събрани премии по прѣко сключ. застраховки въ страната	Изплатени загуби по тѣзи застраховки
	въ хиляди лева	
Акционерни . . .	186	3 (1.6%)
Кооперативни . .	—	—
Български . . .	186	3
Чуждестранни . .	—	—
Всички	186	3 (1.6%)

Таблица 17-в.

Дружества	Печалба	Загуба	Разлика
	въ хиляди лв.		
Акционерни . .	45	116	— 71
Кооперативни . .	—	—	—
Български . . .	45	116	— 71
Чуждестранни .	—	—	—
Всички	45	116	— 71

в. ЗАСТРАХОВАНЕ ПРОТИВЪ
ПОЖАРЪ

Събрани премии и отстъпени въ презастраховане по прѣко сключени въ страната застраховки (вж. табл. 18).

Въ таблица 19 сж дадени размѣритѣ и разпредѣление-то на загубитѣ: части на прѣкия застраховател и на презастрахователя.

Таблица 18

Дружества	Всичко събрани	Отстъпени за презастрахов.	За своя смѣтка
	въ хиляди лева		
Акционерни	26.408	16.395 (62 1%)	10.013 (37 9%)
Кооперативни	15.842	9.277 (58 6 „)	6.565 (41 4 „)
Български	42.249	25.672 (60 8 „)	16.577 (39 2 „)
Чуждестранни	18.010	11.552 (64 1 „)	6.458 (35 9 „)
Всичко	60.259	37.223 (61 8 „)	23.036 (38 2 „)

Таблица 19

Платени загуби по прѣко сключени въ страната застраховки

Дружества	Всичко събрани	Часть на пре- застрахователя	Часть на прѣкия застраховател
	въ хиляди лева		
Акционерни	12.240	10 451 (85 4%)	1.789 (14 6%)
Кооперативни	5.040	4 242 (84 2 „)	798 (15 8 „)
Български	17.280	14 693 (85 0 „)	2 587 (15 0 „)
Чуждестранни	5 724	4 060 (70 9 „)	1 663 (29 1 „)
Всички	23.004	18 753 (81 5 „)	4 250 (18 5 „)

Таблица 20.

Събрани премии и платени загуби по прѣко сключени застраховки презъ последнитѣ петъ години

Година	Премии	Загуби	%
	въ хиляди лева		
1934	60 091	16 665	27 7
1935	55 972	16 675	29 8
1936	54 840	15 689	28 6
1937	57 415	24 320	42 4
1938	60 259	23 004	38 2

Срѣдната часть на загубитѣ за последнитѣ петъ години е била 33 4%, което показва, че загубитѣ презъ 1938 год. сж надъ срѣднитѣ.

Частьта на загубитѣ спрямо събранитѣ премии е била (табл. 20-а).

Каква часть сж съставляли загубитѣ спрямо събранитѣ премии по прѣко сключени

застраховки презъ последнитѣ петъ години се вижда отъ табл. 20.

Загубитѣ показватъ стремежъ, по абсолютни стойности и, относително, къмъ увеличение.

Финансовитѣ резултати отъ дейността по този клонъ сж (вж. табл. 20-б).

Таблица 20-а.

Дружества	Общо загуби	Собств. часть	Часть на презас- траховат.
Акционерни . . .	46.3%	17.8%	63.7%
Кооперативни . . .	31.8 „	12.2 „	45.7 „
Български . . .	40.9 „	15.6 „	57.2 „
Чуждестранни . . .	31.8 „	25.8 „	35.1 „
Всички . .	38.2 „	18.5 „	50.4 „

Таблица 20-б.

Дружества	Печалба	Загуба	Разлика
	въ хиляди лева		
Акционерни . . .	7.745	—	7.745
Кооперативни . . .	2.531	—	2.531
Български . . .	10.276	—	10.276
Чуждестранни . . .	1.788	—	1.785
Всички . .	12.061	—	12.061

Таблица 21.

Дружества	Премии	Загуби	%
	въ хиляди лева		
Акционерни . . .	10.171	3.115	30.6
Кооперативни . . .	—	—	—
Български . . .	10.171	3.115	30.6
Чуждестранни . . .	5.209	1.173	22.5
Всички . .	15.380	4.288	27.9

г. ЗАСТРАХОВАНЕ ПО ТРАНСПОРТЪ

Събранитѣ премии и изплатени загуби по прѣко сключени застраховки въ страната презъ 1938 год. възлизатъ на (вж. табл. 21).

Частъта на загубитѣ спрямо събранитѣ премии, по прѣко сключени въ страната застраховки, презъ промеждутѣка 1927 — 1938 години възлиза на (вж. табл. 22).

Финансовиятъ резултатъ отъ дейността презъ 1938 г. с (табл. 22-а).

д. ЗАСТРАХОВАНЕ НА АВТОМОБИЛИ

Събрани премии и платени загуби по прѣко сключени въ страната застраховки презъ последнитѣ петъ години (табл. 23).

Отъ четиритѣ български дружества (само акционерни), упражняващи този клонъ, едно само е дало печалба отъ 40,000 лв., като резултатъ отъ работата презъ годината, а другитѣ три сж дали загуба 566.000 лв., или общъ резултатъ 526.000 лв. загуба. Отъ чуждестраннитѣ дружества само едно упражнява този клонъ; то е включило резултата отъ работата въ общия резултатъ отъ „малки клонове“.

е. ЗАСТРАХОВАНЕ ПРОТИВЪ КРАЖБА

Събрани премии и платени загуби по прѣко сключени въ страната застраховки (вж. табл. 24).

Таблица 22.

Години	Българ.	Чуждест.	Всички
	%	%	%
1927	82.1	48.3	73.0
1928	35.5	105.5	56.6
1929	33.4	54.5	39.5
1930	45.0	63.0	51.8
1931	47.6	320.3	185.8
1932	38.0	81.6	60.3
1933	21.6	22.9	22.3
1934	30.9	109.7	64.8
1935	35.9	60.5	47.7
1936	32.9	15.9	23.9
1937	39.0	47.7	43.3
1938	30.6	22.5	27.9

Таблица 22-а.

Дружества	Печалба	Загуба	Разлика
	въ хиляди лева		
Български . . .	324	573	249
Чуждестранни .	928	27	901
Всичко . .	1.252	600	652

Таблица 23.

Година	Премии	Загуби	%
	въ хиляди лева		
1934	643	73	11.4
1935	722	207	28.7
1936	1 129	353	31.3
1937	1 772	1 276	72.0
1938	2 931	1 841	62.8

да се получат угодлени суми, не отговарящи на действителното положение. За да имаме представа и за работата на споменатите две дружества, приведена е подобна таблица и за тях (вж. табл. 26-а).

Данните за 1938 год. не могат да се дадат, понеже не разполагаме още с тези за едното от дружествата, чиято операционна година трае от 1 юлий до 30 юний на следната календарна година.

Отъ таблицата за активите на прѣко работящите дружества се вижда, че сборътъ имъ се развива равномерно презъ последните три години. Перото „наличностъ и влогове“, макаръ и да показва нарастване по абсолютенъ размѣръ, процентно не се измѣня. Влагането въ ценни книги показва и процентно нарастване — съ 3.6% за две години. Подъ влияние на влошените условия за влагане въ ипотечни заеми, последните намаляватъ непрекъснато и частта имъ, по отношение сбора за активите, е спаднала съ 5.5%. Недвижимите имоти започватъ да ставатъ предпочитанъ видъ влагане и припадащата имъ се частъ се е увеличила съ 3.6% за две години.

Отъ таблицата за пасивите на същите дружества се вижда, че частта на основния капиталъ, който остава почти безъ промѣна по

ж. РАЗНИ ДРУГИ РИСКОВЕ
цифрови данни за тяхъ сж дадени
съ табл. 25.

ОБЩЪ ПРЕГЛЕДЪ

Финансовото положение на застрахователните предприятия се очертава отъ техните баланси. За да може да се прави сравнение, приведени сж перата отъ актива и пасива за последните три години. Изпуснати сж статистическите и спомагателни смѣтки и невнесения капиталъ (вж. табл. 26).

Въ сумитъ за 1938 год. не сж включени съответните суми за „Съгласие“, на което за 1937 год. отговарятъ активи и пасиви отъ 2 146 000 лв.

Горните данни не включватъ тези за двете български презастрахователни дружества: Балканъ и България. Ако бѣха включени и те, щѣха

Таблица 24.

Дружества	Премии	Загуби	%
	въ хиляди лева		
Акционерни . .	371	—	0.0
Кооперативни . .	191	90	47.0
Български . . .	562	90	16.0
Чуждестранни . .	68	—	0.0
Всички	630	90	14.3

Таблица 25.

Дружества	Премии	Загуби	%
	въ хиляди лева		
Български . . .	787	144	18.3
Чуждестранни .	19	6	31.6
Всички	806	150	18.6

Таблица 26.

	Активъ		
	1938	1937	1936
	въ хиляди лева		
Наличностъ и влогове . . .	370 151 (18.3 ⁰ / ₁₀)	332.376 (17.4 ⁰ / ₁₀)	325.093 (18.3 ⁰ / ₁₀)
Ценни книги	232.375 (11.5 „)	179.348 (9.4 „)	139.140 (7.9 „)
Ипотеки	362.630 (17.9 „)	386.676 (20.2 „)	415.187 (23.4 „)
Земи срещу застр. полици	255 871 (12.6 „)	241.906 (12.6 „)	231.053 (13.0 „)
Недвижими имоти	541.578 (26.8 „)	509.212 (26.6 „)	411.816 (23.2 „)
Агенти	36.559 (1.8 „)	38 141 (2.0 „)	34.737 (2.0 „)
Презастрахов и седанти .	39.065 (1.9 „)	46.794 (2.4 „)	35.902 (2.0 „)
Разни активи	185.856 (9.2 „)	180.670 (9.4 „)	181.250 (10.2 „)
Всичко	2.024.085 (100.0 „)	1.915.152 (100.0 „)	1 774.178 (100.0 „)
Индексъ	114.1	107.9	100.0
Пасивъ			
Основенъ капиталъ	96.077 (4.8 ⁰ / ₁₀)	96.296 (5.0 ⁰ / ₁₀)	94.296 (5.3 ⁰ / ₁₀)
Резервенъ ф. и спец. рез. .	156.225 (7.7 „)	135.113 (1.7 „)	138.241 (7.8 „)
Премийни резер. животъ .	1.490.330 (73.6 „)	372.307 (71.7 „)	1.239.831 (69.9 „)
Резерви и др. клонове . .	58.551 (2.9 „)	56.522 (2.9 „)	56.642 (3.2 „)
Неуредени загуби	37.324 (1.8 „)	41.754 (2.2 „)	44.355 (2.5 „)
Разни пасиви	185.578 (9.2 „)	213.160 (11.1 „)	200.813 (11.3 „)
	2.024.085 (100.0 „)	1.915.152 (100.0 „)	1.774.178 (100.0 „)

Таблица 26-а.

	Активъ	
	1937	1936
	въ хиляди лева	
Наличностъ и влогове	16.717 (5.4 ⁰ / ₁₀)	22.356 (7.2 ⁰ / ₁₀)
Ценни книги	59.886 (19.3 „)	54.795 (17.5 „)
Ипотеки	8.400 (2.7 „)	8.972 (2.9 „)
Недвижими имоти	10.405 (3.3 „)	8.156 (2.6 „)
Презастрахователи и седанти	28.129 (9.1 „)	39.117 (12.5 „)
Разни активи	186.725 (60.2 „)	179.261 (57.3 „)
Всичко	310.262 (100.0 „)	312.657 (100.0 „)
Индексъ	99.2	100.0
Пасивъ		
Основенъ капиталъ (внесенъ)	20.000 (6.5 ⁰ / ₁₀)	20.000 (6.4 ⁰ / ₁₀)
Резер. фондове и спец. резерви . . .	46.655 (15.0 „)	46.311 (14.8 „)
Премийни резерви животъ	127.133 (41.0 „)	118.125 (37.8 „)
Резерви други клонове	38.780 (12.5 „)	41.849 (13.4 „)
Неуредени загуби	39.724 (12.8 „)	40.618 (13.0 „)
Разни пасиви	37.970 (12.2 „)	45.754 (14.6 „)
Всичко	310.262 (100.0 „)	312.657 (100.0 „)

размъръ, по отношение нарастващата сума на всички пасиви намалява. Резервният фондове и специални резерви остават почти безъ изменение — и абсолютно, и относително. Премийният резерви по животъ непрекъснато нарастватъ, както трѣбва да се очаква; тѣ вече достигатъ до $\frac{3}{4}$ отъ общия размъръ на пасивитѣ изобщо. Трѣбва да се държи смѣтка за обстоятелството, че таблицитѣ (за активитѣ и пасивитѣ) се отнасятъ за всички застрахователни предприятия, включително и тѣзи, които не работятъ по клонъ животъ. Отношението на вляганията въ разнитѣ видове ценности е въ зависимостъ и отъ развитието на работитѣ по отдѣлнитѣ клонове.

Що се касае до доходността на вляганията, нека само забележимъ мимоходомъ, че тя намалява непрекъснато презъ последнитѣ нѣколко години. Чистиятъ доходъ отъ най-голѣмата частъ отъ вляганията — въ недвижими имоти, е 3.4%. Все пакъ, срѣдната доходность не е паднала още подъ 5%.

Презъ 1938 год. застрахователнитѣ предприятия сж направили погашение на загуби отъ ценни книги (разлика въ курса) въ размъръ на 1.550.000 лв.

Като резултатъ отъ така очертаната дейность на застрахователнитѣ предприятия презъ 1938 год., тѣ сж осъществили следнитѣ

печалби	загуби
28.416.000 лв.	2.897.000 лв.

или въ краенъ резултатъ — 25.519.000 лв. печалба.

Таблица 27.

Косвена работа на застрахователнитѣ дружества

Клонъ	Събрани премии	Изплащания	Платени комис.
	въ хиляди лева		
Животъ	5.608	3.274	1.317
Злополука	91	39	14
Гражд. отговорнотъ	2.634	1.320	1.001
Пожаръ	14.822	4.665	7.185
Транспортъ	575	268	147
Кражба	127	56	36
Счупв. стѣкла	164	36	41
Автомобили	33	—	8
Разни рискове	60	—	7
Общо	24.114	9.658	9.756

4. ПРЕЗАСТРАХОВАНЕ

Освенъ дветѣ чисто пре-застрахователни дружества, съ презастрахователна работа се занимаватъ и голѣма частъ отъ прѣко работещитѣ застрахователни предприятия. Ще разгледаме на кратко презастрахователната дейность на еднитѣ и другитѣ.

а) Презастрахователна дейность на прѣко работящитѣ дружества

Полученитѣ въ презастраховане (косвени) работи се характеризиратъ съ следнитѣ цифри (вж. табл. 27).

Събранитъ по пѣтя на презастраховане премии (24.114.000 лв.) съставлятъ 7.3% отъ събранитъ по прѣко сключени застраховки по всички клонове премии (330.620.000 лв.).

б) Дейность на презастрахователнитѣ дружества.

Мѣстната работа на дветѣ български презастрахователни дружества се подхранва главно отъ тѣзи прѣко работящи дружества, съ които тѣ

сж въ близки родствени връзки. Но обемътъ на презастрахователната работа отъ чужбина далечъ надминава този на презастрахователната работа въ страната. Събранитѣ премии по години сж дали (вж. табл. 28)

Намалението на събранитѣ премии, достигаще 24% за три години, е по-силно за мѣстнитѣ работи, отколкото за чуждестраннитѣ.

Презастрахователната работа на разглежданитѣ дружества произхожда отъ разни страни; чрезъ тази си дейностъ тѣ участвуватъ въ международния застрахователенъ пазаръ. За да се види кои клонове сж посилно застъпени, привеждаме следната таблица за събранитѣ премии по получени отъ чужбина презастраховки (табл. 29).

Таблица 29

Събрани премии по застраховки отъ чужбина

	въ хил. лв.	%
Пожаръ	46.904	64.1
Животъ	7.110	9.7
Гражд. отговорностъ	6.624	9.1
Транспортъ	5.403	7.4
Злополука	4.319	5.9
Кражба	1.419	1.9
Автомобили	129	0.2
Разни рискове	1.274	1.7
Общо	73.182	100.0

въ чужбина и отъ чужбина въ България.

Прѣко работящитѣ въ страната предприятия сж събрали 1.742.000 лв. премии по получени презастраховки отъ чужбина, т. е. такава сума внасятъ тѣ въ страната. Тази сума се разпредѣля така (табл. 30).

Таблица 30.

Акционерни . . .	1.166.000 лв.	66.9 %
Кооперативни . . .	553.000 "	31.7 "
Български . . .	1.719.000 "	98.6 "
Чуждестранни . . .	23.000 "	1.4 "
Всички	1.742.000 "	100.0 "

Таблица 28.

Година	Въ хил. лв.	Индексъ
1934	134.468	100.0
1935	126.772	94.3
1936	105.662	78.6
1937	102.258	76.0

За едното дружество цифритѣ се отнасятъ за 1938 год., а за другото—за 1937/38 (т. е. второто полугодие на 1937 и първото на 1938 год.). Общо събранитѣ премии за сжщитѣ промеждутъци възлизатъ на 106.431.000 лв.; следователно, 68.8% отъ събранитѣ премии произхождатъ отъ чужбина.

в) Какви суми се изнасятъ и внасятъ въ видъ на премии за презастраховане отъ България

Таблица 31.

Акционерни . . .	16.981.000 лв.	36.6 %
Кооперативни . . .	18.186.000 "	39.5 "
Български . . .	35.067.000 "	76.1 "
Чуждестранни . . .	11.013.000 "	23.9 "
Всичко	46.080.000 "	100.0 "

Сжщитѣ предприятия изнасятъ отъ страната, подъ видъ на премии, за презастраховане въ чужбина сумата 46.080.000 лв., разпредѣлена така (вж. табл. 31).

Таблица 32.

Акционерни . . .	15.715.000 лв.	35.4 %
Кооперативни . . .	17.633.000 "	39.8 "
Български . . .	33.348.000 "	75.2 "
Чуждестранни . . .	10.989.000 "	24.8 "
Всички	44.337.000 "	100.0 "

дефицитъ се причинява отъ българскитѣ и една четвъртъ отъ чужде-

Следователно, балансътъ на премиитѣ за и отъ презастраховане на въпроснитѣ предприятия дава дефицитъ отъ 44.337.000 лв., разпредѣлени така: (Вж. табл. 32).

Три четвърти отъ въпросния

странните дружества. Падащият се на българските дружества дефицитът (33.348.000 лв.) се разпределя: 47.1% на акционерните и 52.9% на кооперативните.

Презастрахователните дружества, обратно на установеното за пръко работящият дружества, по-малко изнасят за премии, а повече внасят. Срещу внесени премии 73.182.000 лв., тѣ сж изнесли 29.581.000 лв. (данните за едно дружество се отнасят пакъ за 1938 год., а за другото за 1937-38 год.), или показват активенъ балансъ отъ 43.601.000 лв., съ което почти покриватъ дефицита, причиняванъ отъ пръко работящият дружества. Въ краенъ сборъ, остава дефицитът отъ 736.000 лв.

Трѣбва да добавя, че ако искахме да получимъ точна картина на отражението на презастрахователната дейностъ върху платежния балансъ къмъ чужбина, би трѣбвало да вземемъ подъ внимание още внасяните и изнасяните суми по платени загуби и комисиони. Презастраховането въ чужбина отъ страна на чуждестранните дружества както и отъ български акционерни дружества, болшинството акции на които сж притежание на чужди дружества, е лесно обяснимо. Презастраховането въ чужбина, отъ страна на останалите акционерни дружества, както и отъ кооперативните, би могло да намѣри оправдание само, ако се получаватъ презастраховки за компенсация или пъкъ се намѣрятъ по-изгодни условия за презастраховане.

ВЖТРЕШЕНЪ СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

ЗАКОНЪТЪ ЗА ЗАЩИТА НА НАЦИЯТА И ЛИЦАТА ОТЪ ЕВРЕЙСКИ ПРОИЗХОДЪ

Да се доказва необходимостта отъ национализиране на народостопанската дейностъ или поне отъ осигуряването на единъ почетенъ и достоенъ дялъ на българско участие въ стопанството подъ българско небе, днесъ е излишно. Минаха времената, когато една подобна пионерска идея се приемаше като ересь и едва ли не се преследваше отъ страна на общественото мнение и на властта.

По отношение на новия Законъ за защита на нацията, обаче, „Економистъ“ има право да бѣде доволенъ и да счита дълга си за изпълненъ, защото именно нашето списание даде първия сигналъ за сериозно отнасяне къмъ въпроса за народностния съставъ на нашето народно стопанство и за нуждата отъ едно ограничаване на чуждото участие за смѣтка на българското. Въ всички заседания на Народното събрание, въ които се разглеждаше Закона за защита на нацията, единствената здрава основа, на която можаха да стѣпятъ народните представители, бѣше списание „Економистъ“, защото, то единствено поднесе още въ първата си книжка една документация по

този въпросъ, каквато другаде не можеше да се намѣри.

Новиятъ законъ се различава твърде много отъ първообраза си, въ който бѣха предвидени редица постановления, записващи почти напълно досегашното положение на евреите въ България.

Въ настоящия прегледъ ние нѣма да се занимаваме съ дефиницията, която се дава на евреите, нито съ тѣхните права и задължения по отношение на културния и чисто общественъ животъ на България, нито най-после съ забраните по отношение на тѣхъ, които се отнасятъ до браковете, прислугата, поданството и т. п.

Тукъ на първо мѣсто ни интересуватъ стопанските постановления на закона, защото именно тѣ сж, които влизатъ въ най-тѣсна връзка съ материята и тезитѣ, които е поставялъ и защитава въ „Економистъ“.

Новиятъ законъ, така както бѣ гласуванъ вече на второ четене, предвижда едно значително изключване на еврейското население отъ стопанския животъ на страната, защото противно на законо-

проекта, той предвижда допускането на еврейското участие въ стопанския животъ на страната само въ такъв процентъ, въ какъвто процентъ участвува еврейското население къмъ общия брой на населението. Това означава, че въ всички видове свободни професии, търговии (съ изключение на амбулантната) и индустрии, еврейското участие не може да бѣде по-голъмо отъ 0,9%. Това, обаче, се отнася до личното участие, а не до капиталовото. Следователно, все още остава възможността за задържането на едни стопански предприятия отъ евреитѣ. Новата разпоредба за процентно участие въ стопанската дейностъ на страната, като се взема общия брой на евреитѣ въ страната, а не по населени мѣста, както бѣше въ законопроекта, ще има много по-голъмо ограничително влияние върху еврейската стопанска дейностъ, отколкото бѣ предвидено първоначално. Това ограничително въздействие ще се почувствува особено много въ София, гдето е концентрирана най-голъмата частъ отъ еврейската народностна група и гдето процентното участие на евреитѣ въ стопанския животъ е най-голъмо.

Въ новия законъ, освенъ горното общо правило, се предвижда и цѣлостното изключване на евреитѣ отъ известни дейности или притежания. Така, напиримѣръ, изключва се собствеността на непокрити полски имоти отъ страна на евреи; предвижда се ликвидацията въ срокъ отъ една година и на всички покрити полски имоти съ изключение на курортнитѣ. Непокрититѣ полски имоти, евреитѣ трѣбва да предлагатъ на държавния поземленъ фондъ при М-вото на земедѣлието, а покрититѣ — да продадатъ на българи или на дружества само съ български капитали. Тукъ би трѣбвало да се отбележи, че въ това отношение, приливътъ на земи къмъ държавния поземленъ фондъ при ликвидацията на селски покрити имоти нѣма да бѣдатъ голѣми, защото въобще евреитѣ у насъ не участвуватъ въ земедѣлието и не притежаватъ покрити селски имоти, съ изключение на пютюневи и други складове въ нѣкои села.

Важно е обстоятелството, че въ законъ на не се предвиждатъ постановления, определящи капиталовото участие на евреитѣ въ индустрията и търговията, а се дава право на Министерския съветъ „по докладъ на Министѣра на търговията да ограничава цѣлостно или частично, личното или капиталово участие на лица отъ еврейски произходъ въ нѣкои клонове на търговията, индустрията, заная-

титѣ или другъ видъ стопанска дейностъ, а по докладъ на Министѣра на търговията и на Министѣра на финанситѣ — да взема мѣрки за установяването и надзираването на имотното състояние на лицата отъ еврейски произходъ“. Отъ този текстъ можемъ да извадимъ заключението, че законодателтъ е искалъ да направи материята въ този пунктъ по-гъвкава и да превърне размѣра на изключването на евреитѣ отъ стопанския животъ, въ въпросъ на правителствена политика, а не на трайно законно уреждане.

Точно опредѣлени и строги сѣ разпорежданията на закона само относно пълното изключване на евреитѣ отъ известни области на стопанския животъ и то главно тамъ, гдето това изключване е въ връзка съ просвѣтната и възпитателна политика на страната или съ опазване на народното здраве. Тукъ спадатъ пълнитѣ забрани за капиталови и дейни участия въ учебни заведения, въ театри, кина, филмова търговия и производство, търговия съ оръжия, държане на увеселителни заведения, хотелиерство и други подобни. Значителенъ е ударътъ, който се нанася на евреитѣ и въ областта на банковото дѣло, въ което не имъ се позволява да иматъ повече отъ 49% отъ капиталитѣ и гласовѣтъ въ отдѣлнитѣ банки и групи отъ банки. Тукъ ще бѣде засегната главно еврейската кооперативна банкова група „Геула“. Споредъ публикуванитѣ баланси на 18 еврейски популярни банки, собственитѣ срѣдства на тѣзи банки сѣ възлизали къмъ края на 1939 г. на 50,9 милиона лева.

За ликвидацията на тѣзи права е предвиденъ шестмесеченъ срокъ, въ който еврейскитѣ участия трѣбва да бѣдатъ продадени на българи или на чисто български дружества. Следъ този срокъ неотчужденитѣ еврейски права ставатъ собственостъ на Касата за обществено подпомагане. Тукъ би могло да се забележи, че по този начинъ Касата за обществено подпомагане може би ще трѣбва да започне да се занимава съ администрирането на чисто стопански предприятия, или тѣзи предприятия ще трѣбва да се прекратятъ, което не винаги е най-полезно отъ стопанско и народно гледище.

По отношение на личното участие въ дейноститѣ, въ които еврейскитѣ достѣпъ се изключва, разпорежданията на закона сѣ още по-строги. Така, въ едномесеченъ срокъ, евреитѣ трѣбва да напустнатъ всички ръководни служби въ предприятията, въ които нѣматъ право да участвуватъ (учебни заведения, теа-

три, филми, оржия, банки и др.), а освен това имъ се забранява да бждат заклетни експертъ-счетоводители, сарафи и членове на управителни и контролни съвети или прокурисни и пълномощници подъ каквато и да било форма на кредитни учреждения, включително и чисто еврейскитѣ. Забранява се и притежаването или администрирането на аптеки и дрогерии, като даденитѣ вече концесии се обявяватъ за свободни и се раздаватъ съгласно Закона за народното здраве.

Въ предприятията, въ които еврейското участие е допустато, но тѣ нѣматъ преобладаващъ еврейски капиталъ, броятъ на еврейскитѣ не може въ никои случаи да бжде по-голямъ отъ броятъ на българскитѣ чиновници. Еврейскитѣ не могатъ да участвуватъ и като предприемачи въ държавни и обществени предприятия.

При тѣзи ограничителни постановления на закона, много естествено би било еврейскитѣ да се опитатъ по всички възможни начини да изнесатъ или да денационализиратъ своитѣ капитали. За да се попрѣчи на това, въ закона е предвиденъ специаленъ членъ 29, съгласно който се забранява прехвърлянето на предприятия, акции, дѣлове и въобще на всички движими и недвижими имоти върху чужденци по произходъ, чужди поданници или дружества съ предимно чужди капитали.

Контролтѣ върху запазването на еврейскитѣ капитали въ вътрешността на страната се повѣрѣва на Б. н. банка. Това е нормално и правилно, защото всѣко имущество, което се изнася за чужбина, преминава въ формата на чужди дивизи отъ единъ или другъ видъ, а именно Б. н. банка е натоварена съ съблюдаването и прилагането на Закона за търговията съ външни платежни срѣдства. Само че, пожеже случаятъ е много специаленъ, съ закона се даватъ специални права на Банката да установи размѣртѣ на еврейскитѣ имущества и да следи за тѣхното запазване въ страната.

За тази целъ, всички лица отъ еврейски произходъ сѣ длъжни, въ срокъ отъ единъ месецъ следъ влизането въ сила на закона, да деклариратъ предъ Банката всичкитѣ си движими и недвижими

имущества. Същитѣ лица, при поискване, сѣ длъжни да даватъ отчетъ на Банката за положението на имуществото имъ и за направенитѣ по него разходи. Такъвъ отчетъ сѣ длъжни да даватъ на Банката и всички евреи, непускащи страната временно или постоянно, като посочватъ начина, по който сѣ употрѣбили левоветѣ отъ евентуално ликвидирани тѣхни имущества. Разполагаемитѣ левове отъ ликвидацията на еврейски имущества, еврейскитѣ сѣ длъжни да внасятъ при мѣстната българска банка, като телене отъ тѣзи смѣтки се разрешава само съ съгласието на Б. н. банка. На излизащитѣ отъ страната лица, които не сѣ спасили тѣзи постановления на закона, виза не се дава. Укрититѣ суми, където и да се намѣрятъ и подъ каквато и форма да сѣ съществуватъ, се конфискуватъ въ полза на Касата за обществено подпомагане.

Както се вижда, законътъ предвижда доста строги постановления относно ликвидацията на еврейскитѣ имущества и относно контролтѣ на полученитѣ суми отъ ликвидацията. Ролѣта на Б. н. банка, обаче, е повече полицейска, отколкото творческа, защото тя не е упълномощена да се намѣсва въ начина на ликвидацията и въ насочването на еврейскитѣ предприятия къмъ най-целесъобразно прехвърляне въ български ръце. Пълната свобода на ликвидацията, която се дава отъ закона и краткиятъ срокъ за тази ликвидация ще поощрятъ твърде силно спекулацията съ еврейскитѣ имущества и насочването имъ къмъ нови собственици, които не винаги ще бждатъ въ състояние да дадатъ една правилна и полезна насока на стопанскитѣ предприятия. Ето защо, налага се, било да се разширятъ правата на Б. н. банка, която досега е изпълнила съ успѣхъ множество деликатни мисии, като ѝ се даде възможность да ликвидира по единъ най-целесъобразенъ начинъ еврейскитѣ предприятия, безъ да се спира дейността имъ, било да се предвиди учредяването на единъ новъ организъмъ, който да поеме тази работа и да избегне по този начинъ злоупотрѣблението, които могатъ да станатъ, било като се прехвърлятъ предприятия на подставени лица, било като се контрабандира частъ отъ имуществото, или се прехвърли на чужденци.

ПЕНСИОНИРАНЕТО НА ЗЕМЕДѢЛСКИТѢ СТОПАНИ

Въ редицата на четиридесеттѣ закони за подпомагане на земедѣлието и на земедѣлското стопанство, които ще се прокаратъ презъ Народното събрание

отъ Министра на земедѣлието г. Багряновъ, предно мѣсто заема законътъ за осигуряването на земедѣлцитѣ-стопани. Самъ министъръ Багряновъ изтъква, че

поставянето на първо място на гласуване. Този законъ не се дължи толкова много на неговата неотложност и важност съ огледъ на нуждите на земеделието, колкото на връзката му съ държавния бюджет и на необходимостта да стане законъ преди разглеждането на бюджета. Въ замѣна на това, въ Народното събрание се развиха дебати, които показваха едно съвсемъ друго отношение на народните представители къмъ този законъ. Той бѣ нареченъ „най-големиятъ законопроектъ отъ освобождението насамъ“ (Н. Захариевъ), а лайтмотивътъ при дебатитѣ бѣше, че по пътя на създаването на пенсии за земедѣлскитѣ стопани се разрешава единъ важенъ социаленъ проблемъ, именно този за крайната бедностъ, въ която изпадатъ нашитѣ селяни въ старческитѣ си години, отъ което пъкъ се изтегли заключението, че общото социално положение на нашето село ще бѣде поправено. Пакъ г. Никола Захариевъ видѣ въ законопроектъ едно радикално сръдство за спиране прииждането на работна ръка отъ селото къмъ града.

Преди да се занимаемъ съ този законопроектъ, който до излизането на списанието ще стане сигурно законъ, би трѣбвало да видимъ, дали нашето обществено мнение не се заблуждава до известна степенъ, като възлага толкова голѣми надежди на закона за осигуряване на земедѣлскитѣ стопани. Нѣма споръ, че като социална мѣрка, този законъ има едно голѣмо морално оправдание, защото той показва насоката, въ която се отправятъ държавнитѣ грижи и желанието да се заздравя положението на българския селянинъ — грѣбнакътъ на българското народно стопанство. Ако съществува нѣщо особено любопитно въ този законъ, това е, че най-бедната страна въ Европа, или почти най-бедната, изпреварва въ социалнитѣ грижи къмъ селянина най-богатитѣ и най-напредналитѣ държави, които освенъ това иматъ задъ грѣба си една образцова социална политика. Тогава се налага въпроса: защо останалитѣ европейски държави не сж приобѣгнали досега къмъ пенсиониране на земедѣлцитѣ? На този въпросъ могатъ да се дадатъ много отговори. Намъ ни се струва, обаче, че една отъ важнитѣ причини за въздържаността имъ въ това отношение е било съображението, че земедѣлскитѣ стопани обикновено сж собственици, а не работници, поради което тѣ би трѣбвало доброволно и съгласно съ общитѣ правила на живото-застраховането, да осигурятъ старинитѣ си.

Втората причина е голѣмата застрахователна маса, която трѣбва да бѣде приета и която изисква много голѣми математически резерви, защото тъкмо при изтъкването на преденъ планъ на социалния моментъ противоподборътъ може по-лесно да се прояви. Именно поради тѣзи финансови затруднения, съ които е свързано пенсионирането на земедѣлцитѣ-стопани, досега тази стара идея не е намѣрила още никѣде едно по-широко приложение.

Правейки решителната крачка съ възприемането на пенсионирането на земедѣлцитѣ, нашата държава прави и една голѣма крачка въ социалната история въобще, защото тя поема съ пълно съзнание финансовитѣ рискове, които се налагатъ отъ едно такова пенсиониране. Другъ въпросъ е дали държавата не поема съ този законъ задължения, размирътъ на които отъ сега мѣчно може да се предвиди и дали законътъ ще даде очакванитѣ отъ него стопански и социални последици.

За да се прецени всичко това, необходимо е да се види обща и същността на закона. Въ най-общи черти неговитѣ постановления, така както бѣха показани въ законопроектъ, се свеждатъ до следното: въвежда се доброволно осигуряване. Могатъ да се осигуряватъ само мѣже съ доходи, които не надминаватъ 120.000 лева годишно. Веднага следъ въвеждането на осигуровката, могатъ да се осигурятъ всички земедѣлци стопани, които не се изключватъ по нѣкаква причина отъ масата на осигуряемитѣ, стига да не сж навършили 65 години, следъ която възрастъ получаватъ право на пенсия. До 1943 година могатъ да се осигуряватъ всички земедѣлски стопани и работници подъ предѣлната възрастъ, а следъ 1943 г., само ненавършилитѣ 35 години, за да се избѣгне противоподбора. Освенъ пенсия за старостъ, която се дава следъ навършването на 65 години, предвижда се и пенсия за инвалидностъ, въ случай, че осигурениятъ загуби повече отъ 50% отъ работоспособността си. Размирътъ на пенсията е еднакъвъ за всички осигурени — 200 лева месечно, докато вноскитѣ (осигурителнитѣ премии) на застрахованитѣ сж различни и се движатъ между 100 лева и 180 лева годишно, въ зависимостъ отъ възрастта на осигурения. Понеже тѣзи вноски не сж достатѣчни за да покриятъ напълно необходимитѣ математически резерви, остатъкътъ ще се заплаща отъ държавата подъ формата на субсидия.

Въ процеса на разглеждането на за-

конопроекта на първо четене се очертаха главно следните пожелания на народното представителство: 1) да се увеличи размърът на пенсията от 200 на 300 лв.; 2) да се намали предълната възраст от 65 на 60 години и 3) застраховането да стане задължително вмъсто доброволно.

Преди да се спрем на тѣзи пожелания, обаче, би трѣбвало да видимъ оправдани ли сѫ голѣмитѣ стопански и други очаквания, които се възлагатъ на този законъ. На първо мѣсто — въ масата на евентуално подлежащитѣ на осигуряване попадатъ повече отъ 80% отъ земеделскитѣ стопани, защото близу 1.100.000 стопанства отъ около всичко 1.340.000 иматъ доходи подъ 120.000 лева годишно. Надъ 65 годишна възраст въ момента всичко има около 120.000 души земеделски-стопани. Ако се приеме, че всички ще бѣдатъ осигурени, за изплащането на пенситѣ имъ ще сѫ необходими 288 милиона лева, докато тѣхнитѣ годишни вноски отъ около 150 лв. срѣдно на човѣкъ ще даватъ единъ приходъ само отъ 18 милиона лева. Остатъкътъ ще трѣбва да се покрива отъ държавата. При задължително застраховане този остатъкъ ще бѣде намаленъ съ размѣра на вноскитѣ на селянитѣ, които нѣма да доживѣятъ до пенсията. Ако ли пъкъ се възприеме доброволно осигуряване и се осигури по-малкъ брой селяни, то и държавната субсидия ще бѣде по-малка, но все пакъ отношението между вноскитѣ на застрахованитѣ и държавната помощъ ще бѣде запазено.

Тѣкмо поради тази огромна финансова тежестъ, която изведнажъ би легнала върху държавния бюджетъ, задължителното застраховане на земеделскитѣ стопани изглежда не за предпочитане. Единъ новъ разходъ отъ около 300 милиона лева за земеделски застраховки, съ всички изгледи този разходъ да се увеличава за напредъ, представлява отъ себе си важна и мъчна за разрешение финансова проблема за нашата малка и бедна страна, която не е разрешила много други въпроси, които по важностъ предхождатъ застраховкитѣ за старостъ.

Доброволното застраховане отъ своя страна има своитѣ недостатѣци, които се отразяватъ върху възможноститѣ да се достигне поставената цель — именно да се подпомогне по-ефикасно и масово земеделското население. Кои сѫ тѣзи недостатѣци: на първо мѣсто вѣроятността да се извърши единъ силенъ противоподборъ въ масата на застрахованитѣ, като се застраховатъ само тѣзи лица, които сѫ близу до предълната възраст

за получаване на пенсия и разчитатъ, че съ малко вноски ще могатъ да я придобиятъ, като по-младитѣ и здрави селяни избѣгватъ застраховането. Едно подобно явление се забелязва навсѣкжде при социалнитѣ застраховки на държавнитѣ служители въ тѣхнитѣ посмъртни и други каси и до сега е могло да бѣде преобладаяно само съ превърщането на застраховкитѣ отъ доброволни въ задължителни. Следъ изтичането на 1943 година пъкъ, когато ще могатъ да се застраховатъ само селяни по-млади отъ 35 години, приливътъ на нови застраховани ще се намали извѣрдно много.

За вѣроятното избѣгване на застраховането отъ страна на по-младитѣ селяни идва и относително тежката годишна вноска, възлизаща на 100 до 180 лв. Като се има предвидъ, че паричнитѣ доходи на нашето селско население представляватъ само около 40% отъ всички негови доходи и възлизатъ срѣдно на около 200 до 250 лева месечно, размърътъ на застрахователната годишна премия ще се равнява на около половинъ месечния париченъ доходъ на срѣдния селски стопанинъ. Ето защо, много вѣроятно е, че селянитѣ нѣма да възприематъ съ готовностъ плащането на една така чувствителна за тѣхъ вноска, за да получатъ следъ 25—30 години една малка пенсия, и то при една възраст, когато вѣроятността да се получава пенсията по-дълго време е съвсемъ минимална.

Що се отнася до самия размѣръ на пенсията, съ огледъ на срѣдния париченъ доходъ на селянина, тя не е малка. Тя се равнява дори на този доходъ за повече отъ половината стопанства. Това означава, че единъ пенсионирани старецъ ще може да задоволява нуждитѣ си, свързани съ пазара, посредствомъ пенсията, като ще остане да тежи върху семейството си само съ своитѣ нужди отъ жилище и частъ отъ храната, която се добива въ собственото стопанство. Въ това облекчаване на селското семейство отъ парични разходи за членове на семейството, които не придобиватъ такива разходи, се крие и социалния смисълъ на новия законъ.

Отъ тукъ, обаче, започва и свършва неговото стопанско значение за нашето народно стопанство. Ако погледнемъ малко по-критически върху неговитѣ економически отражения върху нашето стопанство, ще видимъ, че тѣ не ще бѣдатъ нито толкова голѣми, нито толкова розови, колкото си ги представляватъ нѣкои въ своето увѣличение и ентусиазмъ. Новиятъ законъ е една нова и важ-

на пионерска стъпка въ областта на застрахователното дѣло. Тази стъпка ще има да ни покаже дали могат да се правят толкова широки опити за застраховане съ една застрахователна маса, която не е свикнала съ осигуряването и съ пресмѣтането на бъдещи рискове, но той ще може трудно да даде нѣкакви особе-

ни стопански резултати, като напримѣръ общо повишение на покупателната способност на селското население, прекъсване на прилива на работна ръка отъ селото къмъ града и т. н.

Макаръ и свързано съ много трудности, ние пожелаваме прилагането на този законъ да се увѣчае съ успѣхъ.

ВЪНШНАТА НИ ТЪРГОВИЯ И НАШЕТО ДЕВИЗНО СТОПАНСТВО

Следъ прекъсването на публикациитѣ на статистики относно външната търговия на България, много въпроси свързани съ нея оставаха неуяснени. Понастоящемъ, официалната публикация на тѣзи статистики ни дава възможностъ да установимъ влиянието на войната върху насокитѣ на външната търговия и нейното влияние върху девизното стопанство. Отъ значение е, обаче, да се изтъкне, че промѣнитѣ не сѫ толкова голѣми, колкото можеше да се очаква, поради което и девизното положение на Б. н. банка се е запазило.

Така, отъ сведенията съобщени отъ Министра на финанситѣ г. Д. Божиловъ за групирането на българската външна търговия презъ първитѣ 9 месеца на 1940 година, въ зависимостъ отъ девизния режимъ на държавитѣ, съ които се търгува, проличаватъ следнитѣ данни:

Българскитѣ износъ къмъ страни съ свободни валути, съ които България не е сключила спогодби за плащане, възлиза за периода януарий—септемврий 1940 г. на 166,1 милионъ лова или на 3.9% отъ цѣлия износъ срещу 135,1 милиона лева (4.3%) за сѣщия периодъ на 1939 г., или дава едно увеличение отъ 31 милиона лева, макаръ и да е извършенъ при военни условия, докато презъ 1939 г. условията сѫ били мирновременни. Същевременно вносътъ отъ тѣзи страни е възлизалъ презъ разглеждания периодъ на 1940 г. на 161,6 мил. лв. (3.8%) срещу 138,0 мил. лв. (3.8%) презъ 1939 г.

Запазено е напълно и положението по отношение на странитѣ съ свободни девизи, съ които България е сключила спогодби за плащане. Общото развитие на търговията, съгласно направенитѣ извѣдения, е било следното.

	Износъ				Вносъ			
	Януарий Септемврий 1939	Януарий Септемврий 1940	Януарий Септемврий 1939	Януарий Септемврий 1940	Януарий Септемврий 1939	Януарий Септемврий 1940	Януарий Септемврий 1939	Януарий Септемврий 1940
	мил. лв.	%	мил. лв.	%	мил. лв.	%	мил. лв.	%
Страни съ свободни валути . . .	135.1	4.3	166.1	3.9	138.0	3.7	161.6	3.8
Страни съ своб. валути, съ които има сключени спогодби . . .	380.1	11.9	478.8	11.3	309.0	8.4	361.3	8.6
Клирингови страни	2.653.0	83.3	3.596.8	84.6	3.235.1	87.3	3.668.9	87.0
Други страни	16.0	0.5	10.7	0.2	24.8	0.6	26.6	0.6
Всичко . .	3.187.2	100.0	4.252.4	100.0	3.706.7	100.0	4.218.4	100.0

Както се вижда, външната търговия съ странитѣ съ свободни девизи се е увеличила, макаръ и процентно къмъ общата сума на вноса и на износа да показва едно леко спадане поради общото увеличение на търговията. Притокътъ на свободни девизи и активниятъ остатъкъ по търговския балансъ съ съответнитѣ страни сѫ позволили да се постигне едно заздравяване на девизното положение на Б. н. банка, която е могла да посрѣща всички появили се искания на чужди платежни срѣдства. Облекчително върху Народна банка е подействувалъ и фактътъ на спирането на трансфера на внос-

китѣ по българскитѣ държавни чуждестранни дългове следъ 1 априлъ 1940 г., тъй като този трансферъ ставаше винаги въ свободни девизи. За заздравяването на девизното положение на Б. н. банка е допринесла и политиката на строги икономии въ разхода на свободнитѣ девизи за държавни нужди. Така, до края на ноемврий сѫ били изразходвани за анюитети по държавнитѣ заеми само 61 мил. лева; за издръжка на легации 19 мил. лв.; за военни доставки — 45 мил. лв. и за командировки на служебни лица — 4 мил. лева.

При това положение, новата година заварва Народната банка при едно запазено положение, което не е било чувствително нарушено от войната. Въпреки това, балансът на Банката към 15 декември показва един дивизен шок от чужди дивизи, възлизащ на 2.202 милиона лева, освен които Банката притежава чуждестранни банкноти за 204.5 милиона лева. Банкнотите са почти изключително ромънски лев, събрани от населението в Южна Добруджа, докато дивизите се съставляват предимно от германски марки.

Натрупването на тези германски марки се дължи главно на факта, че външната търговия между България и Германия българският износ се извършва срещу заплащане в брой, докато значителна част от германския внос в България представлява от себе си държавни доставки, които са платени в по-дълги срокове. Иначе, самото разви-

тие на търговията между двете страни не дава достатъчно поводи за образуването на толкова голъми дивизни авоари в полза на България, тъй като през първите десет месеца на 1940 г. търговията между двете страни е завършила с пасивен остатък за България от 37 милиона лева, срещу съответен пасив за същия период на 1939 г. от 55 милиона лева.

Ликвидацията на тези германски марки продължава да представлява една важна задача за Народната банка, защото макар и изразходването им да се улеснява чрез новата система на плащане на държавните доставки от Германия в брой, като Б. н. банка се субституира на мястото на германските доставчици, като кредитор на държавата, новата сдѣлка за продажба на голъми количества тютюни ще дойде отново да увеличи дивизния шок на банката.

ВЪНШЕНЪ СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СТОПАНСКОТО ПОЛОЖЕНИЕ ВЪ ВОЮВАЩИТЕ СТРАНИ ПРЕЗЪ 1940 ГОД.

Войната раздѣли не само участващите, но почти всички страни в свѣта на два стопански блока. Макаръ това дѣление да е наложено от воденето на войната, има и други причини, които ни карат да разглеждаме стопанското положение на воюващите страни в рамките на една цѣла географска и политико-организационна област.

Въ единия от тези два блока ние поставяме Германия съ всички европейски страни включително и Съветския съюз, а въ другия — Англия, заедно съ двете Америки, почти цѣла Африка, Австралия и голъма част от Азия, начело съ Индия и холандските владения. Съ присъединяването на Япония към силите на Осьта се създаде и трети стопански блок, който не е оформен още окончателно, защото търговските връзки на тази страна съ главните воюващи страни не са още напълно прекъснати. Съединените щати и Англия взеха, обаче, през октомври и ноември редица крути мерки за ограничаване търговията си съ Япония.

Прекъсването на международните търговски връзки е от огромно значение за вътрешното стопанско развитие въ воюващите страни. Това е така, защото през последните години до вой-

ната всѣка от участващите въ днешната война държави, бѣ започнала да ограничават до минимумъ вноса на чуждестранни стоки, т. е. да внасят само такива, които въ никой случай не е въ състояние да произвежда. Още по-тежки са последствията за износната търговия, особено въ силно индустриализираните страни, където, поради крайното специализиране на производството, е мѣчно да се преустроят фабриките за други цели, а нѣкои от тях въобще не могат да бѣдат използвани, понеже работят съ чуждестранни сурови материали. Редица важни индустриални браншове са принудени да бездействуват.

Една представа за това, какво представлява външната търговия на участващите въ войната държави съ откъснатите от тях, поради войната, страни, дават следните данни: вносите на Англия от европейските държави през 1938 год. е представлявал около 35% от цѣлия ѝ внос, а този на Германия съ страните, съ които тя прекъсна връзките си след обявяването на войната, най-напредъ 48%, а през последните месеци около 39%, и на Италия крѣгло 45%.

Какъ се понасятъ тѣзи и други нѣкои послѣдствия отъ воденето на войната отъ участващите въ нея страни и съ какво се характеризира стопанското имъ положение?

Поради известни причини, статистически данни за разнитѣ отрасли на стопанството въ воюващите страни не се печататъ. Естествено е, че разглеждането на стопанското положение въ тѣзи страни се затруднява твърде много съ това обстоятелство. Ние трѣбва да се задоволимъ или съ сведенията отъ официалнитѣ източници на воюващите, или съ данни на неутрални наблюдатели, които мѣчно е да се провѣри, до колко сж безпристрастни въ своитѣ заключения. Изобщо, оскъдицата на точни и провѣрени сведения представлява една много голѣма трудностъ при съставянето на единъ прегледъ, какъвто е нашия, поради което не претендираме за пълна обективностъ.

Стопанското положение въ Германия и принадлежащите къмъ нея страни. Въ германския блокъ влиза цяла Европа, включително Съветския съюзъ, макаръ да има една доста сжществена разлика между търговскитѣ връзки на този последния и Германия, отъ една страна, и отъ друга, между Германия и останалитѣ страни въ Европа. Тази разлика се състои, преди всичко въ обстоятелството, че Германия има възможностъ да упражнява едно подчертано влияние при уреждане на търговскитѣ си връзки съ поменатитѣ страни, а е принудена да поставя въ центъра на това уреждане съ Съветския съюзъ принципа на взаимността. Споредъ проф. Валтеръ Хофманъ, Германия плаща 100% отъ своитѣ покупки въ Съветския съюзъ съ срѣдства за производство (машини), докато тѣзи отъ югоизточнитѣ страни само съ 50—60% въ такива стоки. Има и една друга разлика. Докато за улесняване търговскитѣ си връзки съ Съветския съюзъ, германското правителство е отпуснало единъ кредитъ отъ нѣколко стотинъ милиона райхсмарки, повечето отъ югоизточнитѣ и нѣкои северозападни европейски страни, които влизатъ въ германския стопански блокъ, иматъ значителни застояли авоари въ Райхсбанкъ отъ изнесени стоки.

Съвсемъ друго е положението, което се създаде за германското стопанство съ включването на северо-западнитѣ и югоизточнитѣ европейски страни, въ системата на стопанския животъ на Райха. И трѣбва да се забележи, че това включ-

ване има признаци, които говорятъ, че е за единъ, по-дълъгъ периодъ, а не само докато трае войната. Като доказателство за това ни служатъ изявленията на отговорнитѣ германски фактори и преди всичко речта на най-отговорния човѣкъ на днешна стопанска Германия — Райхсминистърътъ г. д-ръ Валтеръ Функъ.

При разглеждане стопанското положение на Германия като воюваща страна, неизбѣжно става и изтъкването на това положение въ странитѣ, които влизатъ въ нейната стопанска система. И тукъ ние различаваме две групи страни, възъ основа не само на географски и стопански признаци, но, преди всичко, възъ основа на особената стопанска политика, която Германия провежда спрямо странитѣ, които въ този моментъ се намиратъ подъ нейното стопанско и политическо влияние. Тѣзи две групи държави сж: югоизточнитѣ страни — България, Румѣния, Унгария и Югославия и останалитѣ европейски страни, безъ Съветския съюзъ, където спадатъ предимно: Словакия, Протектората, бивша Польша, Холандия, Дания, Белгия, Норвегия и Франция. Къмъ тази група могатъ да се причислятъ въ по-слаба форма Швеция и Испания.

Германската общо-стопанска и търговска политика, по отношение на първата група страни, се характеризира съ насърчаване на износа отъ тѣзи страни на хранителни произведения и сурови материали. Отъ тукъ Германия закупува всичкитѣ свободни, непредназначени за вътрешна консумация стоки отъ поменатия по-горе характеръ, тъй като тѣзи страни не могатъ да изнасятъ другаде. Изключение правятъ само стоки, предназначени за междубалкански обмѣнъ, който въ нѣкои случаи е засиленъ.

Стопанското положение на странитѣ отъ Югоизточна Европа се характеризира съ една напълно военна конюнктура, макаръ тѣзи страни да не участватъ непосредствено въ войната. Наблюдава се едно опразване на пазара отъ много важни продукти и чувствително поскъпване на ценитѣ.

Маржътъ между цената на труда и тази на срѣдствата за сжществуване е необичайно голѣмъ въ вреда на първия. Отъ чувствителното поскъпване на живота и за смѣтка на трудовитѣ съсловия се финансиратъ военнитѣ разходи въ югоизточнитѣ страни. Вътрешнитѣ цени сж единствениятъ източникъ за посрѣщане нарастналитѣ разходи по производството, дотолкова, доколкото си слу-

жи съ материали, внесени отъ Германия, Италия и Съветския съюзъ. Съ помощта на голѣмата разлика въ заплащането на труда и продажната цена на готовитъ произведения се извършва една бърза акумулация въ частното капиталистическо стопанство и държавата успѣва да покрие своитъ твърде нарастнали военни разходи съ по-малки дефицити. Поскѣпването на живота въ югоизточнитъ страни възлиза на срѣдно 50—60%. Това поскѣпване не се отнася, обаче, до ценитъ на износнитъ артикули за външния пазаръ, които въ повечето случаи сж запазили нивото, което сж имали до войната. Тамъ където има едно по-високо заплащане на износни артикули, то не е действително, защото на него съответствува едно повишаване на чуждестранната валута, съ която се заплаща износната стока, или високо повишаване цената на стокитъ, съ които се заплащатъ износнитъ продукти отъ казанитъ по-горе страни. Така, споредъ сп. „Българско стопанство“, ценитъ на внасянитъ отъ Германия стоки въ България отъ началото на войната до къмъ септемврий т. г. сж увеличени съ крѣгло 44%, докато тѣзи на изнасянитъ отъ България за тази страна стоки само съ 0.75%, за сѣция периодъ отъ време. Особено чувствително е поскѣпването на внасянитъ въ югоизточнитъ страни военни материали отъ участващитъ въ войната срѣдно-европейски страни. Споредъ нѣкои сведения отъ американски източници, ценитъ на тѣзи произведения сж били повишени съ най-малко 200%.

По този начинъ, една не малка частъ отъ тежеститъ, които произлизатъ отъ финансирането на войната, се разхвърлятъ, чрезъ външната търговска политика, на участващитъ въ войната европейски страни и върху държавитъ отъ югоизточна Европа.

Интересно е да се отбележи, че за разлика отъ миналата война, когато съществуваша възможности за едно валоризиране на земеделския трудъ, съ започването на войната се наблюдаваше едно бързо забогатяване на почти всички слоеве отъ населението въ неутралнитъ страни, въ тази война се констатира точно обратното явление — повсемѣстно обедняване на широкитъ трудови съсловия и едно прѣкомѣрно забогатяване на нѣкои голѣми частни производствени предприятия. Тукъ трѣбва да се изтъкне, че въ повечето отъ югоизточнитъ страни не съществуватъ специални закони за облагане на сврѣхъ-печалби-

тъ. Извънреднитъ разходи на държавата се покриватъ съ нови увеличения на косвенитъ данѣци или увеличаване удъръжкитъ отъ чиновническитъ и работнически надници, както и съвсемъ незначително увеличаване на сѣцнитъ, за което се спомена по-горе въ връзка съ поскѣпването на живота.

Сѣщото може да се каже за западнитъ и нѣкои отъ севернитъ страни въ Европа, които влизатъ въ германския стопански блокъ, доколкото между тѣхъ и Райха се извършватъ търговски сдѣлки. Едно чувствително обедняване на тѣзи страни настѣпи още съ фиксирането на единъ чувствително по-високъ курсъ на марката спрямо съответната национална монета. Сериознитъ затруднения въ стопанското положение на тѣзи страни, особено презъ последнитъ месеци, съ поскѣпването на зимата, не се ограничаватъ само съ това. Особено тежко е положението имъ поради голѣмата липса на сурови материали за индустриалното производство и такава на хранителни произведения. Суровитъ материали и една значителна частъ отъ хранителнитъ продукти въ тѣзи страни се доставяха преди войната отъ задоеанскитъ страни. Скотовѣдството на Дания, Холандия, Норвегия и Швеция, доколкото съставляваше важенъ отраслъ въ народното стопанство на тѣзи страни, бѣ непосредствено свързано съ доставяния отъ задоеанскитъ страни фуражъ. Откъсването на севернитъ и западнитъ страни отъ презоеанската търговия парализира не само индустриалното, но и земеделското производство. По сведения на дописника на американския вестникъ „Ню Йоркъ Таймсъ“, въ началото на октомврий, броятъ на безработнитъ въ индустриалнитъ области на Белгия е възлизалъ на 1.200.000 души, а само въ парижката областъ въ Франция на 800.000 лв. Споредъ изявленията на френския министъръ Белевъ, броятъ на безработнитъ въ Франция следъ освобождаването на пленницитъ, които сега се намиратъ въ Германия, ще достигне 3—4 мил. души. Въ Холандия, Дания, Норвегия, Швеция и Финландия безработицата взема застрашителни размѣри съ засѣгането на войната.

Особено тежко е положението на тѣзи страни поради липсата на хранителни произведения. Пакъ по данни на американски кореспонденти и нѣкои телеграми на агенция „Тасс“, се узнава, че въ края на октомврий дажбата на хлѣбъ въ Белгия на възрастно лице е била на-

малена на 250 гр. на день, а за месото на 70 гр.

Така, докато стопанското положение на включените в сферата на германското стопанство югоизточни страни се характеризира със общо поскъпване на живота, което надминава, въпреки случаи, повече от два пъти предвоенното ниво и опразване на пазара от важни сурови материали, чрез един засилен износ без да има срещу него внос на пълноценни стоки, въ западните страни се наблюдава едно пълно разстройство на стопанския живот — масова безработица, изключителна липса на хранителни произведения и сурови материали за индустрията и пр.

Стопанското положение въ същинска Германия се различава чувствително от това на завзетите територии и включените югоизточни страни.

Според официалните данни на германския конюнктурен институт, поскъпването на живота възлиза през 1940 год. средно на 3%. Но не е движението на цените въ тази страна, което характеризира стопанското развитие през първата година от войната. При системата на дажбите, въведена почти за всички по-важни артикули, ролята на цените е от второстепенно значение. Политиката на цените, която германското правителство провежда още много години преди започването на войната, е тесно свързана със въпроса за финансирането на самата война. Въ центъра на цялостния стопански живот стои финансирането на самата война. Стопанското положение на Германия може да се изясни до известна степен обективно само съ разглеждане на този въпрос.

Тъй като Германия не разполагаше още много преди започването на войната, нито съ златни резерви, нито съ вземания от чужбина, единствения начин за покриване огромните разходи на войната остават вътрешните заеми и непосредственото облагане на населението. Понеже разходите съ, през тази война, извънредно големи, не може да става и дума за предпочитане на единия или другия начин — и двата се използват максимално.

Разходите на Германия за въоръжаване до започването на войната, според данните, които изнесе самъ водачът и райхсканцлеръ А. Хитлеръ, съ възлизали на 95 милиарда райхсмарки. Според изчисленията на някои американски економисти, до края на септем-

врий тѣзи разходи съ нарастнали до 145 милиарда марки.

Германските стопановеди открито заявяват, напр., проф. Талхаймъ, че единственият източникъ за финансиране огромните нужди на военното стопанство за Германия е социалиният продукт, или съ други думи, трудът на широките слоеве от населението. Това финансиране не може да се подпомага от излишците на външната търговия, тъй като през последните месеци от н. г., при най-оптимистичната преценка, сумата на тази търговия не надхвърля 60% от тази до войната.

Националният доход на Германия възлизал през 1938 год. на около 75 милиарда райхсмарки, но поради войната, сигурно е, че той е до известна степен намален. Ако приемемъ, че той е останал непроменен, то значи, че разходите по войната съставляват удвоен размах на националния доход на тази страна. За да конкретизираме по-добре значението на тази сума за германското национално стопанство, нека направимъ едно сравнение съ България, чийто национален доход възлиза през последната година на около 40 милиарда лева. Можемъ да си представимъ какво ще бъде положението на България, ако от нашето население и страна се „изпомпят“ въ продължение на няколко години 80 милиарда лева...

Естествено тѣзи грамадни сръдства не биха могли да се набавят, ако Германия не разполагаше съ една извънредно модерна индустрия или, съ други думи, ако производителността на труда въ тази страна не превъзхождала тази на много други страни. Пакъ споредъ проф. Талхаймъ, вложените сръдства въ така наречените индустрии за сръдства за производството (машинна индустрия) през 1938 год. въ Германия съ повече, отколкото тѣзи на Англия и Франция, взети заедно през същата година. Същият авторъ пише, че съвременната война е едно сръдство, от което всички малки и аграрни страни трѣбва да се откажат, защото не съ въ състояние нито да покрият грамадните разходи, които се налагат, нито да снабдяват армията си съ подходящи военни материали, който съ длъжни да внесат от вън, което обстоятелство, само за себе си, прави воденето на война от таква държава напълно рискувано.

Твърде високата производителност на германския труд, поради въвеждането на съвършени сръдства за производство, което проличава най-добре отъ

разпределението на националния доход — в Германия се пада средно на глава население 1450 райхсмарки, а в страните от югоизточна Европа около 320 марки, или приблизително 4.5 пъти по-малко, се указва наистина като едно извънредно мощно средство за издържане на една крайно скъпа война, каквато е днешната, но все пак е съвсем недостатъчно. Ето защо, според друг германски економист, Валтер Хофманъ, воденето на война, даже в страни като Германия, с силно развита производителност на труда, налага едно значително ограничаване нормалните нужди на населението. Границата на това ограничение, според същия професоръ, не трябва да надминава за Германия повече от 70% от невоенно време.

Естествено е, че едно такова ограничение не може да бъде продължено съ години. Съ това обстоятелство се обясняват и разбиранията на най-видните германски стратегии и политици за необходимостта от една свѣткавична война.

Стопанското положение на другата воюваща страна — Англия, към края на първата година от войната и особено в първите месеци на втората година, сочи едно значително влошаване. Наистина, външната търговия на тази страна, към чиято система принадлежи и днес едно „жизнено пространство“, възлизащо почти на две четвърти от свѣта, е насочена предимно къмъ задокеанските страни, които се намиратъ все още подъ доминиращето влияние на английската военна флота. Поддържането на единъ редовенъ трафикъ става, обаче, отъ день на день все по несигурно и струващо грамадни средства.

Споредъ германски данни, потопениятъ тонажъ отъ английската търговска флота, до края на ноември т. г., възлиза на около 9.5 мил. тона. Като се има предвидъ темпото, съ което се извършва потопяването на тази флота, може смѣло да се твърди, че до края на годината близу половината отъ цѣлата английска търговска флота, която възлиза на кръгло 20 мил. тона, ще бъде негодна за употребление. Тукъ трябва да се изтъкне, обаче, обстоятелството, че едновременно съ потопяването, Англия успѣ да причисли къмъ своята търговска флота голѣмата частъ отъ флотитѣ на Норвегия, Холандия, Белгия, Гърция и не малка частъ отъ тази на Франция. По този начинъ, една незначителна частъ отъ потопениятъ тонажъ е била попълнена, би.

ло съ завладяните отъ тѣзи страни паракходи, било съ купени отъ Съединените щати и доминионитѣ. Отъ друга страна се констатира едно колосално нарастване на военните и невоенни нужди на Англия, поради което липсата на плавателни средства за морски транспортъ е извънредно акутна. Англия трябва да внесе своите стоки отъ много по-далечни страни, да обикаля много по-големи разстояния отколкото презъ мирно време. Това предизвиква не само едно чувствително поскъпване и грамадни разходи, но и повсемѣстна липса на нѣкои артикули отъ първа необходимостъ. Поскъпването за нѣкои стоки достига до 50—60% в сравнение съ началото на войната. Въ същото време правителството е увеличило надниците и заплатите само съ 20%.

Въ финансово отношение, Англия започна тази война съ по-малко резерви, отколкото миналата. Това се признава отъ голѣмия английски економистъ Кейнсъ, който казва, че златните резерви на Англия въ началото на тази война съ възлизали на около 396 мил. лири, докато презъ миналата война на повече отъ 1 милиардъ лири. Външната търговия, която Англия поддържа презъ войната, макаръ да се провежда съ крайно напрежение, въ никой случай не е въ състояние да ѝ даде излишци за воденето на войната, поради обстоятелството, че производството е разстроено отъ аеропланните бомбардировки или приспособено за военни цели. Още отъ сега Англия е загубила голѣма частъ отъ своите пазари въ доминионитѣ и Южна Америка, където бавно, но сигурно се настаняватъ Съединените щати.

Въпреки войната, броятъ на безработните въ Англия продължава да бъде значителенъ, защото липсватъ възможности за преустройство на известни индустрии, за снабдяването имъ съ сурови материали или за приучването на известенъ брой работници, да могатъ да участвуватъ въ други производства. Споредъ последните сведения на „Ройтеръ“, броятъ на безработните въ Англия е възлизалъ на около 220.000 души.

Нѣкои английски економисти (Кейнсъ, Киндлей), изчисляватъ военните разходи на 6 милиона лири дневно. Германскиятъ економистъ Валтер Хофманъ смѣта, обаче, че тѣзи разходи възлизатъ най-малко на 8 милиона лири. Ако вземемъ средната цифра, това значи, че Англия харчи годишно 2.5 милиарда лири за воденето на днешната война.

Отъ къде се взематъ тѣзи срѣдства и какъ се отразяватъ на стопанското положение на страната?

Още преди започването на войната, английскиятъ финансовъ министъръ, въ съгласие съ практиката отъ миналата война, наложи едно значително увеличение на облаганията за доходи надъ 10.000 лири годишно. Съ удѣлжаването на войната сж били обгърнати и по-малки доходи. Границата на облагането — 250 лири е, обаче, сравнително все още висока въ Англия.

Покриването на военнитѣ разходи въ Англия се извършва до сега все още съ сключване на краткосрочни държавни заеми, като се правятъ опити да се ангажира участието на всички слоеве отъ населението. Забележително въ това отношение е предложението на Кейнсъ да се привлече и работническата класа въ финансирането на войната чрезъ заплащането на известна частъ отъ надницитѣ и заплатитѣ съ „спестовни бонове“, които ще се изплащатъ следъ приключването на войната отъ държавата.

Англия прави отчаяни опити да получи съгласието на отговорнитѣ фактори въ Съединенитѣ щати за сключване, както въ миналата война, на политически заеми. До сега тѣзи опити сж пропадали главно поради отказването на Англия да плати направения презъ миналата война воененъ дългъ отъ 1 милиардъ лири. Възможноститѣ за сключване на такива заеми сж, обаче, значително увеличени следъ избирането на Рузвелтъ, който е, както е известно, подръжникъ на „подпомагането на Англия съ всички срѣдства“. Отъ друга страна, финансирането на войната въ Англия се улеснява и съ сравнително доста голѣмата сума английски капитали, пласирани въ чужбина. Общата сума на тѣзи капитали възлиза, споредъ официални английски източници, на кръгло 3.5 милиарда лири, отъ които 2.4 милиарда лири въ Съединенитѣ щати.

Сериознитѣ мъжнотии, които се явяватъ въ развитието на английското сто-

панство съ продължаването на войната, не сж, обаче, толкова отъ финансовъ и общо-стопански характеръ, особено като се има предвидъ експлоатационната система на английската империя надъ едно нѣколко стотинѣ милионно колониално население, която сигурно ще бжде засилена, колкото отъ чисто воененъ характеръ. Стратегическиятъ поражения, които претърпя тази страна още отъ началото и въ продължение на войната, се указаха отъ изключително значение за използване стопанскитѣ и финансови източници на английската империя за военни цели. Има всички изгледи да се вѣрва, че продължаването на войната ще предизвика още по-сериозни пукнатини въ английската стопанска и колониална машина.

Стопанското положение на Япония и Италия, които участвуватъ въ войната сравнително отъ дълго време, е най-тежко. Географски тѣзи две страни се намиратъ въ много по-неизгодно положение, отколкото Германия и Англия. Стопанскитѣ ресурси, съ които разполагаха двѣтѣ страни преди започването на войната и развитието производителността на труда, сжщо бѣха значително по-ограничени, отколкото на горнитѣ две участващи въ войната велики сили. Япония води отъ три години война съ Китай и, споредъ съветски източници, е изразходвала надъ 15 милиарда йени (една йена равна на около 18 лв.). Италия приключваше още преди започването на днешната война своя държавенъ бюджетъ съ чувствителни дефицити. И Япония и Италия сж лишени отъ редица важни сурови материали и хранителни произведения, които се доставятъ или само по море, или отъ презморски страни.

Заприщването на морскитѣ пътища отъ Англия и забраната на износа за Япония отъ Англия и Съединенитѣ щати, липсата на всѣкакви златни резерви въ тѣзи страни, допринасятъ твърде много за ускоряващото се влошаване на стопанското нѣмъ положение.

Д-ръ Д. Т. въ

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА СТОКООБМѢНЪ МЕЖДУ ШВЕЙЦАРИЯ И БЪЛГАРИЯ ПРЕЗЪ НАСТОЯЩАТА ВОЙНА.

Отъ започването на войната до днесъ търговскиятъ стокообмѣнъ на България съ останалитѣ европейски държави претърпя значителна промѣна. Равновесието отъ преди войната е отдавна нарушено и на челно мѣсто въ българската външна търговия се очертаватъ сега само нѣ-

колко държави. На първо мѣсто, войната засили доста много значението на германското стопанство за България. Знаемъ, че особено следъ влизането въ втората година на войната, износетъ на нашата страна се отправя главно къмъ германския Райхъ, а следъ това къмъ Ру-

сия, Унгария, Швейцария и др. Сжщо е положението и при вноса. Тръбба, значи, да извадим заключението, какво войната дойде да засили стокообмѣна между България и Германия. Никога отношенията между дветѣ държави не сж били така оживени и добри както въ последнитѣ месеци. За насъ засилването на стокообмѣна между дветѣ държави е напълно нормално. Днесъ търговията ни съ всички останали голѣми западни държави е почти замръзла. Какъвто и да било вносъ отъ тамъ е невъзможенъ, а българското стопанство ежедневно търси чуждия вносъ. Безъ него економическиятъ ни животъ би напълно замръзълъ. Ето защо, въ това отношение, единственъ доставчикъ и купувачъ за насъ се явява германскиятъ Райхъ. Сжщото трѣбва да се каже и за българския износъ. Покупателната сила на германския пазаръ е голѣма. Той спокойно може да погълне нашитѣ опредѣлени за износъ количества. Така погледнато, засилването на стокообмѣна ни съ Германия е едно напълно нормално явление, което не трѣбва да смущава абсолютно никого.

Второто сжществено отражение на войната върху външната ни търговия бѣ замирането на стокообмѣна на нашата страна съ Англия, Франция и Америка. Причинитѣ за това сж напълно разбираеми. Най-напредъ трѣбва да поставимъ трудността на транспорта на стокитѣ по море и прѣчкитѣ по суша, изпъкнали поради опасността отъ бомбардировки, докато Франция бѣ въ положение на война. Не трѣбва да се изпускатъ и чисто стопанскитѣ причини: Англия и Франция днесъ не сж въ състояние да изнасятъ въ предшнитѣ размѣри. Следъ примирието, Франция въобще не е въ състояние да изнася повече, а сега всѣки продава на тази страна, отъ която може да си достави необходимитѣ продукти. Най-после трѣбва да подчертаемъ, че специално за замирането на търговията ни съ Англия влияятъ и чисто политически причини. Британия се възспира въ износа си за България, понеже смѣта, че нашата страна, въпрѣки и въ неутрално положение, симпатизира повече на силитѣ на Осьта и единъ евентуаленъ вносъ въ България може следъ това да бѣде отправенъ за Германия. Така трѣбва да си обяснимъ спирането и потапянето въ Сръдиземно море на много порѣчки, предназначени за Югославия, България и Румѣния.

Замирането на стокообмѣна ни съ горнитѣ три голѣми държави принуди българското правителство да потърси

нови обекти за българския пазаръ. Въ това отношение се започна една разумна политика на съживяване на търговията съ неутралнитѣ държави — политика, която до сега даде отлични резултати. На първо мѣсто се направи сполучливъ опитъ за възстановяването и засилването на стокообмѣна съ Съветска Русия, а следъ това погледитѣ бѣха обърнати къмъ Швейцария, Унгария, Италия и балканскитѣ държави.

Презъ настоящата 1940 година стокообмѣнитѣ ни съ всички горе-изброени държави се е значително увеличилъ. На първо мѣсто тукъ стои Русия, която днесъ се явява единъ отличенъ контрагентъ за България. Търговията ни съ Италия е, сжщо така, значително увеличена. Въ процесъ на подобрене е и стокообмѣнитѣ ни съ Швейцария и Унгария.

При днешното развитие на международната търговия и специално при очертаното развитие на българската външна търговия, явно е, че не можемъ да оставимъ на страна Швейцария, която се явява напълно оправданъ стопански обектъ за нашата страна въ настоящата война. Освенъ благоприятното положение на дветѣ страни — тѣхниятъ неутралитетъ, трѣбва да имаме предвидъ, че политическитѣ отношения между дветѣ страни сж били винаги най-добри, даже приятелски. Това е едно обстоятелство, което улеснява извънредно много международната стокообмѣна при днешнитѣ изключителни обстоятелства.

Нашето проследяване на възможноститѣ за стокообмѣна между Швейцария и България въ настоящия моментъ е подтикнато именно отъ благоприятнитѣ условия, които, при днешната война, улесняватъ извънредно много взаимната търговия и позволяватъ едно засилване на стопанскитѣ отношения. Абстрахирайки се отъ историческото развитие на економическитѣ отношения между Швейцария и България, проследяване, което далечъ не влиза въ обекта на настоящата статия, ние ще очертаемъ структурата на швейцарското народно стопанство само до толкова, доколкото е необходимо, за да докажемъ огромната роль, която българското народно стопанство може да изиграе за последното: търсенията на нашия пазаръ поглъщатъ грамадна частъ отъ излишнитѣ швейцарски индустриални продукти, а българскиятъ вносъ въ Швейцария попълва голѣмата липса отъ земеделски и скотовѣдни продукти, намиращи се въ така оскѣдно количество въ Хелвеция.

За тази цел, не ще е излишно да направим една бѣгла скица на днешното състояние на швейцарското народно стопанство.

Следъ окупацията на Белгия и Холандия, Швейцария е единствената останала свободна и независима малка държава въ Западна Европа. Общата ѝ повърхност възлиза на едва 41.000 ккм., които, въ голѣмата си частъ, представляватъ високи планини и територии мѣчно неподатливи на земеделски и индустриални култури. Обработването на земята доставя препитание на една малка частъ отъ населението. Лошиятъ климатически условия сѣ подтикнали швейцарцитѣ да търсятъ препитанието си главно въ хотелиерството, което, по развитие, държи първо мѣсто въ свѣта. Швейцария е единствената страна, която при 5 милиона население притежава 7.200 хотела, накачали изъ различните краища на Алпитѣ. Хубавитѣ и красиви планински мѣстности сѣ единствениятъ най-силенъ факторъ, който спомога за процътяването на швейцарското хотелиерство.

Първо мѣсто, като производственъ браншъ въ швейцарското народно стопанство, заема индустрията. Тази малка държава притежава силно развита индустрия, на която заслужено биха завидяли дори и най-индустриалните страни. Индустрията, като производственъ процесъ, е напълно независима отъ климатическия условия и може спокойно да вирѣе и процътява въ една така богата страна като Швейцария.

Швейцарската индустрия, взета въ нейната цѣлостъ, застъпва всички по-главни индустриални клонове. Първо мѣсто заематъ, обаче, онѣзи индустрии, функциониранието на които се обуславя отъ обилно намиращитѣ се въ страната водни сили и които могатъ да намиратъ поблизу и по-лесно суровитѣ си материали. Електрическата индустрия, наприкладъ, е една отъ най-добре развититѣ въ Швейцария.

Наредъ съ горепоменатата индустрия, трѣбва да споменемъ текстилната индустрия, металургичната, шоколадената, производството на лѣчебни вещества и др. Нѣкои отъ тѣзи индустриални клонове се ползватъ съ свѣтова известностъ и сѣ послужили за примѣръ на много страни. Швейцарскитѣ часовници сѣ известни по цѣлия свѣтъ; швейцарскитѣ шоколади се ползватъ съ не по-малка слава. Освенъ тѣзи два вида артикули, като основа на износа на страната служатъ още главно: текстилнитѣ произве-

дения отъ памукъ, коприна, ленъ, всички видове машини и машинни части; различни лѣчебни материали; всички видове инструменти и апарати, даже рѣчни параходи, части отъ параходи и орѣжия. Всички горепоменати стоки участвуватъ въ ограничени размѣри въ износа за България.

Швейцарската индустрия днесъ е стигнала до единъ завиденъ стадий на развитие. Не само че тя дава прехрана на повече отъ една трета отъ населението, но индустриалнитѣ продукти сѣ сега главнитѣ износни стоки, които, наредъ съ износа на капитали, позволяватъ на Швейцария да си достави необходимитѣ ѝ земеделски продукти и да уравни платажния си балансъ.

Вториятъ главенъ производственъ клонъ — земеделието — се намира при извънредно лоши условия на развитие. Недобритѣ почвени условия не благоприятствуватъ много селскитѣ култури. Неблагоприятната за култура земя заема 1/3 отъ територията на страната. Отъ обработваемитѣ 2/3 близу една трета представлява гори и остава, значи, само една третъ за селскитѣ култури.

Втората сѣществена прѣчка за развитието на земеделието въ Швейцария е голѣмата раздробеностъ на селската собственостъ. Страната притежава 238.469 земеделски стопанства, на едно стопанство се падатъ срѣдно 6,13 декара.

Вѣпрѣки и поставено при такива лоши условия, земеделието въ Швейцария се развива постепенно. Застѣпени сѣ почти всички земеделски култури, но тѣхното производство далечъ още не може да задоволи нуждитѣ на страната. Земеделскитѣ продукти сѣ напълно недостатъчни. Всички плодови култури едва покриватъ една трета отъ нуждитѣ на населението; производството на скотовъднитѣ продукти отъ животински произходъ е още по-лошо. Последнитѣ представляватъ едно отъ най-голѣмитѣ пера по стойностъ на швейцарския вносъ.

За да иллюстрираме положението на селското стопанство, ще дадемъ вноса на земеделски продукти презъ 1937 год.: жито 4.386.000 квинтала, овесъ-ечмикъ 2.305.000 квинтала, рѣжъ 1.558.000 квинтала, оризъ 1.062.000 квинтала, животни 132.000 квинтала, продукти отъ животински произходъ 471.000 квинтала, зеленчуци 52.000 квинтала.

Отъ горното изложение е явно, че швейцарскиятъ износъ ще представлява винаги износъ изключително на индустриални продукти, а вносътъ ще се ориентира главно къмъ земеделскитѣ и ско-

товъдни произведения. Това очертание е неизменно и от години вече наред с швейцарският внос и износ имат строго установен характер. Към вносите артикули трябва да прибавим и вноса на редица сурови материали за индустрията, за да имаме пълно очертание облик на швейцарския внос.

Земедълските продукти Швейцария до сега доставя главно от Италия, Франция и Германия. Тези три страни заемат средно 50% от общия внос на страната. Второстепенният доставчици на хранителни продукти сж: Дания, Холандия, Гърция, Турция, Югославия, България и др. След анексирането на Австрия и Чехия, процентното участие на Германия се е значително увеличило.

Днешният състав на българския износ отговаря извънредно добре на нуждите на швейцарското стопанство. Стоките, които най-много сж търсени на пазарите в Цюрих, Берн, Базел и др., сж главните износни продукти на нашата страна. Земедълският характер на нашия износ се явно очертава от година на година. Този характер иде именно да насочи нашето внимание към индустриалните страни, между които Швейцария може да заеме почетно място.

Износът ни към Швейцария не е бил никога до сега извънредно оживен. Всички продукти се изнасят въ ограничени количества. Особено интересно е очертанието на износа през последните няколко години, когато, не само, че изнесените продукти намаляват, но се забелязва силно ограничение на изнесените видове стоки. Въ последните няколко години износът към Швейцария се ограничава въ само няколко вида продукти на нашето стопанство. Първо място заемат продуктите от животински произход и то преимуществено яйцата. От близо 60% от общата стойност на износа за Швейцария през 1930 г. износът на яйца стига до 95% от стойността на общия износ през 1939 г. Усиленото изнасяне на яйцата за Швейцария е напълно оправдано; швейцарското селско стопанство дава извънредно малко яйца годишно, а България разполага богато с тях. Сжщото важи и за всички останали скотовъдни продукти.

Освен яйцата, като артикули, съставлящи общата износна рубрика „продукти от животински произход“, трябва да споменем още: живи животни, заклани птици, дивеч, свини, свинско месо, мас и др. Износът на всички тези продукти

намаля катастрофално въ последната година, като износът на някои от тях не се практикува вече. Изчезването и появяването на продуктите от тази категория стоки е едно временно явление, въ връзка с уговарянето на комиссионите и разходите на контингентите за всяка година, положението на сметките по клиринга и възможностите на българското стопанство, затова можем да дадем категорично заключение, че износът е намалял или изчезнал окончателно. Можем, обаче, да установим само едно: явно е, че има една силна тенденция за намаляване на износа на животински произведения за Швейцария, тенденция, продуктувана и наложена от обективни причини.

Главни доставчици на швейцарското стопанство на продукти от животински произход до обявяването на войната сж били: Франция — участваща с 12% от общия внос; Унгария — 18%, Югославия — 8%, Дания и Холандия.

След септември 1939 година повечето от тези страни, бидейки заети въ войната или въздържайки се от интензивен износ, намаляват постепенно износа си за Швейцария. Този факт е момент извънредно благоприятен за България, понеже Швейцария, поставена въ невъзможност да внася от воюващите си съседи, обръща погледи към неутралните земедълски страни.

Въ последните няколко години, зърнените храни се явяват отново като износен предмет за Швейцария. Не може, обаче, да се каже, че те съставят редовно ядро на търговията ни с тази страна, защото количествено техният експорт се колебае много и от време на време даже съвсем изчезва. Въ последните години изнасяме главно: пшеница, овес, ръж, ечемик, ориз, смес и др. По количество, както и по стойност изнесените стоки сж въ твърде минимални размъри.

Сравнено с участието на останалите държави-доставчици, България заема едно от последните места. Главни доставчици на тези продукти сж: Унгария, Румъния, Англия и Чехия. Въ вноса на този вид стока след обявяването на настоящата война наставка голъма промяна. Унгария е въ невъзможност да внася въ предишните размъри, вносът от Англия намалява от ден на ден, а Чехия не съществува повече. Въ това направление погледите на Швейцария се отправят изключително към югоизточна Европа.

Заслужава да се спремъ на износа на тютюнъ и розово масло. Швейцария е страна, където тютюневата култура почти не е застъпена. Страната преработва огромни количества чужди сурови тютюни; тютюневата индустрия е доста добре развита. За нуждитъ на страната фабриките преработватъ доставенитъ въ сурово състояние източни, италиански и френски тютюни. Износътъ на розово масло бѣ извънредно силенъ въ годинитъ следъ войната и въ периода на економическата криза. Днесъ износътъ на тютюнъ и розово масло за Швейцария е доста намалалъ.

Освенъ България, суровъ тютюнъ въ Хелвеция внасятъ още: Италия, Франция, Британска Индия и др.

Най-после, трѣбва да се спремъ на износа за Швейцария на плодове, зеленчуци и вино. Плодоветъ сѣ доста мѣчно изнасятъ поради дългото разстояние между дветѣ страни. Най-добъръ пласментъ до сега е намирало гроздето и то главно въ последнитъ нѣколко години. Износътъ на зеленчуци се предприема до сега въ минималния размѣръ, а износътъ на вино се намира, за момента, въ периодъ на проучване. Нѣколкото предприятия опити въ миналитъ години пропаднаха главно поради недоброкачествеността на изнесенитъ вина. Швейцария е страна, където намиратъ пласментъ само доброкачествени стоки.

Трѣбва да отбележимъ и износа на разни видове билки, който, започналъ презъ миналата година, предстои да бѣде засиленъ и организиранъ телпърва.

Вносътъ на швейцарски продукти въ България се развива, също така, доста ограничено. И тукъ, на челно мѣсто, фигуриратъ само нѣколко категории стоки, които, общо взето, представляватъ грамадната частъ отъ общия вносъ на Швейцария. Тѣзи категории стоки, въ течение на времето, сѣ се наложили и стабилизирани днесъ тѣ сѣ сякашъ незамѣними. Това „налагане“ е, обаче, напълно нормално, защото това сѣ категориитъ стоки, продуктитъ на които сѣ най-търсени въ нашата страна и които идватъ да попълнятъ една голѣма липса на нашия стопански животъ. Тѣзи категории стоки сѣ: машини и инструменти, текстилни материали, медицински вещества и вещества за джбене.

Вносътъ на швейцарскитъ машини и инструменти въ България е твърде значителенъ по размѣръ и твърде разнообразенъ по съдържание. Той заема неоспоримо първо мѣсто въ швейцарския вносъ у насъ.

Отъ значение е и вносътъ на медицинскитъ материали и текстилнитъ продукти. Отъ Швейцария внасяме и голѣмо количество химически произведения.

Отражението на войната върху търговскитъ отношения между Швейцария и България започва да се чувствува презъ настоящата 1940 година. Презъ миналата 1939 г. развитието е било сравнително нормално. Войната, впрочемъ, дойде въ последното тримесечие, това, което не указва голѣмо значение върху общото развитие на стокообмѣна между дветѣ страни. Общиятъ характеръ на вноса и износа презъ 1939 г. не се отличава съ нищо отъ структурата на търговията презъ останалитъ години. По стойности, тя също така запазва предишното си ниво. За да запознаемъ читателя съ нормалната структура на търговията между Швейцария и България и тенденцитъ на нейното развитие, ще дадемъ очертаването на вноса и износа презъ миналата година (вж. горната таблица).

	Вносъ	Износъ
	1939	
Зърнени храни	399.000	
Живи животни	1.000	8.683.000
Животински продукти		71.264 000
Тютюнъ	37.000	6.800.000
Химич. произведения	510.000	
Вещества за джбене	9.672.000	
Масла	36.000	2.505.000
Медицински материали	15.888.000	1.328.000
Парфюмерии	937.000	5.464.000
Матали, камъни	1.920.000	
Митер. за дърводелство	95.000	
Текстилни произвед.	16.755.000	1.069.000
Вагони, каучукъ	2.168.000	
Машини инструменти	46.705.000	
Бижутерии и др.	101.000	
Всичко	95.294.000	99.643.000

Економическитъ отражения на войната швейцарското стопанство започна да чувствува въ началото на настоящата година. Положението на Швейцария се влошава отъ день на день. Причината за това, следъ като имаме предвидъ економическата структура на страната, сѣ много ясни. Швейцария е лишена отъ своитъ най-главни доставчици на сурови и хранителни материали, както и отъ своитъ голѣми купувачи. Франция, следъ капитулацията, не е въ състояние да изнася голѣми количества за своята добра съседка и приятелка Хелвеция. Същото трѣбва да кажемъ и за Англия. Доставкитъ отъ тази страна намаляватъ чувствително отъ месецъ на месецъ. Въ последнитъ дни се сключиха нови стопан.

ски конвенции съ тѣзи две държави, но резултатитѣ нѣма да бждатъ голѣми. Дветѣ голѣми до вчера страни не ще сж въ състояние да изнасятъ въ предишни размѣри дълго следъ настоящата война.

При това положение, голѣми обекти за швейцарското стопанство въ Западна Европа оставатъ само Италия и Германия. До преди влизането си въ войната Италия доставяше доста продукти на Хелвения, но днесъ нейнитѣ нужди сж много голѣми и износътъ е значително ограниченъ. Отъ Германия швейцарцитѣ мжно могатъ да внесатъ голѣми количества зърнени храни и сурови материали, понеже и самата Германия има голѣма нужда. Търговията между Швейцария и Германия мжно би нарастнала до голѣми размѣри, тъй като и дветѣ страни изнасятъ преимуществено индустриални произведения.

Явно е, че при така стеклитѣ се обстоятелства, швейцарското стопанство търси нови обекти, къмъ които да насочи своето внимание съ огледъ на единъ евентуаленъ вносъ и износъ. Предметъ на това внимание могатъ да бждатъ само неутралнитѣ страни и то преимуществено неутралнитѣ земеделски страни.

Една частъ отъ това внимание се насочва къмъ България, която, като неутрална политически за момента, съ явно установенъ селско-стопански характеръ на износната търговия, може да бжде добъръ контрагентъ на Швейцария въ сегашнитѣ времена на война.

Българското стопанство трѣбва умѣло да използвава нарастналитѣ нужди отъ земеделски продукти на днешнитѣ индустриални западно-европейски страни. Швейцария, поради установеното ѝ неутрално положение, е на първо мѣсто между тѣхъ, като се иматъ предвидъ интереситѣ на страната ѝ. По въпроса не може да има споръ. Трѣбва да използваме до максимумъ благоприятно стеклитѣ се обстоятелства, но да действуваме извънредно предпазливо и благоразумно, защото моментътъ ни налага да изнасяме, като щадимъ, обаче, интереситѣ и нуждитѣ на населението. Продължителността на войната е още доста неустановена. Истинската стопанска война, изразена чрезъ економическата блокада, започва едва сега. Ето защо, налага се да се предвидятъ необходимитѣ, за прехраната на страната, продукти и тогава да изнасяме само излишното. Сега се налагатъ и много по-голѣми жертви отъ страна на всички българи, само и само да се гарантира износа, защото срещу из-

несенитѣ стоки трѣбва да внесемъ не-обходимитѣ ни индустриални продукти.

Именю износътъ за Швейцария е отъ полза въ това направление, защото срещу вносътъ ѝ въ тази страна ние можемъ да купимъ: текстилни произведения, всички видове машини, инструменти, лѣчебни вещества, часовници, апарати, химикали, орждия и пр. Второто благоприятно положение е установениятъ швейцарски неутралитетъ, който въ днешния моментъ играе голѣма роля при търговскитѣ отношения между държавитѣ.

При горното очертане на швейцарския вносъ въ България, трѣбва да видимъ къмъ какви стоки ни подтикватъ нуждитѣ на швейцарския пазаръ въ момента и върху какво трѣбва да насочимъ нашето внимание при износа.

Естествено, че не можемъ да задоволимъ всички търсения отъ страна на швейцарския пазаръ, нито трѣбва да се мжчимъ да изнасяме много продукти, защото това не е по силитѣ ни, нито лѣкъ е благоразумно въ момента. Времето ни налага да се съсредоточимъ само върху нѣколко категории стоки, колкото се касае до износа въ време на войната, категории, очертани отъ нуждитѣ на пазара и да осигуримъ и стабилизираме редовното изнасяне на опредѣлени количества.

Първиятъ артикулъ, върху който трѣбва да се спремъ, сж несъмнено яйцата. Видѣхме, че тѣ винаги играятъ първостепенна роля въ нашия износъ за Швейцария; досега изнасянитѣ количества трѣбва да се увеличатъ стига да има възможностъ за това. Отъ друга страна, Франция и Италия, главнитѣ предивоенни доставчици на яйца на швейцарското стопанство, не ще могатъ да внасятъ въ предишнитѣ размѣри. То-зи, именно, фактъ трѣбва умѣло да се използва отъ България.

Непосрѣдствено до износа на яйцата трѣбва да поставимъ сжщия на различнитѣ видове животни и заклани животни, както и тѣхнитѣ продукти. Изнасянето на горепоменатитѣ видове животни изисква голѣмо внимание. Животнитѣ трѣбва да се подлагатъ на строгъ медицински контролъ при излизането.

На трето мѣсто идватъ зърненитѣ храни, плодоветѣ и зеленчуцитѣ. Не трѣбва, обаче, да мислимъ, че малка Швейцария ще е въ състояние да закупи голѣми количества отъ поменатитѣ категории стоки. Сегашната война ѝ благоприят-

ствува, наистина, въ износа на тѣзи разстителни продукти (видѣхме, че Франция и Англия и тукъ бѣха първитѣ доставчици), но експортътъ на по-значителни количества мѣчно би се организиралъ. Специално за зимния сезонъ трѣбва да обърнемъ вниманието върху износа на картофи, семена и пр. За сѣщия периодъ отъ време не трѣбва да се изпускатъ предвидъ консервитѣ и мармаладитѣ.

Добри изгледи има и за износа на пютионъ, вино и билки. Доставкитѣ на тѣзи три артикули отъ Англия, Франция и Германия, а сега и отъ Гърция и Турция, ще спратъ напълно, а това би значело западането на три голѣми швейцарски индустриални клона. България би могла да допълни, до известна степенъ, намаляването на вноса отъ поменатитѣ държави.

Въ последнитѣ нѣколко месеца се направиха извънредно сполучливи опити за износъ на каменни вѣглища и чистъ спиртъ за Швейцария. Известно е, че Хелвеция, въпрѣки и богата отъ кѣмъ планини, е извънредно бедна отъ кѣмъ черното злато. До сега последното тя доставяше главно отъ Германия, Франция и Англия. Днесъ вносьтъ отъ тѣзи държави е много намалѣлъ, затова Швейцария и въ това направление поглежда кѣмъ България. Резултатитѣ отъ първия опитъ сѣ задоволителни. При нормално време, когато ще разполагаме съ свободни вагони, ние бихме могли да изнасяме въ много по-голѣми количества, понеже разполагаме съ огромни количества вѣглища. Сполучливъ излѣзе опита и съ износа на чистия спиртъ. Ние сме сигурни, че бѣдѣщото развитие на търговскитѣ отношения между Швейцария и България, при военна обстановка, ще наложатъ още доста продукти, за които до сега не се и подозирало, че могатъ да бѣдатъ добъръ обектъ на взаимната размѣна и които голѣмата нужда на швейцарското стопанство тепърва ще покаже.

Реализирането на очертанитѣ отъ насъ възможности не ще стане въ никой случай така леко, както нѣкои си го представятъ. Върху това ние не си правимъ ни най-малки илюзии. Интензифицирането на търговията ни съ Швейцария се натѣква на редица мѣчнотии, съ които трѣбва неминуемо да се справимъ и ги преодолюемъ. Прѣчкитѣ сѣ главно въ следнитѣ насоки:

а) Прѣчки отъ напълно обективенъ характеръ, независимо отъ желанието за редовенъ стокообмѣнъ и отъ двѣтъ

страни. Това е голѣмото разстояние, което дѣли Швейцария и България. Разстоянието днесъ, въ военно време, е голѣма прѣчка, особено пъкъ, ако стокитѣ трѣбва да минаватъ презъ нѣкоя отъ воюващитѣ страни. Въ това отношение, положението е благоприятно само за превоза презъ Югославия. Все пакъ, за сега, транспортътъ по сухо е много по-гарантиранъ отъ този по море. Това обстоятелство трѣбва да се използва, защото не се знае до кога ще е въ сила.

б) Прѣчки отъ чисто локаленъ характеръ, продиктувани отъ новитѣ стремени на държавитѣ да ограничаватъ износа. Тукъ спадатъ взетитѣ редица мѣрки отъ швейцарския федераленъ съветъ, съ които се въведе контингентиранието на вноса на всички по-важни стоки отъ чужбина. Отъ друга страна, износътъ отъ България е тоже доста ограниченъ и съпроводенъ съ редица вътрешни формалности, които отекчаватъ и затрудняватъ значително всѣки експортъ. Чрезъ взаимни преговори, обаче, като тѣзи, които недавно се водиха въ София, като се има предвидъ положението на швейцарския пазаръ, контингентитѣ могатъ да бѣдатъ увеличени — въ това отношение трѣбва да се действува енергично и бърже.

в) Най-после трѣбва да се спреми и на валутнитѣ прѣчки. На първо мѣсто се явява мѣчното намиране на швейцарски франкове въ София, които, поради ограниченитѣ наличности, винаги струватъ извънредно скъпо. Точно обратното е положението на нашия левъ въ Швейцария. Тамъ той обикновено има доста лошъ курсъ. Именно тѣзи проблеми и начинитѣ на плащане по клиринговата спогодба отъ 1936 година сѣ били отново разисквани въ състоялата се, презъ м. ноемврий, среща между нашитѣ и швейцарски финансови представители въ София.

Безъ да бѣдемъ крайни оптимисти, ние мислимъ, че прѣчкитѣ могатъ да бѣдатъ все пакъ преодоляни и, наблѣгайки и държейки на компенсационния принципъ, ще успѣемъ да увеличимъ значително търговията си съ Швейцария. Относно характерътъ на износа и вноса съ тази страна, смѣтаме, че е добре да се има предвидъ следното: трѣбва да насочимъ вниманието си само върху нѣколко категории стоки, категории, за които установихме, че се ползватъ съ най-много шансове за добъръ пласментъ.

Хр. Займовъ

СТОПАНСКОТО ПРЕУСТРОЙСТВО НА ЕВРОПА СЛЕДЪ ВОЙНАТА

Докато общото внимание на свѣта е насочено къмъ текущото развитие на военните действия, отъ дълго време насамъ економиститѣ и специалиститѣ по редица стопански въпроси се занимаватъ съ бъдещето стопанско преустройство на Европа, а дори и на свѣта. Разискванията въ това отношение бѣха стигнали до нѣкои, повече или по-малко, фантастични идеи. Това, изглежда, е дало поводъ на германския министъръ на стопанството и председателъ на Райхсбанкъ г. д-ръ Валтеръ Функъ, да излъже съ едни мѣрдовани изявления, съ които да очертае бъдещитѣ рамки на развитието на европейското стопанство.

Речта на г. Функъ представлява отъ себе си най-важното събитие въ стопанската областъ презъ последнитѣ месеци. Тя е важна, защото идва да премахне нѣкои прекалени очаквания, да оточи нѣкои понятия и да покаже намѣренятия на оная велика сила, която, изглежда, ще има властта да разпорежда и арбитрира въ всѣко отношение въ европейската областъ.

Ние ще се постареемъ, успоредно съ излагането на основнитѣ идеи на г. Функъ, да направимъ известни тълкувания на думитѣ му, за да могатъ читателитѣ на „Економистъ“ да бждатъ правилно информирани върху намѣренятия на Германия.

Въ началото на своето изложение, германскиятъ министъръ на стопанството побърза да опровергае очакванията на нѣкои публицисти, че ще бжде установена една „европейска стопанска общностъ“, въ която да бждатъ уеднаквени стопанскитѣ възможности и жизнения уровень на населенята. „Колкото и да има истина въ това понятие, казва г. Функъ, все пакъ, трѣбва да се каже, че нѣма въ действителностъ още такъвъ европейски басейнъ, че той ще бжде създаденъ въ бъдеще и че сждо този голѣмъ басейнъ ще има търкания“. Ако сравнимъ тѣзи думи на г. д-ръ Функъ съ нѣкои други пасажи отъ речта му, които ще предадемъ по-долу, ще проличи, че Германия не възнамява да създаде нѣщо като Съединени европейски щати въ стопански смисълъ на думата и че е далечъ отъ мисълта да създаде дори единъ европейски митнически съюзъ.

Речта на д-ръ Функъ е повече речъ, която показва методитѣ, отколкото речъ, която да изрази целитѣ на бъдещата германска стопанска политика. За-

това и още въ нейното начало г. министърътъ изтъква, че ще „трѣбва да се покаже само пжтя, по който може да се постигне целта“. Относно характеризирането на методитѣ, които Германия ще провежда, той подчертава, че национал-социалистическата стопанска политика не се води при своитѣ методи отъ никаква догматика. „Ние сме прилагали винаги тѣзи методи, които ни се виждатъ евентуално най-целесъобразни“. Новото европейско стопанство, обаче, не ще се различава твърде много въ своята структура отъ сегашното, защото „ние не искаме да създаваме изкуствени постройкы въ бъдеще. Новото европейско стопанско устройство ще изникне сждо отъ естествени дадености, а за едно тѣсно стопанско сътрудничество между Германия и другитѣ европейски страни сждествува естествени основи“. Въ рамките на естественитѣ основи, които могатъ да се откриятъ за едно стопанско сътрудничество между Германия и останалитѣ страни на югоизтока, или на другитѣ европейски краища, следователно, ще може да се очакватъ и бъдещитѣ стопански преобразования. Отъ много голѣмъ интересъ е, при това положение, да се видятъ какви сж естественитѣ основи, на които наблѣга г. министъръ Функъ и възъ основа на които ще се гради бъдеща Европа?

Ние ще се спремъ тукъ на главнитѣ въпроси, които интересуватъ народитѣ отъ Югоизточна Европа. Най-важниятъ въпросъ, най-жизнениятъ въпросъ за тѣзи народи е проблемътъ за нивото на жизнения имъ уровень, защото стопанскитѣ имъ възможности досега сж били недоразвити, тѣ сж пренаселени и земедѣлието повече не е въ състояние да имъ гарантира единъ възходъ въ тѣхното благосъстояние.

По въпроса за жизнения уровень, г. Функъ се спира на две мѣста, които ние ще цитираме безъ коментари: „Нивото на ценитѣ (въ Европа) трѣбва да се приближи къмъ това въ Германия, но единъ валутенъ съюзъ влѣче следъ себе си постепенното изравняване на нивото на живота, а последното не може да бжде и не трѣбва да бжде еднакво въ всички страни, които участвуватъ въ европейския клирингъ, защото липсватъ затова социалнитѣ и стопанскитѣ предпоставки и уреждането на европейското стопанство на тази основа ще бжде, въ

всѣки случай, за известно време, без-
смыслено“.

По-нататък, г. Функъ оточнява где
ще бъдат насочени главните усилия,
като казва: „По принципъ, стопанската
ни политика ще трѣбва да бъде насоче-
на къмъ това, щото да бъдемъ винаги
въ стопански връзки съ останалия свѣтъ,
да продължимъ повдигането на жизне-
ния уровень на германския народъ и на
силно развититѣ индустриални страни“.

Остава, при това положение, да се
види каква роля ще се даде на малки-
тѣ и пренаселени земеделски народи въ
Европа. Макаръ и речта на г. Функъ
въ това отношение да не е особено яс-
на, проличава отчетливо, че останалитѣ
народи ще бъдатъ привързани тѣсно
чрезъ редица методи, клиринги и уравни-
телни камари съ германското стопанство.

Основниятъ идеен при уреждането на
положението на тѣзи страни ще бъдатъ
следнитѣ: ще се сключатъ дългосрочни
стопански спогодби съ Германия, които
ще позволятъ на останалитѣ държави да
си направятъ дългосрочни производстве-
ни планове съответно на нуждитѣ на
германския пазаръ, като, въ замѣна на
това, пласментътъ имъ бъде осигуренъ
за редица години. Съ това се разчита,
че тѣхното производство (земеделско)
ще бъде увеличено, може би въ чувстви-
теленъ размѣръ, а въ замѣна и герман-
скиятъ пазаръ (на индустриални стоки)
въ тѣзи страни ще бъде подобренъ.
Главното разпредѣление, обаче, което
ще се направи, ще бъде това на земе-
делски и индустриални държави, като
„чрезъ размѣна на опити въ областта
на земеделството и индустрията ще трѣб-
ва да се достигне максимумъ производ-
ство на хранителни припаси и сурови ма-
териали и да се проведе едно разумно
разпредѣление на работата въ Европа“.

Тъкмо тукъ, обаче, е възелътъ на
проблемитѣ, които занимаватъ отъ нѣ-
колко години най-усилено економиститѣ
отъ Югоизточна Европа. Ако се разчита
само на интензифициране и рационализира-
не на земеделството, жизнениятъ уровень
на населението на Югоизточна Европа не
ще може много да се повиши, тъй като
въ тази областъ въобще земята е недо-
статъчна, за да погълне труда на на-
личното население. Тъй като, отъ друга
страна, пазарътъ на индустриалнитѣ
странни ще бъде доста ограниченъ, въ
сравнение съ производственитѣ възмож-
ности на югоизтока, съ изключение на
пазара на зърненитѣ храни и фуражитѣ,

чисто земеделскитѣ перспективи на Юго-
източна Европа, която брои около 60
милиона население, сѣ доста ограничени.

Въ това отношение, остава ни да
върваме, че ще бъде приложенъ основ-
ниятъ принципъ, който бѣ изтъкнатъ въ
началото на речта на г. Функъ: — ни-
какви догми въ стопанската политика.
Ще се провежда само такава политика,
която е най-целесъобразна.

Ние сме убедени, че следъ като се
види невъзможността да се повдигнатъ
жизненитѣ уровни на югоизточнитѣ ев-
ропейски народи до едно ниво, което да
е достойно за културния човѣкъ, възъ
основа само на земеделството, Германия
ще пристѣпни вмѣсто къмъ разпредѣле-
нието на работата въ Европа, къмъ уед-
наквяването на стопанскитѣ методи и
къмъ разпространяването на доходонос-
нитѣ преработващи производства въ
всички краища на европейския конти-
нентъ.

Само така ще може да се повиши въ
една по-голяма степенъ жизнения уро-
вень на населението въ Югоизточна Ев-
ропа, а ние нѣмаме никакви основания да
се съмняваме, че Германия искрено же-
лае да повдигне материалното състояние
на всички европейски народи, до едно ра-
внище, което да отговаря на престижа
на единъ културенъ центъръ на свѣта
каквото е и трѣбва да остане европей-
скиятъ континентъ.

Въ техническото устройство на новия
свѣтъ, г. Функъ навлиза съ голяма реши-
телностъ въ въпроса за монетитѣ и орга-
низацията на пазаритѣ. Той предсказва
гибель на златото и на монетнитѣ систе-
ми, които се основаватъ на него. „Ва-
лутата иде винаги на второ мѣсто, а
стопанското ръководство на първо; ако
стопанството не е здраво, не може да
има и здрава монета“. Въ бъдеща Евро-
па райхсмарката ще има и господству-
ващо мѣсто. При това, райхсмарката ще
добие качество на международна валу-
та, което качество досега принадлежеше
на английската лира или на долара. До-
сегашната клирингова система, обаче, нѣ-
ма да се изостави, а само ще се разши-
ри. Вмѣсто клирингитѣ, които Германия
има съ останалитѣ държави, да бъдатъ
двустранни, тѣ ще станатъ многостран-
ни, като Берлинъ ще стане центъръ на
една уравнителна камара, чрезъ която
ще се уреждатъ плащанията между от-
дѣлнитѣ държави съ тѣхнитѣ активни
или пасивни остатѣци при тази камара.
Условиата, които ще трѣбва да сѣче-

ставуват за установяването на този централен европейски клиринг съществени: установяването на твърди камбиални курсове, важещи за всички плащания; курсовете ще бъдат дългосрочно стабилни и сумите, превеждани по клиринга да бъдат изплащани веднага. Осъществяването на един централен клиринг в Берлин за цяла Европа, ще позволи да се премахнат всички или повечето от валутните ограничителни разпоредби в отделните страни, защото повече няма да бъдат необходими, а те спъват и усложняват съизлишен формализъм търговските сделки. Едно важно ограничение, обаче, ще се направи в циркулацията на капиталът, върху която ще се запази и по-нататък държавния контрол и държавното направление.

Във организацията на търговията на Европа, според плана на министър Функ, се предвижда установяването на един клиринг за зърнените храни в Берлин, който ще разпределя излишците на държавите-износители между държавите-вносителки. Със това ще се премахнат досегашните борси за зърнените храни, които имат спекулативен характер и ще се осигурят постоянни цени на зърнените храни.

Най-после, поставя се въпроса: след като Германия запази и занапред стопанските методи, които доведоха до нейното сегашно военно и стопанско надмощие в Европа, дали ще се продължи досегашната авторитарна политика, вече разширена в рамките на целия континент, или ще се премине отново към принципите на свободната търговия? Германският министър намира, че Европа и Германия ще запазят нац.-социалистическият стопански методи, но неминуемо ще бъдат тясно свързани с световния пазар, защото, преди всичко, Европа ще трябва да изнася голяма част от индустриалното си производство. По отношение на вноса, обаче, Европа ще трябва да се организира така, че по отношение на важните за нея сурови и хранителни материали, тя да бъде независима от презокеанските страни за онези производства, които ѝ са жизнено необходими в известни размери. „Въпросът, следователно, не е — авторитария или износът, а авторитария и износът. Ние ще отдадем съответното значение на това, нашите индустриални артикули да бъдат разменени със сурови материали на световни-

те пазари“. Вносът на сурови материали от чужбина и европейската консумация на такива материали също така ще се позволяват в голями размери, но ще се внимава, в случай на опасност и при изключителни времена, големата германска стопанска област да не зависи от сили и страни, върху които няма влияние. След това, г. Функ прави един преглед на възможностите за развитие на стокообмена между Европа и останалите континенти, като спира повече вниманието си върху търговията с Съединените щати. Неговите думи към Щатите, твърде заплашители, са пропиту едновременно с твърдата възра, че германското стопанство ще успее да наложи системата си не само в Европа, но и върху целия свят.

Завършвайки, министър Валтер Функ прави отново един преглед на основните линии, върху които ще почива новото европейско стопанство, линии, които ние вече изложихме по-горе. Неговите думи, обаче, имат за цел, между другото, да разсеят някои увлечения и мечти на хора, които мислят, че в нова Европа всичко ще бъде изравнено и уеднаквено.

Най-изразителният край на нашия преглед ще бъдат заключителните думи на немския министър:

„Стопанският солидаритет между европейските държави ще даде възможност за по-доброто представяне на европейските интереси спрямо другите стопански групи в световното стопанство. Така пригодената Европа няма да остави да бъдат диктувани условия от политическо или стопанско естество от никоя извъневропейска общност или формировка. На базата на равноправието ще се върши търговия с всички партньор, като, обаче, цялата стопанска тежест на континента бъде поставена в блюдото на везните.

Идващото мирновременно стопанство трябва да гарантира на велика Германия максимална стопанска сигурност, а на германския народ максимум консумативни блага за повдигане на народното благоденствие. Към тази цел трябва да се отправи европейското стопанство. Развитието ще се извършва на етапи и за разните страни също различно, то е днес още затруднявано от многобройни фактори на несигурност, защото — не трябва да забравяме това — ние се намираме още в война“.

ПРОБЛЕМИТЪ ЗА ФИНАНСИРАНЕТО НА ДРЕБНИТЪ СТОПАНСКИ ПРЕДПРИЯТИЯ ВЪ СЪЕДИНЕНИТЪ ЩАТИ

Временният комитет за националното стопанство въ Съединенитъ Щати (Temporagay National Economic Committee) е направилъ проучване на проблемитъ за финансиране на дребнитъ стопански предприятия, което е траяло повече отъ една година и обхванало значителната частъ отъ страната. Въз основа на това проучване е билъ съставенъ единъ обширенъ докладъ отъ председателя на комитета, сенатора Joseph O'Mahoney. Този докладъ сега се печата въ Държавната печатница, но ще излѣзе отъ печатъ следъ доста време, не само защото Държавната печатница е много претоварена съ работа, но и защото самия докладъ е много обемистъ: той обхваща повече отъ 211 печатни страници. Въ редица американски списания се дава единъ краткъ прегледъ на този интересенъ и съдържателенъ докладъ, който е не безъ интересъ и за четцитъ на нашето списание.

Докладътъ се подраздѣля на две части. Първата частъ дава единъ общъ анализъ на стопанскитъ и финансови страни на дребнитъ стопански предприятия, а втората частъ съдържа, наредъ съ статистически данни и мѣстни проучвания, сжщо така и специални изследвания върху новитъ типове финансови институти, които сж се специализирали въ областта на финансирането на дребнитъ стопанства.

Докладътъ описва две възможности за преодоляване на затрудненията, които срѣщатъ дребнитъ стопанства при търсене на срѣдства за осществяване на своитъ задачи. Първата възможностъ се свежда къмъ това, че мѣстнитъ банки, чрезъ законодателни мѣрки, трѣбва да бъдатъ окужени въ финансирането на дребнитъ стопанства. Тѣ смѣтатъ почти за невъзможно да вършатъ това при сегашнитъ условия, когато подобно кредитиране не се опира на сигурни основи, тъй като гаранцитъ, давани отъ дребнитъ стопанства, не задовляватъ съответнитъ изисквания на редовнитъ търговски банки.

Другата възможностъ се състои въ създаване на районни финансови корпорации: законодателството позволява на държавната властъ да сътрудничи въ учредяване на тѣзи институти. Това се постига чрезъ купуване на привилегировани акции или чрезъ гаранция на заемитъ, благодарение на което частниятъ

капиталъ, събиранъ чрезъ обикновенитъ акции, ще се мобилизира отъ казанитъ районни финансови корпорации. По този начинъ, смѣта се, и се оказва държавна помощъ въ една областъ, която до сега не се е ползувала отъ такава, и то безъ да се засѣга частната инициатива и предприемчивостъ.

Самото съдържание на доклада може да се формулира накратко въ следнитъ неговъ основни положения. Преди всичко, докладътъ дава едно кратко историческо сравнение на това, какъ е ставало финансирането на дребнитъ стопански предприятия по-рано и какъ то се осществява сега. Отъ това сравнение ясно проличава настѣпилото влошаване въ това отношение. А именно, по-рано мѣстното богато население е било единственъ източникъ за снабдяване съ капиталъ мѣстната индустрия, но въ днешно време груповитъ усилия се мжчатъ да замѣстятъ индивидуалнитъ такива въ снабдяване на мѣстната индустрия съ заемни срѣдства. Растящата практика на отдѣлнитъ индивиди, да пласиратъ спестяванията си въ спестовнитъ институти, въ осигурителнитъ дружества, въ строителнитъ сдружения, въ акцинтъ на едритъ корпорации и т. н., има тенденция да доведе до изчерпване на срѣдствата, които инѣкъ биха се инвестирали въ мѣстнитъ предприятия. Отъ друга страна, интеграцията на значителна частъ отъ мѣстнитъ предприятия въ национални организации е улеснила финансирането на тѣзи предприятия, но затова пъкъ е извънредно затруднила финансирането на тѣзи мѣстни предприятия, които сж запазили своята самостоятелностъ и независимостъ. Инвестирацитъ банки преставатъ да играятъ обществена роль въ финансирането на дребнитъ предприятия, тъй като традиционнитъ операции на тѣзи банковъ учреждения — подписката и пласментътъ на фондоветъ — се нагаждатъ почти изключително къмъ нуждитъ на едритъ предприятия. Като си спомнимъ, че господстващата маса на дребнитъ предприятия запазва характера на индивидуалнитъ предприятия, а не на сдружения, става ясно, че въ най-добрия случай само една много малка частъ отъ тѣхъ може да се ползува отъ облагитъ на машинарията на инвестирацитъ банки.

Сжщото може да се каже и за инвестирацитъ тръстове, които могатъ да послужатъ като мжщъ механизъмъ за снабдяване съ капиталъ не само на едри.

тѣ, но и на срѣднитѣ предприятия — макаръ, че фактически рѣдко се използватъ за последната целъ, — но при сегашната си конституция представляватъ много слабъ механизъмъ за финансирането на дребното стопанство.

Споредъ установилата се отдавна традиция, търговскитѣ банки сѣ били главенъ изворъ за кредитирането на мѣстнитѣ предприятия. Тѣзи мѣстни банкови учреждения сѣ се намирали въ много тѣсни връзки съ живота на мѣстнитѣ общини: мѣстнитѣ хора сѣ държали въ своитѣ рѣце тѣхното управление, а често и тѣхнитѣ капитали, поради което тѣ сѣ знаели отлично, какви сѣ стопанското положение и възможностъ на тѣхнитѣ клиенти, търсящи кредитъ. Нѣщо повече: директоритѣ и главнитѣ акционери често сѣ бивали прѣко заинтересувани въ успѣшната дейностъ на мѣстнитѣ предприятия. По такъвъ начинъ, мѣстнитѣ търговски банки сѣ били добре нагледени къмъ финансиране на мѣстнитѣ дребни предприятия и фактически сѣ представлявали единъ отъ основнитѣ източници за тѣхното кредитиране. Всичко това, обаче, решително се е промѣнило въ резултатъ на депресиата отъ 30-тѣ години на сегашния вѣкъ, съ настѣпилото тежко кредитно напрежение и крушение на голѣма частъ отъ тѣзи мѣстни кредитни учреждения. Това е предизвикало по-голѣми изисквания отъ страна на останалитѣ мѣстни търговски банки къмъ търсящитѣ кредитъ мѣстни дребни предприятия, които не сѣ въ състояние да задоволятъ тѣзи изисквания. Здравото схващане на кредитнитѣ учреждения, че разполагамитѣ отъ тѣхъ фондове сѣ не тѣхна собственостъ, а собственостъ на довѣрилитѣ имъ ги вложители, поради което тѣ могатъ да бждатъ предоставени въ заемъ само на предприятия, чии то активи и бждещи шансове осигуряватъ тѣхното връщане, турятъ мѣстнитѣ дребни предприятия въ невъзможностъ да се опратъ върху тѣзи срѣдства, които винаги сѣ били тѣхната кредитна опора. Тѣкмо въ това и се състои основната трудностъ на кредитирането на дребнитѣ стопански дейци: грамадната частъ отъ тѣхнитѣ предприятия не притежаватъ тази здрава основа, която може да задоволи съществуващитѣ стандарти на търговскитѣ банки, а същевременно и тѣхнитѣ лични ресурси не сѣ толкова голѣми, за да могатъ тѣ да дадатъ тази гаранция, която не даватъ тѣхнитѣ предприятия. Докладътъ подчертава стремѣжа на съществуващитѣ кредитни учреждения да запълнятъ празнината, която

се образува поради органическитѣ недѣзи на дребнитѣ предприятия, и подробно разправя, какво сѣ се опитали да направятъ въ това отношение нѣкои силни кредитни учреждения като Federal Housing Administration, Federal Reserve Banks и Reconstruction Finance Corporation. Наредъ съ това, докладътъ се спира и върху новитѣ опити, които се мждатъ да осъществятъ новитѣ агенти за финансиране на дребнитѣ предприятия и подробно описва дейността на тѣзи нови банкери на дребнитѣ стопанства — посрѣдницитѣ, компаниитѣ за личното кредитиране, търговския кредитъ и Accounts Finance Companies.

Докладътъ не дава никакви специфични препорѣки. Но отъ проученитѣ материали се вижда, че отъ съществуващитѣ финансови институти трѣбуетъ или компаниитѣ за инвестиране сякаш сѣ най-подходящи инструменти за снабдяване съ капитали на дребнитѣ предприятия съ едноличенъ характеръ. Отъ друга страна, докладътъ подчертава, че токущо посоченитѣ нови агенти за финансирането на дребнитѣ предприятия все повече се разпространяватъ и успѣшно работятъ. Това показва, че тѣ сѣ налучкали нѣкои правилни линии въ областта на финансиране на дребнитѣ предприятия. Успѣшната дейностъ на тѣзи финансиращи дребното стопанство лица и учреждения се определя въ значителна степенъ отъ това, че тѣ сѣ развили една специфична техника на кредитиране и сѣ усвоили нѣкои характерни методи на тази работа. Докладътъ характеризира тази техника и тѣзи методи съ следнитѣ изрази: а) раздѣление на рисковете (pooling of risks; б) таблонни процедури за оценки, счетоводство и указани услуги; в) установяване на шедули на плащания, които сѣ нагледни, както къмъ всѣки отдѣленъ класъ на рисковете, така и къмъ индивидуалнитѣ рисковете. Другояче казано, тѣзи „дребни търговци“ съ кредитъ сѣ сполучили въ финансирането на дребнитѣ предприятия, тъй като тѣ сѣ измислили „таблицитѣ на смъртността“, които сѣ нарочно пригодени къмъ финансирането на дребнитѣ стопанства“.

Докладътъ подчертава необходимостта, да се окаже помощъ и поддржка на така успѣшно функциониращитѣ организации за дребното кредитиране, което може да се осъществи чрезъ създаване на машинария за координация на тѣхнитѣ функции и дейностъ съ целъ да се намалятъ разносикитѣ и да се подобратъ сроковетѣ и условията, отъ кои-

то тежко страда дребният кредит. Смящо така налага се създаване на осигурителни средства против загубите и рискове, на които са подложени казаните финансиращи учреждения. Тази осигурителна дейност може да се поеме или от държавата, или от частни корпорации, специално организирани за тази цел.

Като се признава, че предоставянето на „капиталовит“ заеми от търговските банки предизвиква сериозни въпроси и съмнения, докладът установява, че „все пак тази практика заслужава по-нататъшно обмисляне, като се вземе под внимание цялата проблема за финансирането на дребните стопанства. Ако се признава за желателно по-нататъшното разширяване на помощта на дребните предприятия от страна на търговските банки, то трябва да се улеснят последните в защита против неликвидния и непазарен характер на гаранциите, които банките са принудени да вземат, както и против допълнителните рискове, на които те се подлагат. Федералните резервни банки или корпорацията за финансово възстановяване би трябвало да поемат върху себе си ролята на гарант по тези заеми.

Докладът подлага на един преглед редица предприятия, които вече са били предложени на конгреса, и имали за цел да се предоставят на дребните стопанства по-отговарящи за техните нужди дълго — и средносрочни кредити. Такъв е законопроектът на сенатора Mead, който предвижда създаване на корпорация за индустриалните заеми, която би използвала съществуващия апарат на федералната резервна система. Също така се посочват и другите предложения, които целят преодоляване на дефицитите на съществуващата система на търговските банки при кредитиране на дребните стопански предприятия чрез създаване на банковата система за капитално кредитиране,

като допълнение към съществуващата банкова структура. Коментирайки тези предложения, докладът установява, че „тези, които настояват върху казаните предложения, смятат, че такава банкова система е маложителна не само за дребните и средните стопанства, но и за цялото стопанство, тъй като само чрез такива банки може справедливо да се осъществи финансирането“.

Неотдавнашното предложение на председателя на Securities and Exchange Commission Jerome N. Frank, което има предвид създаването на една система на районни финансови компании, също така се подлага на едно обстойно и компетентно разглеждане. Въз заключение, докладът установява, че „трябва с най-голяма сила да се подчертае, че проблемата за дребните стопански съществувания няма да се разреши само чрез намаление на кредитните разноси или чрез по-обилното снабдяване с кредит. Не бива да се забравя, че въ допълнение към съответните улеснения по отношение на капитала и кредита, дребните стопанства се нуждаят също така от подобряване на тяхната оперативна ефективност и техническо обзавеждане. За да могат да се запазят, дребните предприятия трябва да се изравнят с ефективността на дейност и на развитие, на която се радват едрите предприятия, благодарение на тяхната веща техника въ счетоводство, въ управление и въ изпълнение.

Също така, както проблемите за земедълския кредит и пазар, са били успешно проучени, тъй като те са били отграничени и са били намбрани специални решения за специфичните техни нужди, също така проблемите за капитала и кредита на дребните предприятия изискват тяхното разлагане на съставните им части и специални решения, които се опират върху техните особени изисквания“.

ВОЙНАТА И МЕЖДУНАРОДНИТЕ КОНФЕРЕНЦИИ НА ТРУДА

Въ последните десет години международните конференции на труда, организирани от Международното бюро на труда, добиха особено голямо значение като място, където се поставят на разисквания и обсъждания редица въпроси от областта на социалното законодателство и където се вземат извънредно ценни решения за подобрене положението на трудящите се. Не може да се отрече, че благодарение на тези кон-

ференции и приложението на взетите решения въ различните държави, се подобри доста положението на слабите економически класи и се дойде до едно притяпяване на социалните противоречия.

Международните конференции на труда имаха и още едно голямо значение, което въ никой случай не трябва да се изпуска предвид: тези конференции станаха място за срещи на работници и

работодатели от различните страни, за взаимно опознаване и размяна на възгледи. Правени сж много други конференции, но въ тях участвуват представителитъ на само една професионална групировка. Въ конференцитъ на Международното бюро на труда работниците за пръв път имаха възможност да седят на една маса съ работодателитъ и правителственитъ делегати. Този фактъ е, несъмнено, отъ грамадно значение. Тукъ трѣбва да се търси и интересътъ къмъ конференцитъ на труда и ефикасността на взетитъ решения. Всички решения биваха предварително обмисляни и преценени отъ тритъ главни групи: работници, работодатели и правителственитъ делегати, взети съ огледъ интереситъ на горнитъ професионални групировки.

Двадесетгодишното съществуване на Международното бюро на труда ни доказва, че въ конференцията сж се вземали, наистина, такива решения, които отговарят на нуждитъ на различнитъ държави и целятъ да подобрятъ положението на работническото. Фактътъ, че повечето отъ приетитъ резолюции сж били приложени въ държавитъ — членове, въпрѣки, че приемането не е абсолютно задължително, ни само потвърждава горното наше твърдение. На конференцитъ на Международното бюро на труда се дължатъ редица придобивки за слабитъ класи въ цѣлтъ свѣтъ, между които: намаляването на работническия работенъ день, създаването на социалнитъ застраховки, подобрието условията за работа, нормирането на нощната работа, увеличението на работническата надница, установяването на минимална работническа плата, уреждането на въпроса съ безработицата, повдигането на въпроса за работническитъ платени ваканции и пр. и пр. Всички тѣзи положения днесъ сж проведени въ повечето държави. Тѣхното осмистествяване донесе голѣмо подобриение на положението на работниците.

Обявяването на войната спѣна извънредно много дейността на международнитъ конференции на труда. Повечето отъ държавитъ днесъ не сж въ състояние да изпращатъ свои делегати и това прави свикването на общитъ конференции почти невъзможно. Проектираше се и тази година да се състои редовната среща на всички членове на бюрото на труда презъ месецъ юний въ Женева, но скелитъ се следъ капитулацията на Франция събития осуетиха осмистествяването на този починъ.

Трѣбва, обаче, да подчертаемъ, че свикването на конференцитъ на труда презъ време на войната би било отъ голѣма полза, разбира се, при условие, че ще участвуватъ почти всички държави и че решенията ще могатъ да бждатъ прилагани. Всѣка война измѣня чувствително условията на труда. Отъ една страна, мобилизирането на всички способни работници и свикването имъ подъ знамената спѣва извънредно много редовния производственъ процесъ на всѣка страна. Освободенитъ мѣста трѣбва да бждатъ запълнени съ по-стари работници и жени, защото производството продължава. Нѣщо повече: тогава се налага още по-голѣма производителностъ, особено пѣкъ въ областта на муниципалното производство и браншовѣтъ по храната и облѣклото на населението. Сега вече главна роля въ производството започва да играе женскитъ трудъ. Жената, въ време на война, замѣня мъжа въ почти всички отрасли на държавния и стопански животъ. Блѣстящо потвърждение на горното сж постиженията въ тази насока днесъ въ Германия, където жената изпълнява всички важни функции на мобилизиранитъ мъже. Сполучливи опити въ тази посока се направиха и въ България. Резултатитъ сж тоже задоволителни. Значи, въ време на война на първо мѣсто се поставя въпросътъ за нормализирането на женския, а даже детски и старчески трудъ. Налага се, чрезъ редица мѣрки, да се създадатъ сносни условия за използуването на работната ръка. При стремежа на държавитъ въ военно време да произвеждатъ въ крайнитъ възможни предѣли, този въпросъ е извънредно труденъ за разрешение. Затова въ тази насока само нѣкои висши и авторитетни институти биха могли да наложатъ целесѣобразни мѣрки.

Не по-малко съществень въпросъ за разрешението отъ друга страна представлява проблемътъ за намиране на работа на останалитъ безработни. Това, може би, ще се види чудно на нѣкои, но статистикитъ отъ войнитъ ни показватъ, че презъ време на международнитъ военни конфликти въ всѣка отъ воюващитъ страни се забелязва едно засилване на безработицата, дължащо се на спирането на производството на онѣзи голѣми индустриални производствени клонове, които работятъ съ чужди сурови материали. Известно е, че въ военно време най-труденъ е вносътъ на суровитъ материали, понеже всички държави иматъ нужда и всѣки ги пази за собствената си индустрия. Това явление се забелязва глав-

но въ голѣмитѣ индустриални страни. Последнитѣ статистики отъ днешната война ни показватъ, че увеличение на безработицата сега се забелязва въ Англия, Франция, Белгия и др. Причинитѣ за това сѣ твърде ясни: вносътъ на сурови материали отъ колонитѣ и другитѣ континенти днесъ е почти невъзможенъ. Ето, тона е единъ съществень проблемъ, който се поставя за разрешение на воюващитѣ, а даже и на много отъ неутралнитѣ страни. За неговото разрешение трѣбва да се взематъ незабавни мѣрки, защото въ противень случай може да се дойде до нежелателни вътрешни сътресения — нѣщо, което е крайно нежелателно за една страна въ време на война.

Наистина, разрешението на горнитѣ съществени проблеми е, до голѣма степенъ, въпросъ до възможността на всѣка една отдѣлна страна. На една международна конференция могатъ да се посочатъ само общитѣ принципи и начини на действие, което, въ случая, малко би помогнало. Но, все пакъ, не може да се отрече, че една среща на представителитѣ на различнитѣ нации, едно размѣняне на възгледи въ военно време, ще е отъ полза за всички.

Поради горнитѣ съображения, международното бюро на труда въ началото на войната тържествено декларира, че дейността му ще продължи редовно, че то ще стои на поста си и че ще се помъжи чрезъ своитѣ решения да служи на работничеството и въ идващитѣ бурни времена. За целта бѣ насрочена една първа конференция за държавитѣ — членове на бюрото отъ американския континентъ, опредѣлена да се състои презъ месецъ декемврий 1939 год., въ Хавана и една втора обща конференция на всички членове на бюрото, насрочена за месецъ юний тази година въ Женева.

Планътъ на бюрото на труда бѣ, обаче, осъществень само въ първитѣ му предвиждания. Конференцията на държавитѣ отъ американския материкъ се състоя въ края на ноемврий и началото на декемврий миналата година въ Хавана. Интересно е да се отбележи, че на свиканата конференция сѣ се отзовали почти всички американски държави, членове на бюрото. И докато по онова време въ Европа войната бѣ въ разгара си, представителитѣ на Съединенитѣ щати, Аржентина, Боливия, Бразилия, Канада, Чили, Колумбия, Куба, Доминиканската република, Хаити, Мексико, Панама, Перу, Парагвай и Венецуела задружно обмисляха подобришето на редица соци-

ални проблеми и си даваха ръка за задружна дейность въ време на войната. Конференцията въ Хавана бѣ първия опитъ на държавитѣ отъ Америка да се обединятъ и солидаризиратъ за задружна работа въ идващитѣ години. Истинското сътрудничество, знаемъ, че се постигна въ следващитѣ конференции въ Панама и Вашингтонъ, кждето бѣха основани: Американския експортенъ трѣстъ и Междоамериканския банковъ институтъ.

Конференцията въ Хавана бѣ втората редовна конференция на държавитѣ отъ американския континентъ, членове на Международното бюро на труда. Първата междоамериканска конференция на труда се състоя презъ 1936 година въ Сантьяго — Чили.

Въ дневния редъ на конференцията въ Хавана фигурираха най-разнообразни и отъ грамадно значение за държавитѣ на континента въпроси. Най-напредъ делегатитѣ сѣ се изказали по доклада на Директора на международното бюро на труда за миналата година, а следъ това сѣ одобрили решенията, взети презъ 1936 година въ Сантьяго. Интересни дебати е предизвикало разискването на проблема за организирането на имиграцията и емиграцията въ Америка. Най-после, конференцията гласува една резолюция, съ която изказва своето становище спрямо бушуващия въ Европа военень конфликтъ.

Преди да разгледаме накратко основнитѣ мисли, изразени отъ различнитѣ делегати по поставенитѣ въпроси, дѣлжимъ да подчертаемъ, че въ всички разисквания проличава една основна мисль: делегатитѣ отъ всички американски държави остро осъждатъ днешната война и сѣ единодушни, какво Америка трѣбва на всѣка цена да се държи на страна, докато нейнитѣ интереси не бждатъ прѣко засегнати и докато територията на континента не бжде явно застрашена.

На конференцията въ Хавана всички американски държави, членове на бюрото на труда, за пръвъ пътъ официално сѣ послаи задължението да приложатъ въ своитѣ социални законодателства решенията, взети на предната конференция въ Сантьяго и на конференцитѣ на бюрото въ Женева. Въ Хавана делегатитѣ сѣ приели резолюции, съ задължение да ги приложатъ незабавно, по следнитѣ по-съществени въпроси: по общественитѣ застраховки, по облекчението и доброто възнаграждение на детския и жен-

ски трудъ. Взето е решение да се основат специални официални институти, които да се занимаватъ съ проучването и практическото разрешение на въпроса съ емиграцията и имиграцията.

Освентъ това, заслужава да се отбележатъ взетитъ решения на заседанията на членоветъ на „постоянната земеделска комисия“ при бюрото на труда, заседавала едновременно въ Хавана. Тамъ сж били приети резолюции по два извънредно важни за земеделскитъ стопани въпроса, а именно: най-напредъ е направена препоръка всички държави да приематъ редица системни грижи за подобрене на общата доходностъ на селския стопанинъ, а следъ това е гласувана резолюция, съ която се задължаватъ членоветъ на международното бюро на труда да организиратъ постепенно и общественитъ застраховки за земеделскитъ стопани. Последната резолюция е отъ особено значение за земеделскитъ страни, като България, кждето грамадна частъ отъ населението се прехранва отъ плодоветъ на своята земя. Съ учредяването на социалнитъ застраховки за селскитъ стопани се внася една голъма сигурностъ и се облекчава положението на населението въ поменатитъ страни. Българското население съ охота и радостъ би приело едно учредяване на социалнитъ застраховки за земеделскитъ стопани и въ нашата страна, което впрочемъ е на пътъ да се направи.

За презъ месецъ юний 1940 година, както вече споменахме, бѣ опредѣлено да се състои редовната сесия на членоветъ на Международното бюро на труда въ Женева. Въ дневния редъ на събраниято бѣ поставена една единствена точка: сътрудничеството между професионалнитъ организации и държавата.

По своето естество, така поставения дневенъ редъ възбуждаше явенъ интересъ. Известно е, че следъ последното преустройство на държавитъ, следъ активната намѣса на върховната властъ въ економическия и социаленъ животъ на страната, ролята на професионалнитъ организации се засили извънредно много. Тѣ облекчиха държавата въ изпълнение-

то на много сжществени служби и днесъ гѣ сж голѣми помощници на правителствата въ провеждането на редица социални и стопански мѣроприятия.

Вѣроятността, конференциитъ на Международното бюро на труда да се подновятъ въ скоро време е много малка. Знаемъ, че за сега, докато трае войната, една частъ отъ работата на бюрото ще се извършва отъ Америка, за кждето сж командировани доста негови чиновници, архивата е запазена въ Женева, а много отъ представителитъ на държавитъ сж препратени по отечествата имъ, отъ кждето ще извършватъ своитъ функции. Ясно е, че при това положение не ще се развие почти никаква дейностъ. Да се изказватъ надежди за благоприятно възстановяване на дейността на бюрото веднага следъ войната, е крайно прибрзано, защото тогава не се знае какъвъ ще бѣде новия редъ въ Европа и дали ще има нужда решенията за подобренieto на участъта на слабитъ економически да се взематъ на такива мудни конференции и при такива формалности. Желанието за създаване на подобри условия на животъ, изглежда, тогава ще бѣде основенъ стимулъ въ политиката на всички правителства. Социалнитъ мѣрки ще се прилагатъ много по-системно и смислено, отколкото сега, съ огледъ на изискванията въ всѣка една страна.

Какъвто и да бѣде съдбата на Международното бюро на труда следъ войната, трѣбва да признаемъ, че въ последнитъ двадесетъ години, то, чрезъ своитъ ежегодни конференции и чрезъ решенията на разнитъ сжществувачи при него комисии, въ които и много български социолози и економисти вземаха активно участие, допринесе извънредно много за подобренieto на условията на труда и участъта на слабитъ економически съсловия. Сжществуването на единъ международенъ институтъ на труда, който да уеднаква социалното законодателство на международна почва и следъ войната, ще е абсолютно необходимо за донзграждането и доусвършенстването на модерното социално законодателство.

3.

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

Heinz Brauweller — Wirtschaftslehre als politische Wissenschaft, München und Berlin, S. S. 118.

Авторътъ на посочената работа подчертава, че той не е економистъ по своя Fach, но тъкмо тази свобода отъ принадлежностъ къмъ цеха на економиститъ

му дава и свободата да изказва своитъ възгледи върху това, що е економическата наука и какъва трѣбва да бѣде тя отъ гледище на образования човѣкъ,

които е възприел безрезервно идеологията на национал-социализма.

Економическата наука е, по вътрешната си природа и по своето историческо оформяване, политическа наука и такава трябва да си остане и занаят. Това не означава, че „национал-социализмът“ е неприятел на науката, нито пък, че той е съ предубеждения против научните стремежи и изследвания, но той е само неприятел на безплодната, отчуждена от живота наука. Той изисква, науката да служи на живота на цялото население, да провръща винаги правилността на своите възгледи и учения и ги налага към изискванията на живота. . . . Анализът на историята на економическата наука, направен от автора в първата част на работата, се предприема с цел да се покаже, че предишната наука за народното стопанство не е давала възможност да се стигне до учения, които биха позволили едно правилно включване на економическата политика въ едно общо, затворено въ себе си, учение на науката за стопанството.

Извън кратък въвод, въ който се определя задачата на работата, книгата се разделя на две части, от които първата е посветена на развитието на науката за стопанството, а втората се занимава с политическото обосноваване на економическата наука. Въ останалите няколко страници се подчертават получените изводи.

Историко-догматическата част на книгата се разпада на два отдела, въ които се дава характеристика на економическата наука, като една естествена система, от една страна, и се посочва, от друга страна, какъ е била разколебана тази естествена система. Въз основа на анализ на системата на естествените науки, авторът посочва, какъ физиократическата и класическата школа съ се мъчили да представят законите на разпределението на резултатите от производството, като закони на природата, какъ за тази цел се преобразува понятието капитал, който става едно от централните понятия на економическата теория. Въ връзка съ това се анализира и учението за ценността, която също така се формира и видоизменя под въздействие на изменилите се стопански условия и предизвиканите от тях нови стопански проблеми. Доколкото економическата наука съзнава тези нови проблеми и се мъчи да ги разреши, доколкото тя встъпва въ вътрешно про-

тиворечие съ нейните изходни точки за естествената закономерност на движенията на стопанството. Разтърсването на естествената система на економическата наука се проследява чрез характеристиката на „националната система“ на Friedrich List, на етичкото направление (Br. Hildebrand Karl Knies, H. Pesch), на държавно-стопанската система на Rodbertus, на социално-правното направление на Hermann Roesler, на социологическото направление (Stamler, Sombart, Gottl, Spann). Тези характеристики на отделните направления на економическата наука, критически настроени спрямо класическата школа, съ интересни и съдържателни, но особено интересни съ характеристиката и анализа на ученията на Rodbertus и на Реслера, които въ някои отношения съвпадат съ личните разбирания на нашия автор. Противопоставяйки, обаче, класическата школа на всичките критикуващи я направления, авторът намира, че класическата економика имала все пакъ известно предимство, защото тя е могла да каже, какво трябва да бъде и какъ хората трябва да действуват, когато опитите да се разбере стопанството, изхождайки от политиката, правото или етиката, довеждат къмъ едно разбиране, което не позволява да се прецени конкретно човешкото стопанско поведение, като правилно или грешно, като добро или лошо. Този извод е толкова по-интересен, че авторът имал намърение да покаже въ каква безизходност е довела класическата школа економическото знание, но анализът свидетелствува, че тя все пакъ притежава известни предимства предъ нейните критици.

Разгледаната досега първа, по-голяма част на работата, посветена на разглеждане на историческия развой на економическата наука, има значение на въвод къмъ основната задача — да се обоснове политическия характер на науката за стопанството. Това е съдържанието на втората част отъ книгата. Авторът развива тукъ национал-социалистическото схващане за морално-политическата основа на обществото, част отъ което е и стопанството, споредъ което, стопанското поведение на хората трябва да служи на целиятъ на расово и кръвно свързаната общност. Въ съответствие съ това се подлагат на анализ основните понятия на економическата наука съ цел да се покаже тяхната негодност за схващането, което се опира върху посочените морално-политически основи. Успоредно съ това се дава характери-

стика на съществените за национал-социалистическата идеология понятия „социална конституция“ и „пазарен ред“ (Marktordnung).

Авторът и сам няма за задача да даде едно изчерпателно и задълбочено изложение на тези въпроси, а само една скица, от която да се вижда, че „така построеното учение е естествено направляваща наука за стопанството“. („Richtende Nationalökonomie“, според известната терминология на W. Sombart в неговата работа „Die drei Nationalökonomien“). — Но друго не е възможно при признаване на национал-социалистическия съглед.

Германската економическа наука трябва само да продължава да строи върху онази основа, която точно преди сто години започна да се създава от „германската школа“ — от Карл Родбертус и по-младия Резлер.

Освен от посочените автори, като извор на економическите схващания на национал-социализма, трябва, разбира се, винаги да се помни, че и ученията на германския меркантилизъм — „камерализъм“ — са важен източник на техните възгледи, както това впрочем често изрично признава и нашият автор.

Проф. Н. В. Долински

MANUEL HUGO VOGEL — POLITIK UND WIRTSCHAFTSWISSENSCHAFT, JENA 1938, S. S. 102.

Книгата на Vogel „Политика и стопански науки“ е една от многото съвременни германски научни економически работи, чията на които е изясняването проблема на логическата природа на економическата наука. Въ връзка с великите събития, които преживява Германия и които, както всяка истинска революция, не оставят незасегнати нито една страна на живота, социалните науки, а между тях особено науката за стопанството, са подложени на една дълбоко проникваща ревизия. Характерният за цялата национал-социалистическа идеология волевъ стремеж, да се впретне всичко въ служба на немския народ и държава, не е оставил незасегнато и научното знание. Науката трябва да напусне планинските си позиции на „чистото знание и вместо това, да се впусне въ самите недра на живота съ неговите болки и страдания, съ неговите тежнени и стремежи, за да служи заедно съ всички живи сили на народа за възбуждаване на великите начала, провъзгласени от германската революция.“ Това общо изискване към наука-

та се оформява по отношение на економическата наука въ стремеж, да се признае тя за политическа наука. Съ това се повдигат наново всички онѝзи въпроси, които не веднџъ са били предмет на разглеждане и спорове въ германските научни кръгове и които, като че ли са били разрешени съ признаване на два логически разнородни състава въ економическото знание: теоретическа економическа наука, като наука за съществуващото, и приложна економическа наука или економическа политика, като наука за това, което трябва да бъде. Въ германската економическа литература сега наново се оформява силно движение за признаване политически характеръ и за теоретическата част на економическата наука, което се възглавява от много известния германски економистъ Friedrich von Gottl-Ottlilienfeld и на неговите ученици.

Разглежданата книга на Vogel има за целъ да установи взаимоотношенията между политиката и стопанството, за да реши въ какъв смисъл може да се приказва за политически характеръ на економическата наука. Въ решение на този въпрос Vogel заема една по-умѝрена позиция, т. е. не се присъединява безрезервно къмъ, придобиващото напоследък въ Германия господство, течение, споредъ което економическата наука е политическа наука по своите основни логически и методологически особености и задачи. За тази целъ, авторътъ подразделя своето изложение на следните глави:

Първа глава „Наука за стопанството като политическа економика? Отношение между теория и економическа целестановка“ се стреми да докаже, че насочеността на економическата наука къмъ постигане на известни цели не означава още, че тя е една политическа наука, защото, тези цели носятъ не субективен характеръ, а носятъ характеръ на обективни преценки. Vogel се опира туку на отдавна развитото отъ него схващане за социално-органическата природа на стопанството.

Втората глава „История и смѝна на значението на думата политика въ стопанската наука“ е най-интересната част на цялата работа. Въ нея се дава единъ много интересенъ сбѝтъ прегледъ на историята на економическите учения отъ гледището на значението на понятието политика въ економическата наука. Този исторически ескурсъ представява единъ цененъ влогъ въ економическата наука и особено въ историята на економически-

тъ учения, тъй като до сега нѣмахме такава едно изследване. Този исторически прегледъ обхваща античния периодъ (Платонъ, Аристотель, римскитѣ автори, особено юриститѣ), схоластицитѣ, политическитѣ писатели отъ 16 и 17 вѣкове, като предтечи на маркантилизма; „политическата економия“ въ смисълъ на публичната економия или учението за държавното благосъстояние на универсалистическо-цѣлостната основа (Montchrétien, James Steuart, меркантилизъмъ и германския камерализъмъ); английската класическа школа; германската „Nationalökonomie“ презъ 19 в. Въ резултатъ на тѣзи си проучвания, авторътъ идва до заключението, че нѣма повече смисълъ да се прилага къмъ наукитѣ за стопанството многосмислената дума политика, тъй като подчиняването на индивидуалнитѣ цели на националнитѣ и социалнитѣ цели е просто обективния и необходимия признакъ на понятието на народното стопанство. Тукъ се подчертава особеното значение на германската историческа школа — предметъ на проучването въ третата глава. (Fr. List, Karl Knies, W. Roscher, R. Hildebrand, G. Schmoller, A. Spiethoff). Самото наименование на тази глава изтъква нейната задача, а именно: „Участието на германската историческа школа въ развитието на политическата економия въ „националната и социалната наука за народното стопанство“.

Четвърта глава („Предѣлниятъ принципъ, като граница на цѣлостната целеустановка“) се стреми да установи границитѣ на целеустановленията на всѣка стопанска дейность и стопански процесъ.

Изводитѣ на автора не могатъ да не извикатъ известни съмнения, които въ значителна степенъ се опредѣлятъ отъ неговата междинна и некатегорична позиция по въпроса за политическия или не-политическия характеръ на економическата наука. Така, споредъ автора, политиката е изиграла вече ролята си въ науката за стопанството, тъй като върховната цель на държавата, както и на народното стопанство трѣбва да бѣде само общото благо, което е станало нѣщо общо признато. Тогава нѣма защо економическата наука да се нарича „политическа дисциплина“, тъй като това напомня епохата, когато духътъ на общность и чувството на цѣлостность още не сѣ били преодолѣли индивидуалнитѣ интереси.

Разбира се, както посоченитѣ оптимистически констатации, така и изводитѣ, които се правятъ отъ тѣхъ, не могатъ да претендиратъ за общо признание. Но заслугата на разглежданата работа е не въ крайнитѣ изводи, къмъ които идва тѣхниятъ авторъ, а въ полезния материалъ, който той интересно предлага за разрешение на въпроса за отношенията между економическата наука и политиката.

Проф. Н. В. Долински

СТОПАНСКИ КНИГОПИСЪ

Списание на Българското икономическо дружество

Год. XXXIX, кн. 7. Южна Добруджа се върна на майката — родина — Никола Стояновъ; Стопанското значение на биволовѣдството въ България — проф. Станко Петровъ; Дружество „Гранитидъ“ и откриването на третата водна електрическа централа на електрическото предприятие „Орионъ“ — речъ отъ инж. Г. Атанасовъ; Развитието на българското стопанство презъ първата военна година — А. Г. Христофоровъ; Белгия, Холандия и Дания въ стопанската война — д-ръ Павелъ Орѣшакъ.

Год. XXXIX, кн. 8. Възможно ли е кооперативно стопанисване на земята — П. Грънчаровъ; Стопански проблеми на кооперативния кредитъ — Ангелъ Джелеповъ; Методата Férignac за изключване на сезоннитѣ колебания въ редоветъ по

време — П. Шапкаревъ; Трета сесия на висшия земеделско-стопански съветъ; Насоки на нова стопанска политика въ Германия — Любенъ А. Янковъ; Осигуровка на сградитѣ срещу военни рискове — Иванъ Ст. Влаховъ.

Българско стопанство

Год. II, кн. 13. Континентална Европа: Сжщность и значение на въпроса за земеделската пренаселеностъ въ България; Събития и изводи: Върху насокитѣ на нашата външно-търговска политика; Ценитѣ на фуражитѣ и пшеницата отъ новата реколта; Проблемата за ягодитѣ при новитѣ условия; Срѣдиземно море и стопанскитѣ последици отъ събитията въ и около него.

Год. II, кн. 14. Стопанското значение на Добруджа за насъ и за Румѣния; Нашата промишленостъ презъ първата го-

дина отъ сегашната война; Събития и изводи: Намаляване на лихвитъ въ страната; Платежнитъ отношения при новитъ условия на международния стопански обмѣнъ; Три нови платежни спогодби; Метални руди и металургична индустрия; Оризовата култура въ България.

Год. II, кн. 15. Стопанскитъ проблеми на Южна Добруджа въ връзка съ договора; Измѣрвателна техника и нужда отъ самостоятеленъ институтъ за измѣрванията; Събития и изводи: Стопанскитъ проблеми на Румѣния; Опростяване на данѣцитъ; Многостранниятъ клирингъ функционира; Годишниятъ отчетъ на банката за международни плащания; Договорътъ за прехвърлянето на Добруджа къмъ България и стопанскитъ му приложени.

Год. II, кн. 16. Организация и ръководство на нашата стопанска политика; Творческо или спекулативно стопанство; Събития и изводи: Преселването на българитъ отъ Северна Добруджа; Допълнителниятъ бюджетъ на държавата; Курсетъ на левъ въ българска Добруджа; Македония — едно рудно съкровище; За поскупването на маслото и изчезването му отъ пазара; Анархия въ ценитъ и снабдяването въ Югославия; Една нова и интересна стопанска статистика; Нашата хартиена индустрия.

Год. II, кн. 17. Организационни въпроси изъ нашето земеделско и промишлено производство; Напонтелнитъ планове у насъ; Събития и изводи: Новата ни платежна спогодба съ Германия; Промѣни въ режима на външната ни търговия по вноса и износа; Новитъ курсове на райхсмарката въ югонзтокъ; За нивото на лихвата въ България; Частнитъ строжежи презъ 1939 година; Включването на протектората въ Великия Райхъ; Ценитъ на готовото облъкло; Ликвидирането на Дунавската комисия; Ценитъ на зърненитъ храни въ Румѣния.

Год. II, кн. 18. Уреждане на снабдяването; Напояването и доходътъ отъ земята; Събития и изводи: По законопроекта за двумиллиардния кредитъ за държавни доставки; Увеличението на чиновническитъ заплати; Вдигането на военното управление въ Южна Добруджа; Забраната за отчуждаване и прехвърляне на акции и други ценни книжа на чужди поданици и чужденци; Настаняването на градското население отъ Северна Добруджа; Заемитъ работници въ индустрията на България презъ 1939 година; Тазигодишната житна реколтата въ Европа; Промѣна въ търговията съ тютюни и изгледитъ за България.

Год. II, кн. 19. Законътъ за защита на нацията и евреитъ въ България; Кооперацията и народното ни стопанство; Събития и изводи: Предстоящата законодателна дейность; Главно комисарство по продоволствието; Германо-унгарската земеделска спогодба; Стопанскитъ туризъмъ; Новото уреждане на външната търговия въ Югославия; Практически курсове за подготовка на бъдещи кметове; Статистическиятъ институтъ за стопански проучвания при Държавния университетъ въ София; Непочтената конкуренция; Министерството на координацията и стопанска главна квартира въ Румѣния.

Год. II, кн. 20. Осигуряване на умственитъ работници; Промѣнитъ въ нашитъ прѣки данѣци; Събития и изводи: Задържане ценитъ на сегашното имъ равнище; Новото главно комисарство по снабдяването; Новото намаление на скентовия процентъ; Режимътъ на търговията съ царевицата и цената и за тазигодишната реколтата; Законътъ за извънреденъ кредитъ отъ 1.360 милиона лева; Ограничаване участието на евреитъ въ стопанския животъ; Застрахователнитъ деятели.

Стопански проблемъ

Год. V, кн. 8 и 9. Противъ ширенето на войната; Съвременна еволюция на капитализма — П. К.; Щатнитъ таблици — Н. Кандевъ; Пенсии за селско-стопанското население — инж. Б. Огненъ; Какво може да даде електрификацията на България — инж. П. Горбановъ; Голѣмитъ банки у насъ — Сд. Любомировъ; Прѣдъ новъ етапъ въ развитието на войната — Ст. Стоилевъ; Борбата за Африка — Веселиновъ; По поводъ „Политическата економия“ на Ж. Натанъ; житото и памукътъ въ Съветския съюзъ — д-ръ Ал. Пѣевъ.

Списание за морска търговия, морско право и борсово дѣло

Българското стопанство и войната — проф. Станчо Чолаковъ; Животътъ на варненското пристанище въ миналото и изгледи за бъдещото му развитие — кап. Найдень Найденовъ; Организация на германския институтъ Reichsnährstand — Минчо Цоневъ; Международната изложба въ Варна; Панаирното дѣло въ България; Варна като вносно-износно пристанище въ сестемата на Б. Д. Ж.

Кооперативно дѣло

Год. 14, кн. 74. Кооперацията и нейното изследване — Г. П. Минчевъ; Международна връзка на българското коо-

перативно движение — Д-ръ Атанасъ Московъ; Съставъ на българската кооперация — Ангелъ Джелеповъ; Състояние и дейност на Общия съюзъ на българските земеделски кооперации — Иванъ Михайловъ; Унгаро-българският кооперативен комитетъ; Основнитъ линии на кооперативната политика на Б. з. к. банка; Кооперативно сътрудничество по снабдяване занаятчиитъ съ материали; Спекулата и кооперациитъ; Нашето земедѣлие и кооперативнитъ почини въ него; Свѣтовното потрѣбително кооперативно движение; Напредъкътъ на земедѣлскитъ кооперации въ Швеция; Кооперативно правенъ отдѣлъ.

Кооперативно право

Год. IX, кн. 2. Колективна оставка на управителнитъ тѣла — Никола Ив. Къневъ; За изключването отъ кооперацията на осъденитъ за позорни престѣпления; Кооперативно стопанисване на училищнитъ и скотовѣдни фондови земи — д-ръ К. Димитровъ; Съдебна практика.

Год. IX, кн. 3. Опредѣляне и контролъ на еднодневния доходъ — Никола Ив. Къневъ; Кооперативна адвокатска защита — Никола Ив. Къневъ.

Списание на Съюза на народнитъ кооперативни банки

Год. IX, кн. 8. За лихвения процентъ — Ради Василевъ; За дивиденда върху дѣловия капиталъ — Любомиръ Лѣвичаровъ; Българската кредитна кооперация — Ангелъ Джелеповъ; Добруджа и народнитъ кооперативни банки — Б. Сарафовъ - Маждрагановъ; Кооперативнитъ служители като субекти на престѣпления — д-ръ Любомиръ Бучковъ; Стопанското положение въ свѣта и у насъ — д-ръ Д. Тошевъ; Служебна практика; Нуждата отъ организиранъ кооперативенъ кредитъ въ Добруджа; Несъстоятелности и предпазни конкордати; Протестирани полици; Земеделска пренаселеност; Законопроектъ за земеделското образование; Банковото и стопанско положение въ Югославия; Петролъ и зърнени храни презъ Днепъръ и Бугъ; Купонна система въ Гърция; Усилено производство на петролъ въ СССР; Стопанската роля на Канада въ съвременната война; Бакалскитъ кооперации въ Германия; Югославия ще внесе жито безъ мито; Стопанското законодателство въ Съединенитъ щати.

Трудъ и право

Год. II, кн. 7 и 8. Въ защита на работодателятъ; Развитие и състояние на законодателството за закрила на труда въ

България — Райко Ошановъ; Трудъ и нация — Александъръ Илковъ; Чл. 14, ал. 5 отъ наредбата-законъ за колективния трудовъ договоръ.

Списание на Института на заклетитъ експертъ-счетоводители

Год. IX, брой 10. Свободна Добруджа; Малкинственото право на провѣрка въ акционернитъ дружества — Александъръ Миновъ; Контролнитъ функции на експертъ-счетоводителитъ при акционернитъ банки — Ангелъ Джелеповъ; Единъ наказателенъ процесъ срещу вещи лица — счетоводители — Др. Василевъ; Изъ библиографията на българскитъ търговско-счетоводни науки — проф. д-ръ Д. Добревъ; За амортизацитъ — Христо Барболовъ.

Год. IX, брой 11 и 12. Акционернитъ дружества и годишнитъ имъ събрания — Александъръ Миновъ; Експертъ-счетоводителъ като факторъ за финансовия стабилитетъ на нашето банково дѣло — Романъ Григоровъ; Кога търговскитъ книги сж редовни — Димитъръ Ив. Симидчиевъ; Организацията на счетоводството при единъ ресторантъ — Ат. Желѣзковъ; Техническа организация на преводната служба при популярнитъ банки — П. Каназирски; По уеднавяване на счетоводството въ районнитъ кооперативни съюзи — Георги Ц. Георгиевъ.

Финансовъ сборникъ

Год. XXVII, кн. 9. Закони за користни престѣпления по служба — Д. Беровъ; Данъци и удържки върху възнагражденията за извънреденъ трудъ, плащанъ на държавни служители и частни лица — Петко Димитровъ; Националниятъ доходъ на България — Христо Заимовъ.

Год. XXVII, книга 10. Заплати и удържки на държавнитъ служители по ведомството на Министерството на финанситъ — Петко Димитровъ; Марката въ стопанството на новото време — Борисъ Цв. Василевъ; Погледъ върху развитието на българската външна търговия въ последнитъ 4 години — Христо Заимовъ.

Философски прегледъ

Год. XII, кн. IV. Психология на нашето иманярство — Иванъ Хаджийски; Социологическа преписня — Димитъръ Михалчевъ; Психология на косметиката — Стефанъ Станчевъ; Правото като предметъ на познанието — Александъръ Илковъ; Учителитъ и многообразието на

учебните методи — Петър Моневи; Хуманитарно или реално образование.

Народно стопанство, популярно економическо списание, год. XXXVI.

Индустриален преглед, орган на Съюза на бълг. индустриалци, год. XI.

Месечни известия на Главната дирекция на статистиката, год. XXXIX.

Експортен преглед, орган на Дирекцията за външна търговия, год. IV.

Бюлетин на Бълг. зем. и кооп. банка, год. V.

Кооперативна пробуда, издание на Съюза на народните кооперативни банки.

Кооперативна практика, год. II. Месо и мляко, год. V.

ОТКРИВА СЕ ПОДПИСКА
ЗА ГОДИНА ТРЕТА — 1941

НА

ЕКОНОМИСТЪ

Въпреки войната и повишението цените на материали и работа, „ЕКОНОМИСТЪ“, без да повишава абонамента, ще подобри още повече хартията, съдържанието и външния си вид. Това е възможно само благодарение големия тираж на списанието и външността на неговите приятели.

Освен това предплатилите абонамента за 1941 г. ще получат като безплатна премия

**ЕДИНЪ НОВЪ И ОСОБЕНО ЦЕНЕНЪ НАУЧЕНЪ ТРУДЪ
КОЙТО ЩЕ ПОСЛУЖИ КАТО РУКОВОДСТВО ВЪ ПРАКТИЧЕСКАТА РАБОТА НА ПОЧТИ ВСИЧКИТЕ НИ ЧИТАТЕЛИ.**

Тая безплатна премия ще се изпрати заедно с книгата първа от списанието само на онези негови абонати, които си предплатят абонамента до 15 мартъ 1941 година.

Към края на януарий 1941 г. всички абонати на „Економистъ“ ще получат проспектъ за новата годишнина на списанието, който ще съдържа и подробни сведения за безплатната премия.

За да може да бъде винаги а jour с външните и вътрешни стопански прегледи за съответните тримесечия, „Економистъ“ ще излиза въ бъдеще към края на всяко тримесечие, а именно, към 20 мартъ, 20 юний, 20 септември и 20 декември.

Редакционният комитетъ отправя горещ апелъ към г. г. абонатите да си изплатят веднага абонамента за 1941 г.

Адресъ на списанието: Списание „ЕКОНОМИСТЪ“, Варна. Чек. сметка 4444.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ГОДИНА ВТОРА

I. СТАТИИ

	Стр.
Проф. Станчо Чолаковъ — Войната	I
Д-ръ Асенъ Чакаловъ — Кредитирането на българското стопанство и новите задачи на банковата ни политика	5
Асенъ Кемилевъ — Общи тенденции на външната ни търговия	17
Д-ръ Иванъ Ранковъ — Мѣстоустановяване на индустрията	30
Д-ръ Димо Тодоровъ — Проблемата за производителния и непроеизводителния трудъ	55
Д-ръ Георги Георгиевъ — Двойното счетоводство у нашите дѣди	69
Димо Миневъ — Стопанското положение на Дунавска България и Балкана преди освобождението, споредъ Ф. Каницъ	80
Н. Агънски — Разпредѣление на повърхността, населението и стопанските блага въ свѣта, като географски моментъ въ живота на съвременните общества	161
Инж. Ал. Спасовъ — Минното стопанство на България	174
Асенъ Кемилевъ — Вътрешната търговия въ България	198
Проф. Н. В. Долински — Кои сж дестинатарите на политиката на Дирекцията за храноизносъ	212
Д-ръ М. Ст. Карамихайловъ — Организация и сжщност на надзора надъ банковите институти въ различните страни	227
К. Клаевъ — Типове, норми и специализация въ индустриалното производство	239
Стефанъ Станчевъ — Психология на рекламата	247
Проф. Станчо Чолаковъ — Стопанскиятъ порядъкъ следъ войната	321
Д-ръ П. Лещовъ — Важни задачи на стопанската ни и финансова политика днесъ	340
Д-ръ Ив. Ранковъ — Предприемачътъ въ свѣтлината на стопанската система	355
Здр. Вѣндевъ — Железници и автомобили въ България	376
Цвѣтанъ Стойновъ — Обектъ на науката за единичното стопанство	384
А. Стефановъ — Изъ лабиринта на конюнктурните статистики	404
Димо Миневъ — Наблюдения на Ж. А. Бланки върху българското стопанство преди 100 години	414
Д-ръ Ив. Ранковъ — Реалистична или политическа стопанска теория?	481
Проф. Н. В. Долински — Домашната индустрия у насъ	515
Любомиръ Господиновъ — Трудътъ като обектъ на социалната политика въ освѣтлението на економическите идеи	531
Димитъръ Николовъ — Законодателната закрила на труда у насъ	542
Христо Петковъ — Аграрната криза, сѣдбата на селското население и кооперацията	556
Христо Петровъ — Застрахователното стопанство въ България презъ последните години	568

II. ВЪТРЕШЕНЪ СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

Българското народно стопанство презъ 1939 г.	90
Търговската ни спогодба съ С.С.С.Р.	95
Общъ прегледъ върху кооперативното строителство у насъ — проф. Ст. Чолаковъ	98
Поевтиняване на живота презъ октомврий?	101
Кооперативното обработване на земята	103
Обществениятъ застраховки у насъ — д-ръ Ал. Ивановъ	115
Външната ни търговия презъ 1939 година	259
Ценообразуването и нормировката на цените — К.К.	265
Новъ девизенъ режимъ въ България	268
Откупване на държавни съкровищни бонове и ликвидиране на клиринговото салдо съ Германия	269
Централно закупуване на сурови материали отъ чужбина	270
Развитие и сегашно положение на кооперативния кредитъ въ България — д-ръ Б.Янчулевъ	271
Стопанското положение на България презъ първото полугодие на 1940 год.	419
Прегледъ на законодателството по прѣките данъци презъ последната сесия на Народното сѣбрание — К. К.	424

Военна организация на Българското народно стопанство — А. К.	430
Проблемата за вълната въ България — А. К.	432
Чуждестранните капитали въ България	433
Розопроизводството презъ 1940 година	436
Напоителни плановете въ България	437
Законът за защита на нацията и лицата отъ еврейски произходъ	590
Пенсионирането на земеделските стопани	592
Външната ни търговия и нашето девизно стопанство	595
III. ВЪНШЕНЪ СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ	
Търговията между балканските страни	106
Стопанската война и неутралните	109
Германска преценка за стопанското развитие на Югоизточна Европа	111
Върховенъ стопански съветъ на Англия и Франция	113
Германската търговия съ неутрална Европа	114
Аграрната реформа въ Унгария	117
Свѣтовното стопанство презъ 1938 и първата половина на 1939 г.	118
Стопанско развитие на свѣта презъ 1939 г. — Ас.Кемилевъ	279
Петроленъ прегледъ — Д-ръ К. Войновъ	285
Планътъ „Кейнсъ“	288
Войната и цените въ Италия	290
Експортенъ съветъ въ Англия — К. Стамовъ	293
Проблемата за златото въ Америка	295
Външната търговия на Русия — проф. Ст. Чолаковъ	438
Международната економика и международната политика на Румъния — А. К.	444
Какво Загуби Румъния съ откъсването на Бесарабия и Буковина? — А. К.	446
Срѣдната продължителност на човѣшкия животъ въ свѣта и у насъ — д-ръ Д.П.	449
Стопанското положение въ воюващите страни презъ 1940 год.	596
Възможности за стокообмѣнъ между Швейцария и България презъ настоящата война	601
Стопанското преустройство на Европа следъ войната	608
Проблемите на финансирането на дребните стопански предприятия въ Съединените щати	611
Войната и международните конференции на труда	613
IV. КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ	
Калкулация въ търговията и индустрията отъ В. Ранковъ, рец. Б. Бойчевъ	139
Специаленъ брой на Ревю ентърнационал, посветенъ на Гърция	140
Prof. I. St. Molloff — Die sozialökonomische Struktur der bulgarischen Landwirtschaft; Prof. O. Howald und Dr. H. Brugger — Grundzüge der schweizerischen Agrarverfassung; Otto von Frangés — Die Sozialökonomische Struktur der jugoslawischen Landwirtschaft; Prof. C. von Dietze — Preispolitik in der Weltagrarkrise — рецензира проф. Н. Д.	299
Христо Гандевъ — Ранно възраждане (1700—1860) рецензира Д. Миневъ	450
Крумъ Мутафовъ — Свѣтовната стопанска криза 1929—1938, рецензира Д-ръ Д. Т.	453
Güllich, Dr. W. — Die Bibliothek des Instituts für Weltwirtschaft, рецензира проф. Г. Свраковъ	454
Dr. Alain Barrère — Les variations du rendement des impôts en périodes de prospérité, de crise et de depression, рецензира проф. Ст. Чолаковъ	455
Henry Delpach — Recherches sur le niveau de vie et les habitudes de consommation, рецензира Ас. Кемилевъ	456
Г. Яневъ — Нуждите на занятите, рецензира Н. Г.	458
Райко Ошановъ — Колективниятъ трудовъ договоръ като правенъ институтъ, рецензира проф. Ст. Чолаковъ	459
Colin Clark — The conditions of economic progress, рецензира К-въ	460
Heinz Braunweiler — Wirtschaftslehre als politische Wissenschaft, рец. Н. Д.	616
Manuel Hugo Vogel — Politik und Wirtschaftswissenschaft, рец. проф. Н. Д.	619
V. КНИГОПИСЬ	301, 462, 621, 141

ОРГАНЪ НА Д-ВОТО НА ЗАВЪРШИЛИТЕ ВИСШЕТО ТЪРГОВСКО УЩЕ — СОФИЯ
 ГЛАВЕНЪ РЕДАКТОРЪ: Проф. СТАНЧО ЧОЛАКОВЪ
 РЕДАКТОРИ: ред. доцентъ БОЙЧО БОЙЧЕВЪ и ч. доцентъ ИВАНЪ ПАНДОВЪ

БЪЛГАРСКА ЗЕМЕДЪЛСКА И КООПЕРАТИВНА БАНКА

НАРОДНО УЧРЕЖДЕНИЕ

за обслужване съ кредитъ българското стопанство и кооперации
ОСНОВАНО ВЪ 1864 ГОДИНА
ПРЕУСТРОЕНО ВЪ 1879, 1904 и 1934 г.

Основен капиталъ и запасни фондове къмъ 31 декемврий 1939 година

1.150.000.000 лева

Капиталътъ е неограниченъ

Въ края на всѣка операционна година къмъ собственитѣ банковѣ сръдства се прибавя и цѣлата чиста печалба.

Обслужва съ кредитъ :

Земедѣлскитѣ стопанства, земедѣлскитѣ кредитни и кооперативни потрѣбителни сдружения, тѣхнитѣ съюзи и воднитѣ синдикати; занаятчийскитѣ и занаятч. кооперации; попул. банки и тѣхнитѣ съюзи.

Доставя :

Земедѣлски оръдия и машини, подобрани семена за посѣвъ на зърнени храни и фуражъ, меденъ сулфатъ (синь камъкъ) за прѣскане и предпазване лозята и овощнитѣ градини отъ болести и за защита отъ паразити ; занаятчийски материали и пр.

Притежава :

16 антрепозитни складове за пашкули съ пашкулосушилници въ главнитѣ буботгледни и производителни села и градове, 8 модерни винарски изби.

Надзирава :

Кооперативното розоварене и посрѣдинчи за продажбата и износа на розовото масло.

Посрѣдинчи :

За продажба и износъ за чужбина на земедѣлски произведения, събрани отъ кооперативнитѣ сдружения: тютюнъ, пашкули, розово масло, прѣсни, сухи и консервирани плодове, зърнени храни и фуражъ, машини, сахтиянъ, килими и др.

Застрахова :

Земедѣлскитѣ култури срещу градушка и други природни стихии; добитѣка срещу смъртъ и злополука; държавнитѣ и обществени имоти срещу пожаръ и вѣршачкопритежателитѣ срещу гражданска отговорностъ.

Извършва :

Всички банковѣ операции, приема спестовни влогове, срочни и безсрочни, при най-износни условия.

СЕДЛАЛИЩЕ И УПРАВЛЕНИЕ ВЪ СОФИЯ

100 клона и 50 агенции въ всички производителни, земедѣлски градове и села. 250 популярни банки въ цѣлата страна, които извършватъ влогово — акредитивна служба. Постоянна кооперативна изложба въ София — произведения на занаятчийски производителни кооперации и на занаятчи, членове при популярни банки, и подвижна занаятчийска изложба въ всички по-големи центрове на Царството.

БЪЛГАРСКА НАРОДНА БАНКА

ОСНОВАНА ВЪ 1879 ГОДИНА

Капиталъ 300,000,000 лева

Резерви 1,198,000,000 лева

Централно управление — София

К Л О Н О В Е:

София, Бургасъ, Варна, Видинъ, Габрово, Дупница, Кюстендилъ, Пловдивъ, Плевенъ, Русе, Свищовъ, Ломъ, Сливенъ, Стара Загора, Пазарджикъ, Търново, Хасково, Шуменъ, Ямболъ, Казанлъкъ, Асеновградъ и Враца

АГЕНТУРИ ВЪ 80 НАСЕЛЕНИ ПУНКТОВЕ

БАНКА БЪЛГАРСКИ КРЕДИТЪ — А. Д.

Основана съ участието на държавата, Б. н. банка и Б. з. к. банка

Оторизиранъ Капиталъ лв. 250,000,000

Извършва всички банкови операции. Специално оторизирана съ законъ за издаване гаранции предъ държавни и обществени учреждения за участие въ търгове.

32 КЛОНА — 20 ПРЕДСТАВИТЕЛСТВА.

Въ всички останали градове кореспонденти — Б. н. банка

ЦЕНТРАЛА СОФИЯ, ЛЕГЕ 17

ТЕЛЕГРАФИЧЕСКИ АДРЕСЪ „БЪЛКРЕДЪ“

СТОЛИЧНА ОБЩИНСКА БАНКА

Автономно общинско учреждение, работещо подъ неограничената отговорност на Столичната голъма община

ОСНОВЕНЪ КАПИТАЛЪ 20 000.000 ЛЕВА

Банката извършва следните операции:

Отпуска заеми срещу залогъ на: сжлоценности, велосипеди, грамофони, килими, покривки разни платове за дрехи, куфари, микроскопи, бинокли, музикални инструменти, костюми, балтони, пардесюта, пишущи машини, пиана, плетачни машини, радиоапарати, сервизи разни, фотографически апарати при най-износни условия.

Отпуска заеми срещу пенсии.

Приема срочни и безсрочни влогове при следната лихва:

4 1/2 % за безсрочни влогове; 5 % за едногодишните срочни влогове; 5 1/2 % за двугодишните срочни влогове и 6 % за тригодишните срочни влогове.

Столични граждани! внасяйте вашите спестявания въ вашата банка

СТОЛИЧНА ОБЩИНСКА БАНКА

КРЕДИТНА БАНКА

Основана презъ 1905 г.

Централа въ С О Ф И Я

Клонове: ВАРНА, РУСЕ И ПЛОВДИВЪ

Капиталъ напълно внесенъ... лв. 50.000.000
Резервенъ капиталъ. лв. 36.000.000

Телегр. адресъ:
КРЕДИТБАНК

Извършва всички банкови операции
 Дава подъ наемъ касетки въ модер-
 ното си хранилище при най-износни
 условия

ИТАЛИЯНСКА И БЪЛГАРСКА ТЪРГОВСКА БАНКА

Централа СОФИЯ Клонове: БУРГАСЪ, ВАРНА и ПЛОВДИВЪ

КАПИТАЛЪ: лв. 40,000,000. РЕЗЕРВИ: лв. 23.180,000

Телеграфически адресъ: БУЛКОМИТЪ. Телефони: 2-76-55 до 2-76-58

Основана отъ

БАНКА КОМЕРЧИАЛЕ ИТАЛИЯНА
КАПИТАЛЪ ИТАЛИЯНСКИ ЛИРИ: 700,000,000

Всички видове банкови операции. Наемане на касетки („Safes“)

Продажба и изплащане, безъ никаква комисионна на „Travaler's“ Cheques“
 (пътнически чекове), издадени отъ Банка Комерчияле Италияна и издаване на
 туристически чекове, бонове за хотели и др. въ италиански лири

СЪЮЗЪ НА ПОПУЛЯРНИТЪ БАНКИ

ЦЕНТРАЛНА БАНКА НА ПОПУЛЯРНИТЪ БАНКИ

София, ул. Раковски, 116. Телефони 2-19-65, 2-19-66, 2-19-67

Обединява 207 популярни банки във всички градове и постоалъми села на Царството съ 135.000 индивидуални членове-кооператори

Собствени срѣдства на Съюза и популярнитъ банки	636.000.000	лв.
Влогове отъ частни лица	1.870.000.000	"
Други срѣдства	575.000.000	"
Пласменти въ кредитъ	1.506.000.000	"
Пласменти въ стопанска дейность	252.000.000	"
Разполагаеми срѣдства и други пласменти	1.164.000.000	"

СЪЮЗЪ НА

НАРОДНИТЪ КООПЕРАТИВНИ БАНКИ СОФИЯ

Ул. Гурко № 3

Телефони № № 2-51-53 и 2-51-57

КРЕДИТНА ЦЕНТРАЛА

обединяваща 72 народни кооперативни (популярни) банки

Членове-кооператори 70,000

Собствени срѣдства	443,000,000
Влогове	1,096,000,000
Пласменти	1,187,000,000
Наличностъ и излишъци	398,501,000

ИЗВЪРШВА ВСИЧКИ ВИДОВЕ БАНКОВИ ОПЕРАЦИИ

ПРИЕМА ВЛОГОВЕ

ОБЩИЯТЪ СЪЮЗЪ НА БЪЛГАРСКИТЪ ЗЕМЕДЪЛСКИ КООПЕРАЦИИ

през 1939 година е изнесъл на външния пазаръ:

1434 вагони плодове и зеленчуци за 85.964.500 лева;

42.135.120 бройки яйца за 72.469.027 лева;

Събралъ на вътрешния пазаръ и изнесъл въ чужбина:

200.746.000 кгр. зърнени храни, слънчогледъ и др. за 87.146.000 лева;

800.084 кгр. млъчни и животински произведения за 24.779.791 лева.

Презъ същото време Общиятъ съюзъ е доставилъ и пласиралъ въ страната:

колониялни стоки за 48.191.151 лева;

машини и резервни части за 19.220.000 лева;

петролъ и петролни деривати за 51.600.000 лева;

и книжни материали за 2.470.000 лева.

Презъ изтеклата година Общиятъ съюзъ е отбелязалъ значителни успѣхи и въ своята организационна и културно-просвѣтна дейность.

Днесъ той обединява 38 районни съюзи и синдикати съ 1500 земеделско-стопански кооперации, въ които членуватъ надъ 220.000 земеделски стопани.

Подъ върховното покровителство на Н. В. Царя МОСТРЕНЪ ПАНАИРЪ -- ПЛОВДИВЪ

ВСЪКА ГОДИНА ПРЕЗЪ ПРОЛЪТЪТА

Величествена манифестация на българското и чуждестранно производство.

Голѣми улеснения за изложители и посетители.

Плтуване съ 70% намаление по Б. д. желѣзници и 25—50% по чуждестраннитѣ такива.

За сведения: Мостренъ панаиръ — Пловдивъ

Телефонъ 888

Пощенска спестовна каса

Основана въ 1896 год. подъ гаранция на държавата.

ЦЕНТРАЛНО УПРАВЛЕНИЕ ВЪ
СОФИЯ, УЛ. МОСКОВСКА № 19.

I. СПЕСТОВНА СЛУЖБА

Вложители	708.000
Събрани влогове	3.614.000.000 лв.

II. ЧЕКОВА СЛУЖБА

Смѣткопритенатели	5.217
Авуари по смѣтките надъ	147.000.000 лв.

ОБОРОТЪ ПРЕЗЪ 1939 ГОД.:

2.500.000 операции на **12** милиарда лева

Касова служба при централното управление въ София и при всички телеграфопощенски станции въ страната.

ЕКСПОРТНИЯТЪ ИНСТИТУТЪ

ратува за преуспѣване на българското стопанство

ЕКСПОРТНИЯТЪ ИНСТИТУТЪ помага на българския производител и износител. Къмъ всички, които сѣ заинтересувани въ преуспѣването на

БЪЛГАРСКИЯ ИЗНОСЪ и тѣзи, които по чисто благородни подбуди желаятъ да бъдатъ полезни на едно голѣмо дѣло, ЕКСПОРТНИЯТЪ ИНСТИТУТЪ се обръща съ молба, да изпратятъ въ канцеларията на Института разни стопански снимки, които ще илюстриратъ въ художествена форма процеса на производството и резултатитъ отъ всички продукти, които ражда българската земя.

Отъ Експортния институтъ, ул. „Гр. Игнатевъ“ 2

Дирекция за закупуване и износъ на зърнени храни — София

„ХРАНОИЗНОСЪ“

Държавенъ институтъ за търговия съ зърнени храни, текстилни влакна и маслодайни семена. Монополно право за търговия съ пшеница и ржжъ. Търговия съ конопъ и ленъ

Исключително право на търговия съ памукъ, ленени стебла, рицинь и износъ на масл. семена: слънчогледаво, рапично, памучно и произведенията отъ тѣхъ.

ПРЕДСТАВИТЕЛСТВА: Варна и Бургасъ. АГЕНТУРИ: въ цѣлото царство
Банкова смѣтка: Бълг. земеделска и кооперативна банка

БЪЛГАРСКО АКЦИОНЕРНО ДРУЖЕСТВО „ГРАНИТОИДЪ“

За електрически, индустри-
ални и минни предприятия

Основенъ Капиталъ 600,000,000 лева
Резервенъ Капиталъ 91,500,000 лева

ПРОИЗВОДСТВО НА

електрическа енергия, портландъ-
циментъ, гипсъ-алабастръ и пр.

ДОБИВАНЕ НА

каменни въглища и бри-
кети отъ мина „ПИРИНЪ“

Сродно дружество Минно акц. д-во

„ПИРИНЪ“

ЗАВОДИ НИКОЛА ЧИЛОВЪ

АКЦИОНЕРНО ДРУЖЕСТВО ЗА ХИМИЧЕСКИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

София, ул. „Александър I“ № 1. Телефони 2-56-78, 2-56-79

ПРОИЗВЕЖДАТЪ:

МАСАЕНА ФАБРИКА

Слънчогледово рафинирано масло „НИВА“ въ бутилки по 1 литъръ, бидони
пломбирани, растителни масла, втвърдени масла, фуражи.

САПУНЕНА ФАБРИКА:

Сапуни за пране и за миене „ПЪТЕЛЪ“, „СЛОНЪ“, „КУЛА“, зеленъ
„КОТКА“, жълтъ „ПАЛМА“, „САВОНЕТКА“, сапунъ „ХИМПРО“ за лице,
баня и ржце.

ПАРФЮМЕРИНА ФАБРИКА:

Паста за зъби „ИДЕАЛЪ“, тоалетни сапуни „ИДЕАЛЪ“, хормоновъ кремъ
„ГИТА“, кремове за лице „ИДЕАЛЪ“, пудри „ИДЕАЛЪ“, кремове за бръ-
снене, червило за устни и страни, одеколони, вода за зъби и др.

ГЛИЦЕРИНОВА ФАБРИКА:

Аптекарски глицеринъ, технически и динамитенъ.

ТУТКАЛНА ФАБРИКА:

Коженъ, кокаленъ туткалъ „СЛОНЪ“, желатинъ, химически торове.

ХИМИЧЕСКА ФАБРИКА:

Всички видове гресове, консистентни и текстилни масла, паста за печки
„ПЪТЕЛЪ“ и др.

АКЦИОНЕРНО АНОНИМНО ДРУЖЕСТВО

„УСПѢХЪ“

ГАБРОВО

**Фабрика за чисто вълнени
платове, одеала и прежди.**

За телеграми: „Успѣхъ“. Телефонъ 528

**А. Д. ЗА КОЖАРСКА ИНДУСТРИЯ
ХР. В. МАРОКИНДЖИЕВЪ & С-ИЕ**
———— Г А Б Р О В О ————

**Най-реномираната фабрика за производство на
ОБУЩАРСКИ ГЪОНОВЕ**

———— Основана 1887 година ————

1 | ВЪКОВНО
2 | КОЖАРСКО
ПРОИЗВОДСТВО

За телеграми:
МАРОКИНДЖИЕВЪ

Телефони:
Фабрика: 350, Домъ: 454 и 550

I-ва БЪЛГАРСКА ПЛЕТАЧНА ФАБРИКА
за
ФИННИ ТРИКОТАЖИ, ЧОРАПИ
И ПАМУЧНИ ПРЕЖДИ
„БЖДАЩНОСТЪ — ИЛИЯ ИЛИЕВЪ“ А. Д.
ЦАРСКИ ПРИДВОРЕНЪ ДОСТАВЧИКЪ
ГАБРОВО

ТЕЛЕФОНИ: фабриката № 314, кантората № 512.
 За телеграми: БЖДАЩНОСТЪ — Габрово

КАМГАРНА ПРЕДАЧНИЦА

Финни вълнени индустриални прежди за платове, трикотажд, чорапи и др.

Машиненъ последенъ моделъ 1933 г. и 1937 г.

Акц. д-во за индустрия и търговия

„БР. П. х. СТОЙЧЕВИ“

Получени награди отъ изложенията:

Пловдивъ 1892, Русе 1892, Чикаго 1893, Анверсъ 1894,
 Парижъ 1900, Лондонъ 1907, Пловдивъ 1935 год.

Телефони: № 278 и 253.
 Кжша основана 1859 г.

ГАБРОВО

ТЕКСТИЛНА ФАБРИКА
„ХРИСТО РАЙКОВЪ“ А. Д.
ГАБРОВО

Производство на камгарни и щрайхгарни
 вълнени платове.

За телеграми: ХРИСТО РАЙКОВЪ
 Телефонъ № 312

ФАБРИКА
„ПРИНЦЪ КИРИЛЪ“
ГАБРОВО

Произвежда най-доброкачествени хасета, бълени платна,
 оксфорди, зефири, докове, американи, панами, попелини,
 мариети и други.

Изработени от първокачествени прежди, гарантирани бои,
 неизбъляеми от слънце и пране, ненадмината трайност

ПАМУКО-ПРЕДАЧНИЦА
„КНЯЗЪ СИМЕОНЪ ТЪРНОВСКИ“

Има Акц. д-во „Димитър Хр. Пенчевъ“ — Габрово

Производство на всички индустриални и търговски
 памучни прежди

Телеграф. адресъ: ПРЕДАЧНИЦА ПЕНЧЕВЪ
 Телефони: предачница 315, домъ 288.

АНОНИМНО АКЦИОНЕРНО Д-ВО

ЗА ТЪРГОВИЯ И ИНДУСТРИЯ

„ИВАНЪ К. КАЛПАЗАНОВЪ“
ГАБРОВО

Производство на чисто вълнени прежди, шаеци, модерни щрайхгарни и камгарни платове и др.
 Чисто вълнени платове, гарантирано качество. Доставчикъ на Българския царски дворъ.
 Дипломи, медали златни и сребърни от изложенията: Пловдивъ, Чикаго, Анверсъ, Лиежъ,
 Лондонъ и Солунъ.

Телегр. адресъ: ИВАНЪ КАЛПАЗАНОВЪ Телефони: фабрика № 509, кантора № 201 и № 310
 Фабриченъ складъ — София, „Веслецъ“ 12, тел. 2-24-18.

Трикотажна и памуко - предачна фабрика

„ЦАРЬ БОРИСЪ“

Братя Георгиеви, Акц. д-во — Габрово

Телефони: Габрово 209, София 2-67-65

Производство на всички видове памучни прежди — индустриални и търговски — избълени и боядисани, и на финно мъжко, дамско и детско долно облекло от егеръ, платиръ, вата и мако.

Фабриченъ складъ — София, ул. Царь Самуилъ № 84.

ГАНЧО Д. ПОПОВЪ

Фабрика за вълнени прежди — Габрово

GANTCHO D. POPOFF

Peignage et filature de laine — Gabrovo (Bulgarie)

За телеграми: Ганчо Поповъ Телефонъ 551

КОЖАРСКО АКЦИОНЕРНО ДРУЖЕСТВО

„БОТЮ & ИВАНЪ ПАТЕВИ“

ГАБРОВО

За телеграми: ПАТЕВИ — Габрово

Телефонъ № 322

Производство на гъонъ

реномирано качество

**КОЖАРСКО
АКЦИОНЕРНО
ДРУЖЕСТВО**

„ПЕНЧО К. БОНЕВЪ“ — Габрово

ОСНОВАНО 1898 ГОДИНА

За телеграми: Пенчо Боневъ

Телефонъ № 319

ФАБРИКА ЗА КОЖЕНИ МАТЕРИАЛИ:

Гъонъ, бланкъ, юфтъ, трансмисионни ремъци-
пикери и всички други кожени артикули.

„ТЕКСТИЛЪ“

Акц. дружество за памучно предачество и тъкачество
ВАРНА

Капиталъ 30,000,000 лв. напълно внесенъ

Прежди, платна български бѣлени и небѣлени.
 Оксфорди, цвѣтни аладжи, докуми и др.

Производство на собственитѣ му фабрики въ Варна

Телефонъ № 29-21 и 29-22

За телеграми: „ТЕКСТИЛЪ“

Фабрика „ЦАРЬ БОРИСЪ“

Акционерно дружество — Варна

Производство на всички видове прежди

Телефони № 25-12 и 25-13

1-ва българска концесионирана фабрика за ютени издѣлия **„КИРИЛЪ“ Акц. Д-во -- Варна**

Фабриченъ складъ — София, пл. Бански, 6

ПРОИЗВЕЖДА: Зебла (киневири), торби (чували), тютюневъ амбалажъ, ютени карпети (пжтеки) и килимчета, чисто вълнени килими, килимчета и пжтеки персийски типъ, ленени пжтеки, бризенти, канафаца, памучни и ленени платове, плюшове, астрагани, каракюли, кадифета и др.

Телефони: фабриката 27-71, магазинътъ 27-17. Телеграми: „Кирилъ“

ПАМУЧНА ПРЕДАЧНИЦА „БЪЛГАРИЯ“ А. Д.

С О Ф И Я

Капиталъ 50,000,000 лв.

Капиталъ 50,000,000 лв.

Производство на всички видове памучни прежди

„ФОРТУНА“

ТЕКСТИЛНО АКЦ. Д-ВО — СОФИЯ

КАПИТАЛЪ 40,000,000 ЛВ.

Тъкачница,
избълване,
бояджийство,
апретурa,
мерсеризация
и финисажъ

БЪЛГАРО-ЧЕХСКО АКЦИОНЕРНО Д-ВО

За Захарна индустрия
ГОРНА-ОРЪХОВИЦА

Фабрика за захаръ
бучки — кристалъ — грисъ
и пудра — цвеклови рѣ-
занки сухи и брикети.

Спиртна фабрика:

Спиртъ 95° — екстра 1-во
качество за парфюмерии
и пр. — безводенъ спиртъ
99-8° поташъ рафинирани
и на кристалъ за миене
и пране.

Фабрика за вжгледуоникъ.

Циглена фабрика:

цигли и машинни тухли —
шамоть огнеупорна прѣстъ
— тухли и блокове —
керамични издѣлия.

Соль морска ГЛАРУСЪ

Купувайте само промитата, бѣла като снѣгъ

АТАНАСКЪОЙСКА СОЛЬ,

РАЗНИТЪ ВИДОВЕ НА КОЯТО Сж: промита кристална соль,
финно смлѣна соль за трапеза, соль на блокчета

Достая въ комбинирани вагони А. Д. „ГЛАРУСЪ“-СОФИЯ

Кооперативни захарни фабрики О. О. Д-во

Русенска захарна фабрика и рафинерия

Дружеството е основано през 1938 г. отъ кооперация „Българска захар“, Централа „Напредъ“, Чиновническото кооп. сп. застр. д-во и Русенската популярна банка съ 80,000,000 лева основенъ капиталъ напълно внесенъ

Фабриката е най-голяма захарна фабрика въ страната и е единствена снабдена съ двойна рафинерия

Произвежда всички видове захаръ: бучки пресовани, адантови обикновени и английски типъ, всички видове лѣсъкъ, грисъ и пудра

Добива рѣзанин-прѣсни и сушини меласа

Произвежда меласиранъ фуражъ, ценна храна за добитъкъ

АДРЕСЪ: Централа София, бул. Царъ Освободителъ № 6, Захарна Фабрика и рафинерия Русе

Телеграфически адресъ: „КООПЗАХАРЪ“. Русе

ДОСЮ ВЪЛЕВЪ & СИКОВЕ

Централа Стара-Загора

Клонове:

СОФИЯ, Екз. Иосифъ 31,
БУРГАСЪ, СВИЩОВЪ,
МИХАЙЛОВО

Търговия съ метали,

колониялъ и зърнени храни

Представители на

BROWN BOVERI

Висококачествени електромотори и други

І-во БЪЛГАРСКО А. Д-во ЗА КОЖНО-МУКАВЕНО ПРОИЗВОДСТВО с. КНЯЖЕВО

ОТДѢЛЪ КНИЖЕНЪ СКЛАДЪ

София, ул. Алабинска 54. Пасанъ „Орелъ“ —
оутерена, тел. 2-75-70, телегр. адресъ: книжната

Представителъ за ВАРНА и областта

Книженъ складъ

СТОЙНОВЪ & МИЛКОВЪ

ЧИНОВНИЧЕСКО КООПЕРАТИВНО ВЗАИМНО- ЗАСТРАХОВАТЕЛНО ДРУЖЕСТВО

Клонове: животъ, пожаръ, злополука и застраховка за деца
Извлечение изъ баланса на дружеството къмъ 31. XII. 1938 год.

Застрахованъ капиталъ по клонъ ЖИВОТЪ	лева	1,777,422,240
Новосключени застраховки по ЖИВОТЪ презъ 1939 г. „		225,000,000
Събрани премии по тритъ клона презъ 1938 год. „		98,200,000
Изплатени загуби по смъртни случаи и пожаръ „		13,497,000

Печалбитъ на Чиновническото кооперативно взаимно-застрахователно дружество сж предназначени за обществени цели: даване парична помощъ на бедно-болни дружествени членове, подпомагане благотворителни и общеполезни начинания, отдаване лѣчебни курортни станции за нуждаещи се болни друж. членове и пр.

ОРЕЛЪ - Бълг. общо застр. д-во

Основано презъ 1914 година.

Капиталъ и резерви надъ 100,000,000 лева

Първостепененъ застрахователенъ институтъ въ България съ широки международни пре-застрахователни и банкови връзки. Интереситъ на застрахованитъ при д-во „Орелъ“ сж напълно обезпечени. Досегашната дейностъ на Дружеството е най-добро доказателство за това.

КЛОНОВЕ: Животъ, Понаръ, Зло-полука, Транспортъ, Автомо-билни, Гранданска отговор-ностъ, Кражба чрезъ взломъ.

Единственото д-во „Орелъ“ въведе реално участие на застрахованитъ по клоноветъ „Животъ“ и „Понаръ“ въ печалбитъ на д-вото. По кл. Животъ това участие се из-разява въ увеличение на осигурената сума за сега съ 7%, безъ да се увеличава премията.

Преди да се застраховате, проучете условията на Д-во „Орелъ“

ГЛАВНА ДИРЕКЦИЯ ВЪ СОФИЯ

Телефони № № 2-19-16 и 2-19-17

Собствена палата на ул. „Алабинска“ № 54
жгъла „Графъ Игнатиевъ“.

Представители въ всички гра-дове и по-големи села.

Народно осигурително д-во „Балканъ, пожаръ и транспортъ“

Основано въ 1885 година.

Осигурява: здания, стоки и мебели, сре-щу щети отъ пожаръ и експлозия, както и срещу землетресения — съ участие въ печалбитъ. **Осигурява:** срещу кражди и чрезъ взломъ, ятежъ.

По транспортъ носи рискъ по преноса на стоки, мебели и багажъ по сухо и по море при най-износни условия.

Балканъ „ЖИВОТЪ“

Осигурява: човѣшки животъ при най-нови модерни комбинации за въ случай на смъртъ, зестри, капиталъ и пр. **Дава** ко-оперативно участие въ печалбитъ.

Осигурява срещу злополука — единич-на и колективна — за случай на смъртъ, инвалидностъ и временна неспособностъ за работа, срещу много ниска премия.

Общо преосигурително дружество „БАЛКАНЪ“

Преосигурява при контрактни условия мѣстни, чуждестранни д-ва по Понаръ, Жи-вотъ, Транспортъ, Злополука и пр.

Общитъ гаранции на Д-вата надминаватъ
500,000,000

Деятелни представители се назначаватъ въ всѣко време отъ дирекцитъ на дружествата.

„БЪЛГАРСКИ ФЕНИКСЪ“

Застр. Д-во — СОФИЯ — бул. Дондуковъ № 21

Дирекция София, тел. 2-18-71 — 2-15-70

ОСИГУРЯВА ПРИ НАЙ-ИЗНОСНИ УСЛОВИЯ СЛЕДИНТЪ РИСКОВЕ:

ПОЖАРЪ - ЖИВОТЪ - ТРАНСПОРТЪ - ЗЛОПОЛУКА

ГРАЖДАНСКА ОТГОВОРНОСТЪ, АВТОМОБИЛИ И ПР.

ВИСШЕ ТЪРГОВСКО УЧИЛИЩЕ

— ВАРНА —

ПРИЗНАТО ОТЪ ДЪРЖАВАТА ВИСШЕ УЧЕБНО ЗАВЕДЕНИЕ

Разработва общественостопанските и търговско-техническите науки изобщо и съ огледъ на стопанския животъ на страната. Дава възможностъ за основно изучаване на нѣмския, френския или английския езици.

Дава академическо образование на лица отъ двата пола, които се готвятъ за ръководни административни и организационни служби въ частните, обществените и държавни предприятия и учреждения.

ПОДГОТВЯ КАНДИДАТИ ЗА ПРЕПОДАВАТЕЛИ ВЪ ТЪРГОВСКИТЕ И ПРОФЕСИОНАЛНИТЕ УЧИЛИЩА ВЪ СТРАНАТА.

ПОСЕТЕТЕ ВАРНА

ПОСЕТЕТЕ ВАРНА

ЦАРИЦАТА НА ЧЕРНО МОРЕ

Единственият по своето местонахождение и климатъ
МОРСКИ КУРОРТЪ
въ Югоизточна Европа

Великолепенъ плажъ. Най-модерно уредени морски
студени и топли бани.

Всѣкакъвъ видъ морски спортъ. Ручъ-банъ (водна пързалка)
Максимална лѣковитостъ.

Категоризирани и нормирани хотели, пансиони, вили, квартири и ресторантъ
50% намаление за пѣтуване по Б. Д. Ж. презъ сезона.

Чудни околности за екскурзии и излети, красива природа.

Всѣкидневни концерти—обѣдъ и вечеръ—въ Морското казино.

Дансингъ-баръ.

УСТРОИВАНЕ МОРСКИ ТЪРЖЕСТВА И ЗАБАВИ

Изборъ на „Царица на плажа“, музикални тържества.

КУРОРТЪ „СВ. КОНСТАНТИНЪ“

ПРЕЛЕСТНО КЪТЧЕ КРАЙ МОРСКИЯ БРЪГЪ ЗА ИСТИНСКА ПОЧИВКА И ОТМОР.

Плажъ — морски топли и студени бани. Първокласенъ
ресторантъ. Джазъ. Дансингъ. Хотелътъ ремонтиранъ.
Стаитъ сж снабдени съ изобилна течаща вода. Анга-
жиране стаитъ предварителко.

РЕДОВНА АВТОБУСНА ВРЪЗКА СЪ ГРАДА.

ДЪРЖАВНИ МИНИ
КАМЕНОВЖГЛЕНИ МИНИ
ПЕРНИКЪ * БОБОВЪ-ДОЛЪ * МАРИЦА

**Производство на Каменни
вжглища и брикети.**

Доставка на електрическа енергия

за всички видове индустрии въ Софийската и
въ Старо-загорска електрификационни области
по специални износни цени.

**Вноски и поръчки за вжглища и
брикети се правят навсякъде въ
страната чрезъ:**

1. Бълг. народна банка — преводна служба.
2. Бълг. зем. и кооп. банка — преводна служба.
3. Телегр.-пош. станции — чекова с/ка № 50.
4. Всички популярни банки.
5. Банка Български кредитъ.
6. Каситъ на държавнитъ мини

съ специални формуляри, съ изчерпателното попълване на
които става излишно да се пише отдѣлно писмо-уведомле-
ние отъ страна на клиентитъ.

**Главна дирекция на Държавнитъ мини въ
гр. Перникъ.**

**Агенция на минитъ въ София,
ул. Раковски № 90 — Телефонъ 2-18-49**